КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені БОРИСА ГРІНЧЕНКА

STUDIA PHILOLOGICA

Філологічні студії

Збірник наукових праць

Випуск 4

Київ ● 2015

УДК 81+82:811.11+811.13
ББК 81+83Я73
S90

Засновник:
Київський університет імені Бориса Грінченка

Рекомендовано до друку Вченою радою Київського університету імені Бориса Грінченка
(*протокол № 8 від 25.06.2015 р.*)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації,
Серія КВ № 19607-9407Р, видане Державною реєстраційною службою України 11.12.2012 р.

Друкується з грудня 2012 р.

Головний редактор:
Буніятова І.Р. — доктор філологічних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка).

Редакційна колегія:
Бєлєхова Л.І. — доктор філологічних наук, професор (Херсонський державний університет);
Бондарева О.Є. — доктор філологічних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка);
Водак Р. — доктор філологічних наук, професор (Ланкастерський університет, Велика Британія);
Воркачов С.Г. — доктор філологічних наук, професор (Кубанський державний технологічний університет, Російська Федерація);
Гладуш Н.Ф. — кандидат філологічних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка);
Єременко О.В. — доктор філологічних наук, доцент (Київський університет імені Бориса Грінченка);
Жаботинська С.А. — доктор філологічних наук, професор (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького);
Колесник О.С. — доктор філологічних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка);
Кузьменко В.І. — доктор філологічних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка);
Материнська О.В. — доктор філологічних наук, доцент (Київський університет імені Бориса Грінченка);
Махачашвілі Р.К. — доктор філологічних наук, доцент (Київський університет імені Бориса Грінченка);
Поліщук Я.О. — доктор філологічних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка);
Резаненко В.Ф. — доктор філологічних наук, доцент (Київський університет імені Бориса Грінченка);
Стишов О.А. — доктор філологічних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка);
Торговець Ю.І. — кандидат філологічних наук, відповідальний секретар (Київський університет імені Бориса Грінченка);
Ухванова-Шмигова І.Ф. — доктор філологічних наук, професор (Білоруський державний університет, Республіка Білорусь);
Фісяк Я. — доктор філологічних наук, професор (Познанський університет імені Адама Міцкевича, Республіка Польща);
Харитончик З.А. — доктор філологічних наук, професор (Мінський державний лінгвістичний університет, Республіка Білорусь).

Рецензенти:
Гудманян А.Г. — директор Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету, завідувач кафедри англійської філології і перекладу, доктор філологічних наук, професор;
Левицький А.Е. — професор кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор філологічних наук.

Studia Philologica (Філологічні студії): зб. наук. праць / редколегія: І.Р. Буніятова, Л.І. Бєлєхова, О.Є. Бондарева [та ін.]. — К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. — Вип. 4. — 96 с. (Укр., рос. та англ. мовами).
S90
ISSN 2311-2425.

УДК 81+82:811.11+811.13
ББК 81+83Я73

ISSN 2311-2425

© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2015

УДК 811.111'367.625

АНГЛІЙСЬКІ ЗВОРОТНІ ІНТЕНСИФІКАЦІЙНІ ЗАЙМЕННИКИ: СИНХРОННІ ТА ДІАХРОННІ АСПЕКТИ

Гирин О.В.,
Житомирський державний університет імені Івана Франка

Стаття присвячена дослідженню англійських придієслівних та приіменних рефлексивних інтенсифікаторів. У статті зазначається, що часті випадки інверсій у реченнях із зворотними інтенсифікаторами дозволяють виділити їх третій підтип — предикативні інтенсифікатори, які підсилюють семантику одночасно іменної та дієслівної фрази, розміщуючись у реченні безпосередньо між ними. Отримані дані дозволяють прогнозувати подальший розвиток функціональних підгруп англійських зворотних інтенсифікаторів.

Ключові слова: *приіменні, придієслівні, предикативні інтенсифікатори, зворотний займенник, перманентна, темпоральна, релятивна, логофорична, ексклюзивна, інклюзивна сигніфікація референта.*

В статье исследуются английские адноминальные и приименные рефлексивные интенсификаторы. В статье утверждается, что частые случаи инверсии в предложениях с возвратными интенсификаторами позволяют выделить их третий подтип — предикативные интенсификаторы, одновременно усиливающие семантику как именной, так и глагольной фразы, занимая в предложении позицию между ними. Полученные данные позволяют сделать прогноз развития функциональных подгрупп английских рефлексивных интенсификаторов.

Ключевые слова: *приименные, приглагольные, предикативные интенсификаторы, возвратное местоимение, перманентная, темпоральная, релятивная, логофорическая, эксклюзивная, инклюзивная сигнификация референта.*

The article deals with the English adnominal and adverbial reflexive intensifiers as a type of English reflexive pronouns. It claims that numerous cases of inversion within the sentences containing reflexive intensifiers enable to distinguish predicative intensifiers, which allocate between NP and VP in a sentence structure and intensify their semantics. The obtained data enable to predict the development of the English reflexive intensifiers' functional groups.

Key words: *adnominal, adverbial, predicative intensifiers, reflexive pronouns, permanent, temporal, relative, logophoric, exclusive, inclusive referent significance.*

Дослідження одиниць мови та мовлення як у синхронному, так і в діахронному аспектах становить окрему ділянку опрацювання сучасної категорійно-функціональної граматики. Англійські зворотні займенники представляють значний інтерес для дослідження через неоднотипність своєї структури, функціонального навантаження, а також неоднозначність семантики. Відсутність інтегрального підходу до дослідження англійських зворотних займенників зумовлює потребу поліаспектного дослідження цього розряду займенників як у синхронній, так і діахронній площині, що, у свою чергу, обумовлює **актуальність** цього дослідження.

Метою статті є визначення функціональних особливостей англійських зворотних займенників, що вживаються для підсилення семантики іменних та/або дієслівних фраз — зворотних інтенсифікаторів, а також обґрунтування доцільності виділення предикативних інтенсифікаторів з приіменних та придієслівних.

Об'єктом у статті виступають англійські зворотні апозиційні та ад'юнктні інтенсифікатори. **Предметом** аналізу є функціональні особливості англійських зворотних інтенсифікаторів з позицій синхронії та діахронії.

Матеріал Британського Національного Корпусу (BNC) свідчить, що у реченнях із

займенниками на *-self* питома вага власне зворотних займенників складає 63 %, інтенсифікаторів — 24 %, вільних зворотних анафор — 12 %, лексикалізованих одиниць, до складу яких входить зворотний займенник, — 1 %.

У той час, як, власне, зворотні займенники та вільні зворотні анафори у зарубіжній англістиці неодноразово виступали об'єктом дослідження [1, p. 343–381; 2, p. 325–355; 3, p. 97–109; 4; 5, p. 285–300], зворотні інтенсифікатори знаходяться на периферії дослідницьких інтересів англістів. Традиційно ця функціональна підгрупа зворотних займенників поділяється на приіменні та придієслівні інтенсифікатори, або апозиційні та ад'юнктні відповідно. При цьому вважають, що рефлексивні інтенсифікатори у реченні в апозиції до іменної фрази (приіменні) реалізують значення власної або чиєїсь винятковості, а в апозиції до дієслівної (придієслівні) — значення інклюзивної або ексклюзивної сигніфікації референта [6, p. 360–361; 7, p. 98]. Власне, на цьому теоретичні відомості в сучасній англістиці про зворотні інтенсифікаційні займенники вичерпуються.

На наш погляд, наведена система значень приіменних зворотних інтенсифікаторів англійської мови є дещо спрощеною. Відтак в апозиції до іменної фрази зворотні займенники вживаються на позначення:

а) постійної, або перманентної сигніфікації референта, тобто референт займає вищу соціальну позицію, ніж ті, що йому протиставляються (президент, губернатор тощо), або є, об'єктивно (сонце, місяць) чи суб'єктивно (Бог, диявол, Санта Клаус тощо) єдиним у своєму роді, або є вищою формою існування чого-небудь;

(1) The ***President himself*** *will sign the document.*

(2) *What you call reality around you is* ***life itself****.*

б) ситуативної, або темпоральної сигніфікації референта, тобто референт є більш важливим у конкретній ситуації, ніж інші можливі референти, є відповідальним за здійснення певної дії, або ж він зазнав більшого впливу, ніж інші можливі референти внаслідок цієї дії

(3) *To this group had been invited … Archbishop of Canterbury, Archbishop Heenan of Westminster … the Chairman of the Baptist Union,* ***Winston himself*** *and, of course, the King.*

в) релятивної сигніфікації референта: експлікуються відношення чоловік/дружина, частина/ціле, об'єкт/власник тощо;

(4) *Mary's husband looks after the children.* ***Mary herself*** *has a regular job.*

г) логофоричної сигніфікації референта, тобто репрезентація ситуації через призму сприйняття референта.

(5) *He was not particularly tall, a little taller than* ***Jane herself****.*

Як вже зазначалося, придієслівні зворотні інтенсифікатори, виражають:

а) ексклюзивну референцію, тобто референт виконує дію, яку міг виконати або переважно виконує хтось інший;

(6) *The President* ***wrote*** *the speech* ***himself*** *(without anyone's assistance).*

б) інклюзивну референцію, тобто референт виконує або має намір виконати дію, яку вже виконав хтось інший.

(7) *Don't tell me how nice it is in Paris. Some time I'll* ***go*** *there* ***myself*** *(too).*

Особливий інтерес становлять випадки, в яких визначення типу інтенсифікатора є ускладненим через можливість інверсії.

(8) *It's worthless unless* ***you yourself discover*** *it.*

У таких випадках контекстуальний аналіз є неефективним, оскільки, наприклад, у реченні (8) зворотний інтенсифікатор *yourself* може бути інтерпретований як придієслівний з інклюзивним значенням (пр. (8')) або ексклюзивним (пр. (8'')), і як приіменний з актуалізовуваним значенням темпоральної сигніфікації (відповідальність за здійснення дії) референта висловлювання (приклад (8''')).

(8') *It's worthless unless you* ***yourself*** */ too* ***discover*** *it.*
(8'') *It's worthless unless you* ***yourself*** */ without anyone's assistance* ***discover*** *it.*
(8''') *It's worthless unless* ***you yourself*** */ and not anyone else discover it.*

При цьому всі ці значення є наближеними.

Матеріал сучасної англійської мови різних функціональних стилів свідчить про тенденцію до зміни позиції придієслівних інтенсифікаторів у реченні, а саме про їхнє наближення до дієслів, семантику яких вони підсилюють.

У 68 % речень з придієслівними зворотними інтенсифікаторами реєструємо інверсивний порядок слів. Із них у 69 % (що складає 47 % від загальної кількості речень з придієслівними інтенсифікаторами) інтенсифікатор займає місце безпосередньо між підметом та присудком.

Зауважимо, що приіменні інтенсифікатори, які експлікують темпоральну сигніфікацію референта, у сучасній англійській мові складають 39 % від усіх випадків уживання апозиційних інтенсифікаторів. Це означає, що більше третини приіменних інтенсифікаторів та майже половина придієслівних, внаслідок інверсії у реченні, семантично наближуються. Це дозволяє нам об'єднати їх у спільну функціональну підгрупу — предикативні інтенсифікатори, які одночасно підсилюють семантику слів, що позначають і виконавця дії, і саму дію. Однак для зручності і більшої ілюстративності розглядатимемо предикативні інтенсифікатори та їх кількісно-відсоткові показники вживаності в межах придієслівних.

За матеріалами BNC, у сучасній англійській мові частота реалізації інтенсифікаційних значень при підсиленні семантики дієслова має такий вигляд: інклюзивність — 5 %, ексклюзивність — 48 %, предикативність — 47 %.

Із позицій діахронії, придієслівні інтенсифікатори є похідними від приіменних, а саме від тих, які у мові давньоанглійського періоду знаходилися у реченнях безпосередньо між NP та VP. Напр.:

(9) *gif þin hige wære, / sefa swa searogrim, swa* ***þu self talast*** (Beo, 593–594).
If your heart were as fierce as you say yourself.

У реченні (9) інтенсифікатор є формально приіменним і вказує на темпоральну сигніфікацію референта. Проте можна відмітити також і ад'юнктну функцію *self*, який підсилює семантику дієслова. Більшою мірою це проявляється у реченнях з випущеним підметом, де інтенсифікатор відповідно займає канонічну позицію підмета (A-позицію) у реченні та підсилює семантику дієслова. Пор.:

(10) ***Selfa*** *ne dorste / under yða gewin aldre geneþan* (Beo, 1468–1470).
(*he) himself didn't dare take his life under water.*

Такі два типи речень, на наш погляд, зумовили виникнення придієслівних інтенсифікаторів. Останні є досить нечисленними у пам'ятках давньоанглійської писемності. Так, у поемі «Беовульф» зареєстровано лише 4 випадки функціонування придієслівних інтенсифікаторів. При цьому всі вони є наслідком випущення підмета речення. Тому їхня функція полягає як у підсиленні семантики дієслова, додаючи значення ексклюзивності, так у і підкресленні важливості референта, здебільшого темпоральної. При цьому значення ексклюзивності передбачає не відсутність допомоги від альтернативних референтів, як у сучасній англійській мові, а позиціонування референта як відповідального за виконання дії. Таким чином, давньоанглійські придієслівні інтенсифікатори є предикативними інтенсифікаторами. Окрім того, пізніші пам'ятки давньоанглійського періоду спорадично засвідчують також значення придієслівних інтенсифікаторів, що наявні в сучасній англійській мові. Наприклад:

(11) *Gif…hit* ***self acwæle****…* (Laws, Preface).
if it (cattle)dies itself (значення ексклюзивності).

(12) *He* ***wæs selfa til*** (Genesis, 1606).
He was brave himself (значення інклюзивності).

Отже, значення придієслівних інтенсифікаторів розвинулися з предикативних; вони актуалізуються в мові з кінця давньоанглійського періоду. Але їх часка низька, порівняно із предикативними інтенсифікаторами.

У середньоанглійській мові функціонування інтенсифікаторів, у тому числі придієслівних, набуває інших особливостей. Порівняно із попереднім періодом, питома вага інтенсифікаторів у позиції ад'юнкта (придієслівних) суттєво збільшилася (з 20 % до 61 %). При цьому зафіксовано також збільшення частоти реалізації ексклюзивного значення, що стає домінантним при функціонуванні придієслівних інтенсифікаторів (з 21 % у давньоанглійському періоді до 64 %). Водночас частота реалізації інклюзивного значення придієслівного інтенсифікатора дещо знизилася (із 7 % до 4 %). У 32 % речень із придієслівними інтенсифікаторами останні підсилюють семантику як іменних, так і дієслівних фраз, тобто є предикативними. При цьому інтенсифікатор може розміщуватися у постпозиції до дієслова. Ці зміни ми пов'язуємо із новими вимогами рими та ритму, оскільки таке розташування інтенсифікатора було засвідчено у віршованих пам'ятках середньоанглійської писемності.

У ранньоновоанглійській мові зареєстровано зниження питомої ваги придієслівних інтенсифікаторів, яка склала 33 %. Щодо їхньої семантики, то експлікація значення інклюзивності залишилася на низькому рівні. Частота його реалізації склала 6 %. Значення ексклюзивності реалізовувалося у 63 %. Предикативні інтенсифікатори засвідчуємо у 31 % випадків. Порівняно з попереднім періодом розвитку англійської мови, функціонування придієслівних інтенсифікаторів не зазнало суттєвих змін, за винятком лише розташування предикативних інтенсифікаторів, які тепер могли розміщуватися у постпозиції до дієслова у прозових творах.

Нагадаємо, що у сучасній англійській мові частота реалізації інтенсифікаційних значень має такий вигляд: інклюзивність — 5 %, ексклюзивність — 48 %, предикативність — 47 %.

Таким чином, динаміку розвитку значень придієслівних інтенсифікаторів можна звести у таблицю (*див. наст. стор.*).

Отже, приіменні інтенсифікатори виражають сигніфікацію референта, яка може бути перманентною, темпоральною, релятивною або логофоричною. Придієслівні інтенсифікатори експлікують ексклюзивну та інклюзивну сигніфікацію референта. При інверсії у реченнях із придієслівними інтенсифікаторами, значення останніх збігається із темпорально сигніфікативним значенням приіменних інтенсифікаторів, що дозволяє виділити предикаційну групу інтенсифікаторів. Останні підсилюють одночасно семантику іменної та дієслівної фрази. Отримані дані дозволяють прогнозувати подальший розвиток функціональних підгруп зворотних інтенсифікаторів. На наш погляд, імовірним є подальший занепад придієслівних інтенсифікаторів як функціональної підгрупи зворотних займенників. Значення інклюзивності є спорадичним упродовж усього періоду функціонування придієслівних інтенсифікаторів,

Таблиця 1.

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ ЗНАЧЕНЬ ПРИДІЄСЛІВНИХ ІНТЕНСИФІКАТОРІВ

період	значення інклюзивності, %	значення ексклюзивності, %	предикативна інтенсифікація, %
давньоанглійська мова	7	21	72
середньоанглійська мова	4	64	32
ранньоновоанглійська мова	6	63	31
сучасна англійська мова	5	48	47

тому його не можна вважати визначальним при виділенні цієї підгрупи зворотних займенників. Натомість протягом усієї історії розвитку англійської мови значна частка речень із придієслівними інтенсифікаторами експлікує значення, яке є наближеним до семантики приіменних інтенсифікаторів. Тому їх можна вважати одним із структурних типів приіменних зворотних інтенсифікаторів. І лише одна частка придієслівних інтенсифікаторів експлікує значення відмінне від інших. Саме такі випадки і складають основу функціональної підгрупи зворотних займенників — придієслівних інтенсифікаторів.

Перспективним вважаємо дослідження зворотних інтенсифікаційних предикативних конструкцій з позицій генеративної граматики.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Gast V.* Rethinking the relation between SELF-intensifiers and reflexives / V. Gast, P. Siemund // Operations on Argument Structure: A Typological Perspective. — 2002. — Vol. 44,2. — P. 343–381.
2. *Keenan E.L.* Explaining the Creation of Reflexive Pronouns in English / E.L. Keenan // Studies in the History of English: A Millenial Perspective. — N.Y. : Mouton de Gruyter, 2002. — P. 325–355.
3. *König E.* Intensifiers as Targets and Sources of Semantic Change / E. König, P. Siemund // Meaning Change — Meaning Variation / [R. Eckardt, K. von Heusinger (eds.)]. — 1999. — Vol. I. — P. 97–109.
4. *Lange C.* Reflexivity and Intensification in English: A study of texts and contexts: Ph D thesis. Berlin : University of Berlin, 2003. — 189 p.
5. *Hole D.* Spell-bound? Accounting for unpredictable self-forms in J.K. Rowling's Harry Potter stories / D. Hole // Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik. — 2002. — № 50:3 — P. 285–300.
6. Quirk R. A Comprehensive Grammar of the English Language / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik. — Longman, London-New York, 1985 — 1779 p.
7. *König E.* Locally free self-forms, logophoricity and intensification in English / E. König, P. Siemund // English Language and Linguistics. — 2000. — № 4.2. — P. 183–204.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Beowulf. Verse Indeterminate Saxon — Author Anonymous. — Режим доступу : www8.georgetown.edu/departments/medieval/labyrinth/library/oe/texts/b1
2. The Junius Manuscript (Oxford : Bodleian Library, MS Junius 11). — Режим доступу : www8.georgetown.edu/departments/medieval/labyrinth/library/oe/ texts/a1
3. Laws of Arthur and Ine // The Parker Chronicle and Laws. Corpus Christi College, Cambridge, MS. 173/ R. Fowler, H. Smith. eds. — Режим доступу : www8.georgetown.edu/departments/medieval/labyrinth/library/oe/texts/prose/laws

УДК 811.111:81'36–112

ГРАМАТИЧНИЙ СТАТУС ТА ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ КОНСТРУКЦІЇ *ACCUSATIVUS CUM INFINITIVO* В СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Снісаренко І.Є., Леонідов О.С.,
Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка

У статті зроблено спробу пояснити природу конструкції Accusativus cum Infinitivo у мові середньоанглійського періоду шляхом аналізу реалізації прихованого суб'єкта дії, вираженої інфінітивом, а також виокремити основну та альтернативні моделі порядку слів у досліджуваній конструкції. Використання окремих положень теорії мінімалізму уможливило відтворити структуру речення з досліджуваною конструкцією з чітко вираженими у ній гіпотаксичними зв'язками між головною й залежною частинами.

Ключові слова: *вторинна предикація, піднесення суб'єкта, комплемент, пересув вершини.*

В статье сделана попытка объяснить природу конструкции Accusativus cum Infinitivo в языке среднеанглийского периода путем анализа реализации субъекта действия, выраженного инфинитивом, а также выделить основную и альтернативные модели порядка слов в исследуемой конструкции. Использование отдельных положений теории минимализма позволило воссоздать структуру предложения с исследуемой конструкции с четко выраженными в ней гипотаксичными связями между главной и зависимой частями.

Ключевые слова: *вторичная предикация, перенос субъекта, комплемент, сдвиг вершины.*

The article focuses on the Accusativus cum Infinitivo construction in the Middle English which nature has been explained through the implicit subject raising analysis. The attempt has also been made to distinguish the main and alternative word order models within researched construction in the mentioned period. Some aspects of the Minimalist Theory made it possible to reconstruct the sentence with Accusativus cum Infinitivo construction in which hypotactic relations between principle and subordinate components are vivid.

Key words: *secondary predication, subject raising, complement, head movement.*

Граматичні студії останніх десятиліть переконливо доводять, що інфінітивні конструкції є важливим питанням діахронічної англістики. Функціонування синтаксичних одиниць з інфінітивом в англійській мові та їх розвиток в умовах втрати синтетичних властивостей мови в цілому й дієслова та іменника зокрема вже розглядалися у студіях германістів традиційного напряму (Ф. Віссер, С. Грінбаум, О. Єсперсен, Б. Мітчелл, Б. Ільїш, О. Мороховський, О. Смирницький), однак питання граматичної сутності й глибинної побудови нефінітних структур потребує більш детального тлумачення, особливо з урахуванням новітніх синтаксичних розвідок Ноама Хомського та його послідовників (Е. Редфорд, О. Фішер, Р. Фрейдін, Л. Хегман).

Актуальність вивчення інфінітивних конструкцій у діахронії визначається можливістю простежити особливості генерування синтаксичних конструкцій, зокрема, підданої аналізові, на різних етапах становлення мовної системи. **Метою** нашої розвідки є дослідження статусу та структурних особливостей нефінітної конструкції *accusativus cum infinitivo* в середньоанглійській мові з використанням основних положень Програми Мінімалізму.

Середньоанглійський період розвитку англійської мови можна вважати епохою революційних змін у структурі мови. Так, згідно з К. Крікау, середньоанглійська мова тяжіла до спрощення структури і скорочення синтаксичних конструкцій, що виявилось у втраті флексій і розпаді системи відмінків та посприяло розвитку редукованих підрядних речень з інфінітивом замість повноцінного підрядного речення з комплементайзером *that*, що було характерною рисою мови давньоанглійської [10, с. 16]. Це створило передумови для активного впровадження у мові структур вторинної предикації, у тому числі інфінітивних конструкцій. Структури вторинної предикації характеризуються суб'єктно-предикативним зв'язком між конституентами у плані змісту; формальною і позиційною взаємозалежністю елементів у плані вираження; імпліцитним вираженням вторинного підмета та експліцитним вираженням вторинного предикативного елемента через неособові форми дієслова [19, с. 7, 25].

В англістиці найчастіше виділяють такі структури вторинної предикації з інфінітивом: об'єктно-предикативна структура (складний додаток), суб'єктно-предикативна структура (складний підмет), предикативна одиниця з

інфінітивом, що вводиться прийменником "for" (for-to-Vinf конструкція), абсолютна предикативна структура.

Інфінітивні структури вторинної предикації залежать від одиниць первинної предикації (предикативного центру головної частини речення) та отримують від них тематичну роль у реченні. Крім того, структури вторинної предикації мають унікальну властивість компресії плану вираження, що відбивається на поверхневій структурі речення та породжує дискусію щодо його статусу.

Дотримуючись поглядів традиційної граматики, М.Я. Блох не вважає речення із вторинною предикацією складним, оскільки воно не наділене двома експліцитно вираженими семантичними центрами (присудки) та двома агентами дії (підмети). На його думку, синтаксична структура з інфінітивною конструкцією є ускладненим простим реченням [18, с. 103].

Власні погляди на тлумачення синтаксичного статусу речення з інфінітивною конструкцією мав О. фон Єсперсен. Дослідник запропонував термін «залежний нексус» і назвав ним складний додаток, тоді як терміном «незалежний нексус» він позначав комбінацію підмета з фінітним дієсловом-присудком [8, с. 10]. Погоджуючись із О. фон Єсперсеном, П. Свеноніус також використав термін «залежний нексус» та доводив, що речення з інфінітивною конструкцією мають один складний додаток, який комплементує семантику головного дієслова [12, с. 4].

Із точки зору генеративної граматики, речення з інфінітивною конструкцією варто вважати складнопідрядним. Відмінною рисою такого речення є негативний варіант реалізації категорії INFL для підрядної частини. Категорія INFL визначає підрядне речення як фінітне [+Tense] або інфінітивне [–Tense], у якому не відбувається експліцитного узгодження підмета й присудка. Іншою відмінністю нефінітного підрядного речення в генеративній парадигмі є імпліцитна реалізація агента інфінітивної дії. Позиція підмета дії, вираженої інфінітивом у підрядній частині, може лишатися незаповненою на рівні фонетичної форми, проте підмет заповнює позицію агента дії на логічному рівні повідомлення [16, с. 46–47].

У нашому дослідженні, здебільшого орієнтованому на положення генеративної граматики, ми схильні тлумачити речення в межах генеративної парадигми. Застосування методу трансформації дозволяє відтворити речення з інфінітивною конструкцією у вигляді повідомлення з розгорнутою, експліцитною реалізацією агента інфінітивної дії та чітко вираженими гіпотаксичними зв'язками між головною й залежною частинами. Обидва варіанти є еквівалентними за змістом повідомлення. Згідно з гіпотезою уніформітарності, нефінітні речення можуть бути реінтерпретовані у повноцінні підрядні речення з фінітним дієсловом, тому інфінітивна конструкція може вважатися редукованим підрядним реченням.

Отже, структури вторинної предикації з інфінітивом слід вважати редукованими фінітними підрядними реченнями, а відношення між головними конституентами інфінітивної конструкції подібні до зв'язків між підметом та присудком у структурі первинної предикації [9, с. 141].

Достатніми для визначення конструкції з інфінітивом акузативно-інфінітивною конструкцією мають бути два факти: головне фінітне дієслово в реченні має бути транзитивним, що створить можливість для його комплементації акузативною номінативною фразою; акузативна номінативна фраза повинна отримувати від інфінітива тематичну роль суб'єкта дії.

У питанні походження й діахронічного розвитку інфінітивної конструкції *accusativus cum infinitivo* думка О. Фішер є авторитетною. Вченою виокремлено групи транзитивних керівних дієслів, після яких конструкція виникла й розвинулася в давньоанглійській мові: дієслова каузативної й перцептивної семантики, дієслова переконання та очікування [3, с. 93–94]. У середньоанглійському періоді розширилася кількість семантичних груп дієслів, після яких використовувалася акузативно-інфінітивна конструкція: дієслова декларування, говоріння, бажання та розумового сприйняття. Вживання конструкції після таких дієслів могло бути спричинене впливом латинської мови [17, с. 112].

З метою дослідження структури інфінітивних конструкцій типу *accusativus cum infinitivo* нами зроблено спробу виконати такі **завдання:** 1) пояснити імпліцитну реалізацію підмета дії, вираженої інфінітивом, на рівні логічної структури із його експліцитним піднесенням у позицію конституента головної частини речення (у випадку акузативно-інфінітивної конструкції — комплемент дієслова) та 2) проаналізувати основний та альтернативні моделі порядку слів у досліджуваній конструкції.

Поява теорії тематичних ролей Н. Хомського і його теорії зв'язування та керування уможливила аналіз та інтерпретацію структури речення, що дозволяє системно представити місце інфінітива, його тематичні і синтаксичні ролі та пояснити його глибинні зв'язки з іншими компонентами речення. Між структурними елементами конкретного речення існують тісні семантичні та синтаксичні зв'язки, кожен із конституентів речення виконує в ньому логічну та синтаксичну функцію, тобто отримує певну тематичну роль [6, с. 64].

На певному етапі своєї репрезентації дія, виражена інфінітивом, повинна отримати виконавця (тематична роль агенса). Агенс може бути

виражений експліцитно (лексичний підмет) або імпліцитно (незаповнена категорія) [14, с. 316]. У випадку акузативно-інфінітивної конструкції агенс інфінітивної дії одночасно є комплементом головного дієслова в непрямому відмінку [7, с. 22]. Таким чином, іменникова фраза в конструкції *accusativus cum infinitivo* поєднує функції об'єкта вищого (фінітного) дієслова та суб'єкта нижчого (нефінітного) дієслова, а речення містить випадок «об'єкт-контролю», оскільки виконавець інфінітивної дії співвідноситься логічно з об'єктом фінітного дієслова, де й отримує експліцитну реалізацію, лишаючи по собі незаповнену категорію в позиції підмета нефінітного дієслова. Подібне явище можна назвати «піднесенням суб'єкта в позицію об'єкта» (*subject-to-object raising*) [13, с. 245]. За твердженням О. Фішер, піднесення дієслова є продуктивною операцією, що перетворює дві частини складнопідрядного речення (головну й інфінітивну клаузи) на одну. Виникає суб'єктний зв'язок між іменниковою фразою *þe profet Samuel* та інфінітивом *to declare* і об'єктний зв'язок між цією ж іменниковою фразою і головним дієсловом *charged* [4, с. 203], як у реченні (1):

(1) *He* ***charget*** *be profet Samuel* *to declare* *vnto them the lawe (GovEng:111)*

object
subject

Піднесення підмета дії, вираженої інфінітивом, у позицію комплемента головного дієслова відкриває вакантну позицію у структурі інфінітивної клаузи, яку заповнює імпліцитний підмет — фонетично порожня категорія PRO. Дієслово — фінітне або не фінітне — асигнує тематичну роль агента дії зовнішньому аргументу в позиції підмета (категорія PRO), подібно до експліцитного підмета. Однак маркування підмета інфінітивної дії відмінком блокується максимальними проекціями конституентів. Більше того, нефінітне дієслово не може надавати називний відмінок своєму агенсу через відсутність показників узгодженості та часової форми (-AGR, -T), тому для конституентів інфінітивної конструкції пропонується поняття структурного відмінка. Ідея структурного відмінка полягає в тому, що будь-яка іменна фраза займає відповідну структурну лакуну, де отримує відмінок, типовий для подібної структурної лакуни [2, с. 1–5].

Утрата флексій у середньоанглійському періоді призвела до амбівалентності синтаксичних і семантичних зв'язків у реченні та, як наслідок, до відмови від синтетичного устрою мови й фіксації порядку слів [1, с. 162–63], унаслідок якої SOV-модель порядку слів стала маргінальною [14, с. 373]. Після 1300 року інфінітивні клаузи з VO типом порядку слів почали значно переважати OV-моделі за чисельністю [5, с. 162].

Оскільки середньоанглійська мова вважається мовою SVO-типу, де комплементи тяжіють до позиціонування після дієслова [11, с. 107–109], можемо припустити, що в інфінітивних конструкціях також буде домінувати передпозиція керівного дієслова відносно конституентів, що утворюють конструкцію *accusativus cum infinitivo,* а також передпозиція інфінітива відносно його внутрішнього комплемента. На нашу думку, розгортання конструкції *accusativus cum infinitivo* має відповідати загальним тенденціям розвитку мови із поступовим переходом до єдиного нормативного варіанту синтаксичного оформлення речення (SVO), що буде простежуватися в пам'ятках середньоанглійської мови в діахронічному зрізі.

Тлумачення інфінітивної конструкції як редукованого підрядного речення спонукає до думки про наявність у такому реченні суб'єкта (Si) дії, вираженої нефінітним дієсловом (Inf), який одночасно має слугувати об'єктом-комплементом (Ov) керівного дієслова (V) для семантичної і структурної інтеграції конструкції у логічну модель головної частини речення із підметом (S). Відтак отримуємо комбінацію обов'язкових конституентів інфінітивної конструкції *accusativus cum infinitivo*, наявність яких є необхідною умовою її реалізації — S, V, Ov/Si, Inf. Факультативно у структурі досліджуваної інфінітивної конструкції може з'являтися комплемент інфінітива (Oi). Такі випадки ми будемо фіксувати лише за умови передпозиціонування комплемента відносно нефінітного дієслова, тобто як такі, що порушують наявну в англійській мові того часу тенденцію до SVO-моделі порядку слів.

За результатами дослідження нами виявлено 1 базовий та 15 альтернативних варіантів розташування конституентів речення з інфінітивною конструкцією *accusativus cum infinitivo* в середньоанглійській мові. Базовий варіант порядку слів у досліджуваній конструкції (**S V O_v/S_i Inf O_i**) відповідає загальним тенденціям розвитку середньоанглійської мови та представлений у переважній більшості досліджених речень (96,7 %). Альтернативні варіанти порушують усталені тенденції порядку слів у середньоанглійській мові та характеризуються зміною позицій конституентів у головній частині речення та в самій інфінітивній конструкції, як показано нижче:

— **S V O_v/S_i O_i Inf** — позиціювання комплемента нефінітного дієслова (**O_i**) перед інфінітивом (**Inf**) на порушення принципу розташування вершини фрази перед її комплементом (*head-initial phrase*):

(2) *Jube, domine, lorde of love, I pray / **Commaunde** me well this lesson forto rede* (CoL: 1421–1422).

– **S V Inf O_v/S_i** — переміщення інфінітива (**Inf**) в позицію перед логічним виконавцем дії, вираженої нефінітним дієсловом (S_i):

(3) *And Yvore **made** fle in to the rivere / A large quarter of his scheld, / That never nas atamed in feld* (BevH: 4206–4208).

– **S O_v/S_i V Inf** — порушення єдності підмета (**S**) й предиката (**V**) в головній частині речення через зміну позиції комплемента головного дієслова (O_v):

(4) *The Kyng þen sent to Sir Iakes de Harecourt, Capteyn of Harflewe, and hym **comaundit** to delyuer þe toune* (BrutCh: 218).

– **S O_v/S_i V O_i Inf** — розірвання єдності підмета (**S**) й предиката (**V**) в головній частині речення комплементом останнього (O_v) з одночасним передпозиціонуванням комплемента інфінітива (O_i):

(5) *Since I you **bade** our supper for to make* (CanT: 227).

– **S Inf O_i O_v/S_i V** — розташування фінітного дієслова (**V**) після конституентів залежної інфінітивної конструкції (O_i) та власного комплемента (O_v):

(6) *And for to give him space and audience; / And bade our Host he shoulde to him say / That alle we to tell his tale him **pray*** (CanT: 359).

– **V S O_v/S_i Inf**— ініціальне розташування предиката головної частини речення (**V**), що зазвичай має розміщуватися контактно із залежними конституентами (O_v) для комплементації своєї семантики:

(7) ***Lete** we hit þus stonden & speken of þan kinge* (LBrut: 397).

– **V S O_v/S_i O_i Inf —** ініціальне розташування предиката (**V**) одночасно з порушенням принципу розташування комплемента (O_i) після вершини фрази (**Inf**) в інфінітивній конструкції:

(8) ***Bad** he non us water to fett, / Ne fro brigge to bere the mete* (HavD: 939–940).

– **O_v/S_i S V Inf —** винесення імпліцитного підмета інфінітивної дії (S_i) в ініціальну позицію в реченні:

(9) *For every tree that he **maketh** fall, / Out of the erthe, an hundred aryse shall* (BGG: 233–236).

– **O_v/S_i V S Inf —** винесення імпліцитного підмета інфінітивної дії (S_i) в ініціальну позицію в реченні одночасно із зміною порядку слів у предикативній лінії підмета й предиката:

(10) *Utlawes and theves **made** he bynde, / Alle that he micte fynde* (HavD: 41–42).

– **O_v/S_i O_i (S) V Inf** винесення логічного підмета інфінітивної дії (S_i) в ініціальну позицію в реченні одночасно із позиціонуванням комплемента інфінітивної семантики (O_i) перед предикативною лінією головної частини речення з імпліцитно вираженим підметом:

(11) *Some drop of pity, through thy gentleness, / Upon us wretched women **let** now fall* (CanT:21).

– **O_v/S_i S V O_i Inf —** винесення імпліцитного підмета інфінітивної дії в ініціальну позицію в реченні одночасно з порушенням принципу розташування вершини фрази (**Inf**) перед її внутрішнім аргументом (O_i) в інфінітивній конструкції:

(12) *A spere he **let** to him glide / And smot the dragoun on the side* (BevH: 2774–2775).

– **Inf S V O_v/S_i —** інфінітивний елемент конструкції (**Inf**) перебуває в ініціальній позиції, що порушує обмеження на можливі переміщення вершини інфінітивної фрази:

(13) *And for to sing they **pained** hem both as sore / as they had do of all the day before* (AsL: 448–449).

– **Inf O_i S V O_v/S_i** — в ініціальну позицію в реченні винесено не лише нефінітне дієслово (**Inf**), а й його комплемент (O_i):

(14) *the kynge wolde wete how many hadde vndertake the queste of the holy grayle / and to accompte them he **praid** them alle* (MorArt: 255).

– **Inf O_i S V O_v/S_i** — розміщення в ініціальній позиції в реченні нефінітного дієслова (**Inf**) з комплементом (O_i) одночасно з передпозиціюванням комплемента:

(15) *Tyme of avysement to have I **pray** yow* (StKath: 234).

– **O_i V O_v/S_i S Inf —** використання в ініціальній позиції в реченні комплемента інфінітива одночасно з інверсією підмета й присудка в головній частині речення і контактним розташуванням у постпозиції акузативного комплемента фінітного дієслова:

(16) *And all this **made** me Gawein for to do, that ye here se* (PrMer: 357–359).

З точки зору традиційної граматики, названі альтернативні моделі порядку слів в інфінітивних конструкціях не відповідають правилам синтаксичної організації середньоанглійської мови. З позицій трансформаційної граматики, зазначені моделі містять суттєві розбіжності між організацією логічної форми висловлювання та його фонетичною формою й порушують правило правостороннього розгортання синтаксичних структур та правило ініціального розташування вершини фрази в англійській мові. Розглянемо речення (17):

(17) *Tyme of avysement to have I **pray** yow* (StKat: 234).

Головне дієслово в реченні *pray* є вершиною дієслівної фрази, що накладає обмеження на позиціонування його комплемента і відкриває для останнього місце в постпозиції.

Подібна організація конституентів сприяла б успішній тема-рематичній організації висловлювання із правостороннім розгортанням синтаксичної структури, а розташування головного дієслова в ініціальній позиції відносно комплемента не порушувало б обмеження на пересув вершини фрази (*Head Movement Constraint*). Згідно із зазначеним обмеженням, *to have* як вершина дієслівної фрази не повинна переміщуватися далі наступної вершини в деривaційній схемі речення, яка розміщена у вузлі узгодження внутрішнього аргумента *tyme of avysement* з керівним інфінітивом *to have* (умова локальності пересуву), адже це ускладнить розуміння висловлювання. Подібний пересув вершини порушить і вимогу до збереження структури висловлювання (*structure preservation requirement*) [15, с. 131].

Таким чином, ми дійшли висновку, що розглянуті моделі альтернативного порядку слів у реченнях із конструкціями *accusativus cum infinitivo* порушують низку норм процесу деривації висловлювання, а також не відповідають усталеним моделям розташування конституентів у середньоанглійській мові.

Обстеження 42 текстів середньоанглійської мови дозволило виявити 2848 прикладів конструкцій із традиційним для середньоанглійської мови SVO-типом порядку слів, що був виражений у моделі **S V O_v/S_i Inf O_i** інфінітивної конструкції. Інші моделі порядку слів спостерігаються лише у 3,3 % досліджених нами конструкцій. Вартує уваги тенденція до поступового зменшення кількості речень із девіантними моделями порядку слів у текстах XIII–XV століть. Так, альтернативні моделі порядку слів були реалізовані в 14,2 % конструкцій XIII ст., у 7,2 % конструкцій XIV ст. та у 2,2 % речень із *accusativus cum infinitivo* у XV ст. Закономірне зменшення питомої ваги конструкцій із нетиповими варіантами синтаксичної організації наочно демонструє тенденцію до впровадження чітких мовних норм у середньоанглійському періоді, що видно з *Табл. 1*:

Альтернативні моделі порядку слів передбачають більшу варіативність організації речення з інфінітивною конструкцією. Можна припустити, що більше відхилень від нормативного типу порядку слів спостерігається в поетичних текстах, де зміни в розташуванні основних конституентів речення сприяють оптимальній реалізації метрики вірша. На нашу думку, синтаксис поезії є більш архаїчним за синтаксис прозових творів, що має підтвердитися порядком слів у частинах складнопідрядного речення.

За результатами дослідження, альтернативні моделі порядку слів відтворені в 77 конструкціях *accusativus cum infinitivo* у поетичних текстах і лише в 20 конструкціях, вибраних із прозових текстів. При цьому, якщо частка подібних конструкцій у прозових текстах XIV ст. становила 45 % від загальної кількості прикладів з альтернативними моделями порядку слів, то вже у XV ст. вона зменшилася до 20 %, а в поетичних текстах — зросла з 55 % до 80 %. Вважаємо, що це свідчить про більш швидке розповсюдження норм писемної англійської мови (впровадження SVO-типу порядку слів) саме у прозових текстах, на відміну від менш нормативних поетичних текстів.

Наведені вище дані свідчать про те, що в середньоанглійській мові поступово зникали альтернативні моделі синтаксичної організації конструкцій *accusativus cum infinitivo* і натомість зростала кількість речень із базовою **S V O_v/S_i Inf O_i** моделлю, хоча в поетичних текстах ці процеси відбувалися повільніше.

Таким чином, інфінітивна конструкція *accusativus cum infinitivo* як структура вторинної предикації характеризується інтенсивним розвитком у середньоанглійському періоді, що відбувався у відповідності до загальних тенденцій розвитку тогочасної мовної системи. Наявність логічного підмета дії, вираженої інфінітивом, у структурі досліджуваної конструкції дозволяє вважати її редукованим підрядним реченням, що входить до складної поліпредикативної структури. Досліджувана конструкція інтегрується до структури речення через «об'єкт-контроль», де агенс інфінітивної дії одночасно є комплементом фінітного дієслова в реченні. Із впровадженням в англійській мові VO-типу порядку слів базовим варіантом порядку слів у конструкції

Таблиця 1.

ЗМІНИ У ВИКОРИСТАННІ ОСНОВНОЇ ТА АЛЬТЕРНАТИВНИХ МОДЕЛЕЙ ПОРЯДКУ СЛІВ В ІНФІНІТИВНИХ КОНСТРУКЦІЯХ XIII–XV СТ.

	осн.	**%**	**альт.**	**%**	**Усього**
XIII ст.	133	85,8	22	14,2	155
XIV ст.	257	92,8	20	7,2	277
XV ст.	2458	97,8	55	2,2	2513
Загальний показник	2848	96,7	97	3,3	2945

accusativus cum infinitivo став **S V O_v/S_i Inf O_i**, який був зафіксований нами в 96,7 % досліджених речень. Частотність уживання альтернативних моделей структурної організації інфінітивних конструкцій зменшилася до 2,2 % у XV ст. та залежала від жанрової приналежності тексту. Подальші розвідки функціонування досліджуваної конструкції, на наш погляд, вдало вкладатимуться у історичну площину новоанглійського періоду, коли становлення літературної норми, а з нею і граматичного устрою, стало невідворотнім.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Baugh A.C.* A History of the English Language / A.C. Baugh, Th. Cable. — L. : Routledge; Taylor & Francis Group, 2005. — Fifth Edition. — 447 p.
2. *Cecchetto C.* Consequences of the Analysis of Latin Infinitival Clauses for the Theory of Case and Control / C. Cecchetto, R. Oniga // Lingue e Linguaggio. — 2002. — Vol. 1. — P. 151–178.
3. *Fischer O.* The fortunes of the Latin-type accusative and infinitive construction in Dutch and English compared / Olga Fischer // Trends in Linguistics. Studies and Monographs. — Berlin; N.Y. : Mouton de Gruyter. — 1994. — Vol. 73. — P. 91–134.
4. *Fischer O.* The origin and spread of the Accusative and Infinitive construction in English / Olga Fischer // Folia Linguistica Historica. — 1989. — Vol. VIII, № 1–2. – P. 143–217.
5. *Fischer O.* The Syntax of Early English / O. Fischer, A. van Kemenade, W. Koopman, W. van der Wurff. — Cambridge University Press, 2004. — 341 p.
6. *Hale K.* On argument structure and the lexical expression of syntactic relations / K. Hale, S. J. Keyser // Current Studies in Linguistics. — Cambridge (Mass.) : The MIT Press. — 1993. — Series 20. The View from Building. — P. 53–109.
7. *Jeffers R.J.* Remarks on Indo-European Infinitives / R.J. Jeffers // Language. — 1975. — Vol. 51. — № 1. — P. 133–148.
8. *Jespersen O.* A Modern English Grammar on Historical Principles / Otto Jespersen. — L. : George Allen & Unwin LTD, 1949. — Vol. 1. — Part II. Syntax. — 512 p.
9. *Koster J.* On the Constituency of Infinitives / J. Koster, R. May // Language. —1982. — Vol. 58. — № 1. — P. 116–142.
10. *Krickau C.* Der Accusativ mit dem Infinitiv in der Englischen Sprache, besonders im Zeitalter der Elisabeth: Ph.D. dissertation / C. Krickau. — Göttingen : University of Göttingen. —1877.
11. *Roberts I.* Diachronic Syntax / Ian Roberts. — New York : Oxford University Press, 2007. — 508 p.
12. *Svenonius P.* Dependent Nexus, Subordinate Predication Structures in English and the Scandinavian Languages: a doctoral dissertation in linguistics / Peter Svenonius. — Tromsø: University of Tromsø, 1994.
13. The Cambridge History of the English Language. Volume 1. The Beginnings to 1066 / Edited by Hogg R. — Cambridge : Cambridge University Press, 2005. — 588 p.
14. The Cambridge History of the English Language. Volume 2. 1066–1476 / Edited by N. Blake. General editor Richard M. Hogg. — Cambridge : Cambridge University Press, 2002. — 676 p.
15. *Travis L.* Parameters and Effects of Word Order Variation: Dissertation / Massachusetts Institute of Technology / Lisa deMena Travis. — Cambridge (Mass.) : The MIT Press. — 1984.
16. *Watts R.J.* On Infinitival Complement Clauses / Watts R.J. // Studia Anglica Posnaniensia. — 1983. — Vol. 16. — P. 45–69.
17. *Zeitlin J.* The Accusative with Infinitive and Some Kindred Constructions in English / Jonathan Zeitlin. — 1908. — 170 p.
18. *Блох М.Я.* Теоретическая грамматика английского языка : Учеб. (на англ. яз.) — 4-е изд., испр. / М.Я. Блох. — М. : Высш. шк., 2003. — 423 с.
19. *Бродович О.И.* Структуры со вторично-предикативной связью между элементами в современном английском языке: Автореф. дис. … канд. филол. наук (663) / Ольга Игоревна Бродович. — Л., 1972. — 27 с.

УДК 81'367'37:811.111

DYNAMIC SHIFT IN THE VERB SEMANTICS: A CASE OF SOME FOUR-LETTER VERBS

Mykhaylenko.V.V.,
Ivano-Frankivsk King Danylo Galytsky University of Law

The traditional English verb classification based upon their grammatical meaning is a certain matrix according to which new units are grouped. The present investigation is aimed at integral describing the verbs of the 'give' type in the model "to give a smile". The analysis of its constituents does not give any new information, however, its analysis as an integral unit in the sentence and discourse can reveal it as a structural-semantic unity, wherein a redistribution of the lexical meaning takes place. Since Otto Jespersen defined them as "light verbs" they have been in the focus of research of grammarians, semanticists, discourse experts, and cognitologists. In the framework of our research the referred verbs in the given model are presented as the result of grammaticalization and lexicalization — major factors of the English language development.

Key words: *dynamic shift, light verb construction, delexicalization, grammaticalization, syntactic composition, semantic composition.*

Чотирикласна класифікація англійських дієслів представляє собою фундаментальну матрицю, за якою розподіляються також і нові одиниці. Незважаючи на її принципи, що працюють тільки для регулярних утворень, нерегулярні випадки, як правило, також підтверджують її валідність. Дане дослідження присвячене невеликій групі дієслів типу 'give', які функціонують у структурі "to give a smile". Аналіз її складових не дає нових результатів, проте, як тільки аналізується конструкція у реченні та дискурсі, ми маємо структурно-семантичну єдність, де відбувається перерозподіл значення складових. З часів Отто Єсперсена і його терміна «легкі дієслова» та до сучасної комп'ютерної лінгвістики зазначені дієслова і їхня валентність постійно знаходяться у центрі уваги синтаксистів, семантистів, дискурсологів, когнітологів та інших дослідників. У роботі дані дієслова у жорстко фіксованій моделі є прикладом взаємодії граматикалізації та лексикалізації як факторів, що забезпечують подальший розвиток англійської мови.

Ключові слова: *динамічний пересув, конструкція з десемантизованим дієсловом, делексикалізація, граматикалізація, семантична єдність, синтаксична єдність.*

Четырёхклассная классификация английских глаголов представляет собой фундаментальную матрицу, согласно которой распределяются также и новые единицы. Несмотря на её принципы, работающие только для регулярных образований, нерегулярные случаи, как правило, также подтверждают её валидность. Данное исследование посвящено небольшой группе глаголов типа 'give', которые функционируют в структуре "to give a smile". Анализ её составляющих не приводит к новым результатам, но, как только анализируется конструкция в составе предложения и дискурса, мы получаем структурно-семантическую общность с перераспределением значения составляющих. Со времён Отто Есперсена и его термина «легкие глаголы» и до современной компьютерной лингвистики данные глаголы и их валентность постоянно находятся в центре внимания синтаксистов, семантиков, дискурсологов, когнитологов и других исследователей. В работе указанные глаголы в жёстко фиксированной модели представляют собой пример взаимодействия грамматикализации и лексикализации — основных движущих факторов развития английского языка.

Ключевые слова: *динамический сдвиг, конструкции с глаголом облегчённой семантики, делексикализация, грамматикализация, семантическое единство, синтаксическое единство.*

INTRODUCTION

The paper aims at a usage-based description of the semantic and syntactic characteristics of the verb in the verb phrase like "to give a smile" as a grammatical nucleus of the sentence *She gave a smile.*, see also notions such as general verbs, support verbs, functional verbs, categorial verbs in different theoretical works. We have selected some verbs to illustrate their classification according to the grammatical meaning from the British National Corpus.

Here is an attempt to clarify so-called semantic lightness of such verbs, and the relationship between the notional and 'light' verbs, their semantic and syntactic properties in the text "Theatre" by W. Somerset Maugham.

Verbs, as a class of words [see 22] can be divided into three major categories, according to their function within the verb phrase: the open class of full verbs (or lexical verbs) which can act only as the main verbs; as verbs of the closed class of primary verbs

(*be, have, do*); modal auxiliary verbs acting only as auxiliary verbs [15, 96; 13, 31–40].

Note: the verb *do* as a constituent of full, auxiliary, and emphatic classes which is also considered 'light' will give its description in a special paper.

One can easily prove that the verbs under analysis may find their slot in the first class, e.g.:

1. *She took the revolver, the bullets and her coat to wrap them in, and began to walk towards the woods* (CDY2122).
2. *As the pasta drained, he gave the sauce a quick blast on the ring, and we ate in the middle of his room as enjoyably as in a trattoria* (H8M85).
3. *She says in her calm, posh voice that this is fine, and continues to stir the curry she is making for their evening meal* (ADG180).
4. *In Eddie Fenech-Adami's final rally in Malta in 1981 we had the old stadium in Valetta* (ADK1763).

All of them are transitive and can combine with the subject in preposition and with the object in post-position: *take, give, make*, and *have* the quality of primary or full verbs.

The verb *have* may also belong to the class of auxiliaries, e.g.:

5. *But I **have** met many who objected to the kind of society it **has** created because of its injustice and inhumanity* (CDW24).

And *have* can be found among the modal auxiliaries, e.g.:

6. *Does this mean that she **has to** invent enemies too* (A2J343)*?*

The verbs under analysis are not registered among link verbs represented by the verb *be* and its functional equivalents in grammar books [19, 129–130].

Thus, it is hardly possible to name them functionally light or defective in the language system of Modern English [see their differences: 21, 501–519]. The study of the referred verbs in the function of complex ones go back to Otto Jespersen who initiated the term 'light' verb applied to English V+NP constructions *have a rest ← to rest; to have a read ← to read; to have a cry ← to cry; to take a sneak ← to sneak; to take a drive ← to drive; to take a walk ← to walk; to give drive ← to drive; to give a shout ← to shout; to give a shiver ← to shiver; to give a pull ← to pull* [12, 117].

Structurally these verbs take the position of the verb-predicate in the sentence structure NP1 + VP + NP2, but semantically in this distribution the verbs do not belong to any domain of full verbs [17, 111–178]. Besides, the NP2 is usually represented by deverbal nouns derived from *verbs* retaining their verbal semantic component which supplements the lexical meaning of the verb generalized in the course of time and together they form one semantic unity [3, 40–57]. This development, we believe, gives a clue to understanding the VP semantic uniformity of the generalized verb which transformed into the *event* marker and the determiner of the event type retained in the lexical meaning of the deverbal nouns. *Take / give / have / make* verbs represent a type of complex predicate where two syntactic elements serve as a single predicate. Martina Ivanova [11, 47–61] defines several classes of predicative nouns (P-noun) in Slovak: event nominals ('investigation'), resultative nominals ('advice'), state nominals ('fear', 'hunger') and abstract nouns ('wisdom', 'brains'). In the process of their lexical meaning development she underlines their diachronic relationship with to verbs. Ivanova which can specify the meaning of the phrase (in Check cf.: Vaclava Kettnerova and Marketa Lopatkova, 2010). The deverbal nominals are specified by Wendy Jane Grimshaw as *assignment* and *continuation* remarkable for the variety of meanings that they exhibit. They are said to denote, results, manners, actions, processes, events, states, ordinary objects, and proposition. This type of nominalization, she adds, is highly sensitive to aspect, and restrictions on nominalization provide a key source of information concerning the representation of events in language [8, 1292–1313; see also: 15]. In this respect we believe that there must be an aspectual difference between the full (notional) verb, for instance, *take* as lexical imperfective and its semantically simplified form *take* as lexical perfective. Obviously, there are semantic differences between perfective and imperfective verb forms, though it is dubious to speak of differences in meaning as variations of aspect.

However, the verbs are not entirely devoid of semantic predicative content either: there is a clear difference between *take a bath ← I take a bath / ride / treat* [myself] and *give a bath / ride / treat ← I give / a bath ride / treat* [to someone].

Note: in the indicative *take a bath* with the subject as the 'doer of the action' the thesis is true (7) but in the imperative or request constructions the action refers to someone addressed to (8), [18], cf.:

7. *Cantona will be presented at Old Trafford this afternoon then probably **take a seat** on the bench at Arsenal tomorrow* (CEP10159).
8. *The boss knew I was worked to death, and not wanting to lose me said, "Mick, you **take** a few days".*

In case of (7) the beneficiary of the membership (*take a seat*) is the subject of the sentence — Cantona, while in (8) the addressee is the beneficiary (Mick).

Despite the use of the *take* type as a constituent of the verb phrase does not still bring us closer to its objective description. The fact is this verb serves as a link between the subject and its complement that makes it different from the complement of the lexically full verb. Evidently, these verbs undergo both grammaticalization [10]: fixed distribution,

monosemantic and lexicalization: forming a semantic unity with the deverbal noun [5: 68–97].

CURRENT STATE OF ART

Miriam Butt (2009) states that tests to distinguish light verbs from main verbs or auxiliaries differ from language to language. Naomi Butt points out some more properties to distinguish 'light' verbs from auxiliaries. Light verb forms are always identical to the corresponding main verb whereas auxiliaries are usually just identical at the initial stage of reanalysis from verb to auxiliary; they do not display a defective paradigm; they exhibit subtle lexical semantic differences in terms of combinatorial possibilities with main verbs, are thus restricted in their combinations [7, 1–49]. Auxiliaries, on the other hand, are not restricted in their combinatorical possibilities, but do not have to combine with every main verb. Thus, they seem to neither retain their full semantic predicational content, nor are they semantically completely empty [see lexical functions: 2, 1–13].

Naomi Sager's classification presents a small classification consisting of 13 classes, which groups verbs (mostly) on the basis of their syntactic alternations. While semantic properties are largely ignored, many of the classes appear distinctive also in terms of semantics [20, 59].

Due to their semantic and syntactic characteristics light verbs and light verbs constructions (verb + nominal collocations) pose a challenge to analysis of their semantic-syntactic interface. There are different approaches to the understanding of the function of a light verb within a light verbs construction. According to some authors, in this construction, the meaning of a noun strongly contributes to the meaning of the whole construction, and the meaning of a verb is construed just schematically (see Czech light verbs: Jan Radimský, 2010). Contrary to the claim that LVs are semantically empty verbs, some researchers defend the viewpoint that the lexical selection of LVs is based on their meaning (the hypothesis of the semantic compatibility (c.f. light verb constructions in Spanish: Sanromán Vilas, 2011). Some authors claim that LVs have a semi-lexical status and the amount of content they contribute and the nature of that content usually depends on the particular LV itself. Within this approach LVs are characterised as semantically "bleached" verbs or as verbs with weakened meaning (M. Butt, 2003, 2010).

On the contrary, A. Korhonen stresses that lexical-semantic classes are aimed to capture the close relationship between the syntax and semantics of verbs; namely, this feature has attracted considerable interest in both linguistics and computational linguistics (see also: S. Pinker, 1989; R. Jackendoff, 1990; B. Levin, 1993; B. Dorr, 1997; H.T. Dang et al., 1998; P. Merlo and S. Stevenson, 2001).

Beth Levin's taxonomy provides a classification of 3,024 verbs (4,186 senses) into 48 broad and 192 fine-grained classes according to their participation in 79 alternations involving NP and PP complements [cf.: 23]. In her rich reference work, Beth Levin classifies over 3,000 English verbs according to shared meaning and behavior. Beth Levin starts with the hypothesis that a verb's meaning influences its syntactic behavior and develops it into a powerful tool for studying the English verb lexicon.

In the other approach, the light verb interpretation arises from the composition of a semantically underspecified verb and its (deverbal) noun complement. Lexical retrieval of the noun complement triggers the specification of either the light or non-light version of the verb [27, 393–413].

The lexical items entering these expressions are either stored with the construction, as in idioms, or connect to the construction through "variable slots". Accordingly, in this approach, light verb constructions are stored in the mental lexicon as separate entries with each verb and noun fully specified (e.g., *take a walk / guess / shower…*). Support for such an approach is found, for example, in the observation that light verb constructions can be idiosyncratic, and can exhibit a high co-occurrence frequency [see: A. Goldberg, 2003].

INVESTIGATION

We will take an attempt to prove that they do retain the component 'action' in their lexical meaning usually actualized in the fixed distribution. No doubt, they appear to be semantically light in some manner that is difficult to identify the transformation in the semantic structure of the verb meaning [see their historical development: 4, 161–185]. Let us express one more idea: the light verbs in the construction are able to express a perfective even / act / process, [see: 9, 59–89].

We shall consider the transformation of the verb *take*:

(1) lay hold of (sth.) with one's hands; reach for and hold; (2) win (*a trick*); (3) capture (*in chess*); dismiss (*in cricket*); (4) dispossess, remove, steal; (5) occupy; (6) rent; (7) agree to buy; (8) use; (9) subscribe; (10) ascertain; (11) have sexual intercourse; (12) write down; (13) make a picture; (14) afflict; (15) substract; (16) accompany; (17) invade; (18) use some transport; (19) accept; (20) accept; acquire; (21) receive; (22) achieve; (23) act; (23) experience, (24) react, regard; (25) be attracted; (26) submit, tolerate, endure; (27) assume; (28) consume; (29) make, undertake, perform; (30) conduct; (31) be taught; (32) obtain; (33) require; (34) need, call for; (34) wear; (35) become established (*Oxford English Dictionary*).

The semantic structure of the full verb *give* differentiate the following components:

(1) transfer the possession; (2) hand over, pay; (3) do sth.; (4) commit, entrust; (5) set aside or devote; (6) sanction; (7) consent to; (8) cause or allow; (9) allow; (10) pass on; (11) make a connection; (12) carry out, perform; (13) produce; (14) allot; (15) present; (16) provide; (17) yield; (18) emit, vapour; (19) concede; (20) place (a special value); (21) sentence; (22) s declare; (23) adjudicate; (24) state, put forward; (25) pledge, offer; (26) say; (27) deliver; (28) predict; (29) tell; (30) resist, break; (31) yield; (32) concede, defeat, surrender (*Oxford English Dictionary*).

The semantic structure of the full verb *make* is constituted by the following components:
(1) create; (2) compose, draw up; (3) prepare; (4) arrange; (5) complete, close; (6) cause to bring about; (7) carry out, perform, produce; (8) communicate; (9) contract; (10) appoint, designate; (11) represent; (12) compel; (13) constitute; (14) developed; (15) estimate; (16) agree, decide; (17) gain, earn; (18) score; (19) manage; (20) succeed; (21) achieve; (22) prepare; (23) act; (24) induce; (25) win; (26) shuffle (*Oxford English Dictionary*).

The lexical meaning of the verb *have* includes the following components:
(1) possess, own, hold; (2) provide, indulge; (3) comprise; (4) make use of; (5) know (a subject); (6) experience; undergo; (7) suffer from; (8) come into one's mind; hold in the mind; (9) cause; (10) tell, arrange; (11) cheat, deceive; (12) indulge in; (13) perform; (14) organize; (15) eat, drink; (16) give birth; (17) show; (18) exercise; (19) accept, tolerate; (20) hold, grasp; (21) take, invite (*Oxford English Dictionary*).

All these constituents may share one common component in their lexical meaning 'action' and may be grouped under the heading 'Lexical-semantic field of action verbs [see: 6, 1–49]. Evidently, there is a case of semantic simplification which the verb *take* undergoes in the referred construction:

TAKE (37 components) → TAKE (generalized component 'ACTION')
GIVE (30 components) → TAKE (generalized component 'ACTION')
MAKE (32 components) → TAKE (generalized component 'ACTION')
HAVE (29 components) → HAVE (generalized component 'ACTION'),

where it has the nucleus component 'possession' which can be reinterpret as 'obtain' or 'cause' someone to do something (*Oxford English Dictionary*). The rest of the components in the lexical meaning become covert in this distribution.

Further the same structures and related issues may be found under various headings, for example, verb-nominal phrases (Akimoto, 1989) or verb-nominal predication (L. Dušková, 2003). And some linguists even do not employ any term for this group of verbs, e.g. A.Wierzbicka writes about *have* in the Verb frame or in its full title: periphrastic have constructions [26, 753–799]. As regards grammar books, delexical verbs are customarily referred to multi-word verbs or discussed under the category of transitivity or complement. But in textbooks, delexical structures are usually presented as collocations, e.g. 'have + noun' phrase. This will be described in greater detail in due course.

We call *take, give, make,* have semantically simplified: all the components of the lexical meaning but one turn covert in this distribution and the meaning of the noun specifies the meaning of the construction.

I. NP +VP
[V 'TAKE' (ACT QUANTIFIER) + N (DEVERBAL)]

Take is used in the sense of "to accept or choose something that is offered, suggested, or given to you". It is also ***take*** with nouns denoting **washing:** *a bath, a shower, a wash;* **resting:** *a break, a holiday, a rest* [see 24, 579]; and nouns denoting: *care, a photograph, a turn, trouble, a chance, a risk, a decision; e.g.:*

9. *After all, with the exercise I **take** I can eat anything I like.*
10. *He **took** no notice of the flippant rejoinder.*

II. NP +VP
[V 'GIVE' (ACT QUANTIFIER) + N (DEVERBAL)]

Give is used in the senses of "tell somebody something: tell someone information or details about something", or "tell someone what they should do with" and they can be used with nouns denoting: *food, drink,* etc, e.g.:

11. *I thought we might take him back with us and **give** him a spot of lunch.*

With nouns denoting **noises**: a cry, a laugh, a scream, a shout, a whistle.

12. *She **gave** a loud laugh.*

It can be also used with nouns denoting:

— **facial expressions:** a smile, a grin, a look, a glance, e.g.:

13. *John **gave** a happy smile.*

— **hitting:** *a kick, a punch, a slap, a push, a knock, a blow;*

— **affectionate actions or processes:** *a hug, a kiss, a stroke,* e.g.:

14. *She was surprised to receive a letter one morning from Mrs. & Mr. Gosselyn, Michael's mother, saying that it would give the Colonel and herself so much pleasure if she would come with Michael to spend the week at Cheltenham.*

— **talking:** some *advice, an answer, some information, an interview, a lecture, some news, a report, a speech, a talk, a warning,* e.g.:

15. *Julia **gave** them a wistful look before she shook her head in refusal.*
16. *She **gave** the butler a significant glance; he was at that moment helping.*
17. *She **gave** him the quick, delightful smile, with a slight lift of her fine eyebrows, which he must often have seen her give on the stage.*
18. *It **gave** them a sort of horrible satisfaction to comply with his outrageous demands.*

III. NP +VP
[V 'MAKE' (ACT QUANTIFIER) + N (DEVERBAL)]

Make can be used in the sense of do "with some nouns to say that someone does something" [1, 173–195]; it can combine with nouns:

— **of talking and sounds:** *a comment, an enquiry, a noise, a point, a promise, a sound, a speech, a suggestion,* e.g.:

19. *The young man forced himself to **make** a remark. What a stunning room this is.*

— **denoting planning:** *arrangements, a choice, a decision, a plan, plans, an appointment, a date,* e.g.:

20. *I don't believe one could hope to **make** a success in London unless one were pretty well-known already.*

IV. NP +VP
[V 'HAVE' (ACT QUANTIFIER) + N (DEVERBAL)]

Have is used in the sense "offering something to someone". It can be used:

— with nouns denoting **food** and **drink**: *a meal, breakfast, lunch, dinner, a snack, a cup of tea,* e.g.:

21. *It was really rather wonderful, when you came to think of it, that just to **have** lunch with her and talkto her for three quarters of an hour, perhaps, could make a man quite important in his own scrubby little circle.*

— in expressing **talking**: *a chat, a conversation, a discussion, a talk;*

— in expressing **washing**: *a bath, a shower, a wash, a scrub,* e.g.:

22. *You can **have** a wash and brush up when we get home.*

— in expressing **resting**: *a break, a holiday, a rest;*

— in expressing **disagreeing**: *an argument, a dispute, a fight, a quarrel,* e.g.:

23. *Not withstanding her cropped peroxide hair and her heavily-painted lips she **had** the neutral look that marks the perfect secretary.*
24. *He **had** affection and admiration for her, he felt at ease with her, and he had confidence in her, but she was well aware that he was not in love with her.*

In this approach, light verb constructions are stored in the mental lexicon as separate entries with each verb and noun fully specified (e.g.: *take a walk / guess / shower*). A support for such an approach can be found, for example, in the observation that these verb constructions can be idiosyncratic, and can exhibit a high co-occurrence frequency [see: 25, 31–39; A. Goldberg, 2003].

Despite the fact that the semantically simplified (light, delexicalized, auxiliary) verbs are actually very common verbs, there are not many of them. The most common and productive delexical verbs are: ***give, make, have, take***.

Although the semantic weight of these verbs used in this way is reduced, they cannot be used interchangeably, e.g. *give a bath* is not the same as *have a bath*. Further, Minoji Akimoto (1989) pointed out they often do not allow a substitution by synonymous verbs, such as for ***make*** — *produce, create*, or for ***take*** — *grab* or *catch*. While it might seem that delexical verbs are redundant, they contribute otherwise to a message, at least they function as the bearer of grammatical information indicated by inflectional endings.

Apart from the four examples mentioned above, which frequently recur in various sources, there are other verbs which adopt the same structure (e.g.: *to pay a visit, to throw a glance*) [3], namely, *hold, keep, throw, cast, pay, raise, set, put, bear*.

RESEARCH PERSPECTIVES

This paper has surveyed a number of light verbs and their correlation with full and auxiliary verbs in English and revealed the semantic simplification transformation which they undergo due to their distribution in the construction: "Verb *take* + Deverbal Noun". Indeed, in many instances this construction is used to refer simultaneously to the piece of content and the physical object that holds that content.

The function of light verbs is to modulate the event predication of a main predicator in the clause. Different light verbs will do so in different ways and some of the semantic contributions are quite subtle. This is in part because of the flexible interpretation of the underlying lexical semantics. The verbs which allow light verb readings have lexical semantic specifications that are of a very general nature. This allows them to appear in a wide variety of syntactic contexts.

The idea that light verbs and their corresponding main verbs are derived from one and the same underlying representation accounts for the fact that light verbs are always form identical to a main verb counterpart in the language and that they are stable with respect to historical change.

They represent a crosslinguistic phenomenon: they are common, for instance, in Japanese, Turkish, Romance languages, Slavic languages or Urdu. Hence, the other related trend in the delexical verbs research is translation.

REFERENCES

1. *Altenberg B., Granger S.* The Grammatical and Lexical Patterning of MAKE in Native and Non-Native Student Writing. — Applied Linguistics. — 2001. — Vol. 22. — Pp. 173–195.
2. *Apresjan J.* The Theory of Lexical Functions: an Update / J. Apresjan // D. Beck, K. Gerdes, J. Milićević, A. Polguère (eds.). Proceedings of the Fourth International Conference on Meaning-Text Theory. — Montréal : OLST, 2009. — Pp. 1–13.
3. *Beermann Dorothee A., Lars Hellan.* VP-Chaining in Oriya / Dorothee A. Beermann, Hellan Lars // Miriam Butt and Tracy Holloway King (eds.). Proceedings of the LFG02 Conference. — Athens : National Technical University of Athens, 2002. — Pp. 40–57.
4. *Bowern Claire.* The Diachrony of Complex Predicates / Claire Bowern // Diachronica. — 2008. — Vol.25. — Issue 2. — Pp. 161–185.
5. *Brinton Laurel J.* Grammaticalization Versus Lexicalization Reconsidered / Laurel J. Brinton // Teresa Fanego, Javier Pérez-Guerra and María José López-Couso (eds.).English Historical Syntax and Morphology: [Selected Papers from 11 ICEHL, Santiago de Compostela, 7–11 September 2000]. — Volume 1 — Amsterdam. Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2002. — Pp. 68–97.
6. *Brugman C.* Light Verbs and Polysemy. // Language Sciences. — 2001. — Vol. 23. — No 4. Pp. 551–578.
7. *Butt Miriam.* The Light Verbs Jungle. Workshop on Multi-Verb Constructions. / M. Butt // Harvard Working Papers in Linguistics. — 2003. — Vol. 9. Pp. 1–49.
8. *Grimshaw Wendy Jane.* Deverbal Nominalization / Wendy Jane Grimshaw // Klaus Von Heusinger, Claudia Maienborn, and Paul Portner (eds.) Semantics: An International Handbook of Natural Language Meaning, Vol. 2. — Walter de Gruyter, 2011. — Pp. 1292–1313.
9. *Hook Peter Edwin.* The Emergence of Perfective Aspect in Indo-Aryan Languages / Peter Edwin Hook // E. Traugott, B. Heine (eds.), Approaches to Grammaticalization. —Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 1991. — Pp. 59–89.
10. *Hopper Paul J., Traugott Elizabeth Closs.* Grammaticalization / Paul J. Hopper, Elizabeth Closs Traugott. — Cambridge : Cambridge University Press, 2003. — 276 p.
11. *Ivanova Martina.* Light Verbs in Slovak / Martina Ivanova. // Mundo Eslavo. — 2014. — Vol.13. — Pp. 47–61.
12. *Jespersen Otto.* A Modern English Grammar on Historical Principles. Part VI. Morphology / Otto Jespersen. — London : George Allen and Unwin Ltd., 1965. — 570 p.
13. *Kipper Karin, Korhonen Anna, Ryant Neville, Palmer Martha.* A Large-scale Classification of English Verbs / Karin Kipper, Anna Korhonen, Neville Ryant, Martha Palmer // Language Resources and Evaluation Journal. — 2007. —Vol. — No 1. — Pp. 31–40.
14. *Korhonen Anna, Briscoe Ted.* Extended Lexical-Semantic Classification of English Verbs / Anna Korhonen, Ted Briscoe // Proceeding CLS '04 Proceedings of the HLT-NAACL Workshop on Computational Lexical Semantics. — Stroudsburg, PA, USA : Association for Computational Linguistics, 2004. — Pp. 38–45.
15. *Leech Geoffrey, Svartvik Jan.* A Communicative Grammar of English / Geoffrey Leech, Jan Svartvik. — London : Longman, 2002. — 440 p.
16. *Live A. H.* The Take-Have Phrasal in English / A.H. Live // Linguistics. — 1973. —Vol. 95. — Pp. 31–50.
17. *Levin Beth.* English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation / Beth Levi. — Chicago : University of Chicago Press, 1993. — 348 p.
18. *Mo Chien-Ching.* A Case Grammar Approach to Verb Classification in Modern Lithuanian / Chien-ching Mo. — Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences. —1979. Vol.25. — No.4.
19. *Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J.* A Grammar of Contemporary English / R. Quirk, S. Greenbaum, J. Svartvik. — London : Longman, 2000. — 1779 p.
20. *Sager Naomi.* Natural Language Information Processing / Naomi Sager. — Reading, MA : Addison-Wesley Publisping Company, 1981. — xv, 399 p.
21. *Seiss Melanie.* On the Difference between Auxiliaries, Serial Verbs and Light Verbs / Melanie Seiss // Miriam Butt and Tracy Holloway King (eds.). Proceedings of the LFG09 Conference. — Stanford : CSLI Publications, 2009. — Pp. 501–519.
22. *Simone Raffaele, Masini Francesca.* Word Classes: Nature, Typology and Representations / Raffaele Simone, Francesca Masini. — Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2014. — 294 p.
23. *Sinclair J.* Corpus Concordance Collocation / J. Sinclair. — Oxford : Oxford University Press, 1991. — 179 p.
24. *Swan Michael.* Practical English Usage / Michael Swan. — Oxford : Oxford University Press, 2005. — 658 p.
25. *Tu Yuancheng, Roth Dan.* Learning English Light Verb Constructions: Contextual and Statistical / Yuancheng Tu, Dan Roth // Proceedings of the Workshop on Multiword Expressions: from Parsing and Generation to the Real World. — Stroudsburg, PA : Association for Computational Linguistics — 2011. — Pp. 31–39.
26. *Wierzbicka Anna.* Why Can You Have a Drink When You Can't *Have an Eat? / Anna Wierzbicka // Language. 1982. — Vol. 58 — No 4. — Pp. 753–799.
27. *Wittenberg Eva, Pinango Maria Mercedes.* Processing Light Verb Constructions / Eva Wittenberg, Maria Mercedes Pinango // The Mental Lexicon. — 2011. — Vol. 6. — No 3. — Pp. 393–413.

УДК 811.161.2:81'373.7

НЕОФРАЗЕМИ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКИХ МАС-МЕДІА

Стишов О.А.,
Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті розглянуто основні джерела збагачення й оновлення корпусу фразеологічних одиниць суспільно-політичної підсистеми української мови кінця XX — початку XXI століть, не зафіксованих у лексикографічних працях. Визначено також особливості творення та стилістичного використання нових фразем на матеріалі дискурсу сучасних національних мас-медіа.

Ключові слова: *фразема, фразеологічна одиниця (ФО), фразема-інновація, ЗМІ, мас-медіа, суспільно-політичний дискурс.*

В статье рассматриваются основные источники обогащения и обновления корпуса фразеологических единиц общественно-политической подсистемы украинского языка конца XX — начала XXI веков, не зафиксированных в лексикографических работах. Определено также особенности образования и стилистического испльзования новых фразем на материале дискурса современных национальных мас-медиа.

Ключевые слова: *фразема, фразеологическая единица (ФЕ), фразема-инновация, СМИ, мас-медиа, общественно-политический дискурс.*

The article discusses basic primarily unregistered sources responsible for expanding and renewing present-day Ukrainian idiomatic stock reflecting sociopolitical phenomena. The article highlights peculiarities of creating and stylistic use of new phrasemes in modern national mass-media discourse.

Key words: *phraseme, phraseological unit, phraseme-innovation, media, mass media, sociopolitical discourse.*

У періоди докорінних соціальних змін (революцій, повстань, зміни політичного й економічного укладу, пришвидшення науково-технічного прогресу, культурних зрушень та ін.) жива мова також розвивається інтенсивніше. Саме таким і є для України часовий зріз кінця XX — початку XXI ст., коли відбулися й тривають ряд важливих подій і процесів: «перебудова» з певною демократизацією і гласністю, розпад Радянського Союзу й безкровне здобуття незалежності, глобалізація, Помаранчева революція 2004 року, Революція гідності, або Євромайдан, анексія Кримського півострова Російською Федерацією, антитерористична операція в Донецькій і Луганській областях, пробудження національної свідомості, формування громадянського суспільства тощо. Останні та інші важливі екстралінгвальні чинники знайшли свій відбиток передусім на лексичному і фразеологічному рівнях української мови. Однак не треба применшувати роль внутрішньомовних факторів впливу на розвиток лексичної і фразеологічної систем сучасної української мови, що також мають вагоме значення у процесах породження і функціонування нових одиниць. Тому, на нашу думку, з упевненістю можна твердити, що названі вище процеси спричинені взаємодією інтра- й екстралінгвістичних чинників.

Питання динаміки фразеологічної системи в ході історичного розвитку, її оновлення, функціонування, семантичних, структурних і стилістичних змін її одиниць, були й залишаються предметом пильної уваги лінгвістів. У кінці XX — на початку XXI століть в українському і зарубіжному мовознавстві інтенсифікувалися дослідження розвитку фразем як літературної, так і некодифікованої мови, тобто живого народного мовлення (А. Смерчко, Л. Пашинська, Н. Скиба, О. Стишов, А. Архангельська, В. Ужченко, В. Чередниченко, Е. Балюта, Н. Лисенька, Н. Хороз, М. Москвіна, В. Мокієнко, О. Добриднєва, О. Сенько, Т. Малінскі, В. Хлебда та ін.). Незважаючи на те, що вивченню суспільно-політичної фразеології в різних мовах в останні десятиліття вже було присвячено деякі роботи (А. Григораш, І. Брага, О. Чередниченко, Г. Мінчак, К. Лепа, Я. Білиця, І. Наумова, Ю. Шувалова, М. Лагутенкова, Г. Селезньова, Н. Янкін, А. Бахі, В. Флейшер та ін.), названа проблема в сучасній українській мові потребує більш виваженого й ґрунтовнішого розгляду, оскільки корпус нових фразеологічних одиниць зазначеного підстилю постійно і неухильно зростає та урізноманітнюється, заповнюючи номінативні лакуни і збагачуючи емоційно-експресивні засоби рідної мови. Це й визначає **актуальність** нашої розвідки.

Мета статті — виявлення й аналіз особливостей творення, основних джерел збагачення й оновлення корпусу фразеологічних одиниць суспільно-політичної підсистеми української мови кінця XX — початку XXI століть, не зафіксованих у лексикографічних працях, на матеріалі дискурсу сучасних національних мас-медіа. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: ввести до наукового обігу певну кількість

нового фактичного матеріалу (узуальних і оказіональних фразеологізмів); простежити тенденції розвитку суспільно-політичної фразеології, виявити і проаналізувати особливості її збагачення за рахунок інших тематичних груп фразеологізмів; частково схарактеризувати семантичні й функціонально-стилістичні особливості і трансформації названих фразем у дискурсі сучасних україномовних ЗМІ.

Суспільно-політичний дискурс варто розглядати як своєрідне інституційне середовище із притаманною йому субмовою — лексикою і термінологією, фразеологією, перифразами та багатьма іншими одиницями. Характерно, що фразеологізми в зазначеній сфері — це певна підсистема професійно орієнтованих знаків, які виконують ряд важливих функцій, зокрема номінативну, кумулятивну, інформативну, оцінну, емоційну, експресивну, прагматичну, когнітивну та ін. Помічено: нові ФО в аналізованому дискурсі творяться на основі слів, вільних словосполучень, усталених складених термінів або запозичуються з інших мов (переважно кальки з англійської та її американського варіанта). Варто наголосити, що фразеологічні інновації репрезентують, на відміну від лексичних, не повну картину світу, а її окремі фрагменти, що є актуальними для носіїв мови [3, с. 5].

Зібраний і проаналізований фактичний матеріал засвідчує, що найбільшою за обсягом є підгрупа, яку формують нові фразеологізми власне суспільно-політичної сфери. Останні виникли під впливом багатьох історичних і політичних чинників, відбивають поняття, явища і події міжнародних відносин і світової політики, суспільно-політичну ситуацію в Україні та в інших державах. «Найпоширенішими рушіями творення й функціонування неофразеологізмів є оновлені суспільно-політичні і соціально-побутові явища, нові економічні реалії, соціальні відносини, поява чітко окреслених соціальних прошарків, численних політичний партій, угруповань, об'єднань» [2, с. 9]. Названі фактори постійно змінюються, оскільки життя вимагає нових номінацій, а також певного ставлення, оцінки всього цього. Такі стійкі одиниці збагачують і розширюють суспільно-політичне фразеологічне мікрополе. Вони є важливим засобом політичної пропаганди й агітації, боротьби як України й інших держав, так і політичних блоків, партій, об'єднань громадян, окремих політиків і громадських діячів та ін. Аналізовані фразеологізми можна номінувати ще як «публіцистичні», тому що вони виникають і побутують переважно саме в цьому стилі й рідко проникають в інші: *«човникова дипломатія»* — спосіб організації діяльності посередника з налагодження каналу комунікації між опонентами; полягає в організації посередником зустрічей послідовно з кожною із сторін; *«арабська весна»* (рідше — *«панарабська революція»*) — серія масових вуличних демонстрацій, протестів, повстань, внутрішніх військових конфліктів у низці арабських країн, що розпочалася наприкінці 2010 року в Тунісі та продовжилася в ряді країн Північної Африки і Близького Сходу (Єгипет, Лівія, Алжир, Марокко, Йорданія, Бахрейн, Сирія, Ємен та ін.); *«зустріч без краваток»* — неофіційне спілкування на високому рівні (глав держав, урядів, політичних партій тощо).

Пор. у контекстах. *У 1970-х роках держсекретарем США Генрі Кіссинджером широко застосовувалася* ***«човникова дипломатія»*** *у вирішенні гострих політичних питань, які лише опосередковано торкались США. Чи, на вашу думку, зараз є актуальним залучення третьої сторони у відносинах, наприклад, між Україною та США, Україною та ЄС чи Україною та Росією, і яка країна могла б виступити таким посередником?* («День», 25. 02. 2011); ***«Арабська весна»*** *дала імпульс народам цілого ряду країн, і вони перебороли межу страху. Що за нею? Чим це загрожує світу? Експерти говорять про те, що так званий південний фланг НАТО готують для нової операції* («Голос України» 22. 11. 2011).

В останні два десятиліття всі ми є свідками багатьох, переважно ненасильницьких, революцій, які відбулися в ряді країн, що утворилися після розпаду Радянського Союзу, а також арабського світу: *«трояндова революція»* — мирний, безкровний перехід влади до опозиції у Грузії, що відбувся у листопаді 2003 року, коли змушений був піти у відставку президент Едуард Шеварднадзе; *«тюльпанова революція»* — народні протести та мирні й озброєні виступи в Киргизстані у лютому-березні 2005 року, що привели до зміни влади в країні — усунено президента республіки Аскара Акаєва і прихід на його пост Курманбека Бакієва; *«революція гідності»* — національно-патріотичні, протестні акції в Україні (2013–2014 рр.), передусім, проти корупції, соціальної нерівності, свавілля правоохоронних органів та сил спецпризначення, а також на підтримку європейського вектора зовнішньої політики України, які завершилися зміною влади; *«жасминова революція»* — хвиля загальнонаціональних протестів (2010–2011 рр.), викликаних незадоволенням політикою президента Тунісу бен Алі, і, як наслідок, — зміна влади у країні; *«фінікова революція»* — серія вуличних демонстрацій і протестів у Каїрі, Александрії і в деяких інших містах Єгипту з 25 січня по 11 лютого 2011 року, що призвели до відставки спочатку уряду, а потім і президента Хосні Мубарака та ін.

Названі вище фразеологізми виникли як усталені термінологічні сполучення переважно номінативного типу, але, завдяки своїй новизні, вони вносять у тексти сучасних ЗМІ певний стилістичний ефект:

*— **«Трояндова революція»** у Грузії .., ставши доказом сили безсилих, започаткувала у цій*

країні процес реформаційних змін, гарантом яких став новий президент Грузії Міхеїл Саакашвілі («День», 15.11.2012);

— *Перші «паростки» подій, які згодом отримали назву* ***«жасминова революція»*** *розквітли наприкінці грудня 2010 року у Тунісі. Країною прокотилася перша хвиля масових протестів проти правлячого режиму президента Зін аль-Абідін бен Алі, статки якого зростали на тлі поширення країною бідності* («Український тиждень», 03.01.2012).

Характерно, що названі фраземи мають, як правило, нетривале «життя», тобто є одиницями лише певного часового відтінку. Через певний період вони набудуть статусу історизмів і функціонуватимуть спорадично. Переконливими прикладами сказаного є *революція на граніті, оксамитова революція, революція віників*.

Поряд із проаналізованими фраземами, які містять у своєму складі ключове слово доби «революція», нині в дискурсі мас-медіа засвідчено також нові ФО на позначення інших протестних дій, спрямованих на досягнення певної мети, як у світі, так і в Україні. Однією із них є «*День гніву*» — акція протесту опозиційних партій, рухів і груп на захист громадян від погіршення їхнього соціально-економічного та політичного становища: *У Москві поліція затримала трьох учасників несанкціонованої ходи, організованої активістами російської опозиції після мітингу в рамках акції* ***«День гніву»*** («Дзеркало тижня», 12.10.2011).

У дискурсі українських ЗМІ на межі тисячоліть активно функціонують нові фразеологізми, пов'язані з виборами до різних гілок влади. Такі стійкі одиниці здебільшого характеризують певні етапи й особливості передвиборчої боротьби. Так, журналісти назву відомого телевізійного шоу-квесту «*Великі перегони*» вдало переосмислили і поширили як фразеологізм на вибори президента держави: *Якщо раніше в когось іще були сумніви в тому, що президентська кампанія-2004 претендуватиме на звання найбруднішої і найзапеклішої в історії незалежної України, то після 4 липня, коли перші учасники* ***«великих перегонів»*** *вирушили на дистанцію, навіть найбільш наївні оптимісти переконалися: боротьба йтиме не на життя, а на смерть* («Україна молода», 22.07.2004). У ході ряду виборчих кампаній в Україні та в багатьох державах світу нерідко використовують негативні засоби політичної боротьби, зокрема такі, як: «*війна компроматів*» — політична та інша боротьба супротивників із використанням викривальних матеріалів; «*адміністративний ресурс*» — незаконне використання матеріальних та морально-психологічних можливостей представниками чинної влади, адміністративного тиску на кого-, що-небудь; «*брудні технології*» — технології подання інформації, спрямовані на свідоме знищення репутації людини, політичної партії, об'єднання тощо; «*чорний піар*» — створення і розповсюдження інформації, спрямованої на формування в аудиторії, клієнтів, потенційних клієнтів негативного ставлення до певного явища, події, процесу, товару тощо. Такі номінації стали новими ФО, які нині інтенсифікувалися у вживанні в різних мас-медіа: *Марчук привселюдно сказав: «Я залишаюся противником* ***"війни компроматів"****». А від нього вимагали, щоб відкрив досьє, зі своїми «чемоданами компри» втрутився в інформаційні війни* («День», 28.01.2011); *Головним конкурентом є* ***«адміністративний ресурс»*** *і брудні технології — єдині козирі провладної команди, які вони вже сьогодні активно запускають* («Високий замок», 03.08.2004); *… експерти зазначають, що подекуди кандидати та їхні команди бездоказово звинувачують опонентів у застосуванні* ***«брудних технологій»****. Наприклад, Віктор Янукович відмовився йти на теледебати з Юлією Тимошенко, пояснюючи це тим, що це, мовляв, будуть лише змагання з брехні* (радіо «Свобода», 11.02.2015). Засвідчено активізацію ще одного фразеологізму, пов'язаного з виборами, — «*день тиші*» — неформальна назва дня безпосередньо перед виборами, коли законом заборонена будь-яка агітація, пор.: *Чотири політичні сили — «Блок Петра Порошенка», «Народний фронт», «Батьківщина» та «Радикальна партія» — порушували виборче законодавство в* ***«день тиші»*** *і в день голосування на минулих позачергових парламентських виборах, зазначають в Комітеті виборців України* («День», 27.10.2014). Пов'язаним за семантикою з наведеним вище є стійке сполучення «*політична тиша*», яке у мові сучасної публіцистики функціонує у двох близьких значеннях — заборона на будь-яку інформацію, пропаганду, PR-акції, пов'язані з виборами: *Сьогодні в Росії —* ***політична тиша****, заборона на будь-яку інформацію, пропаганду, PR-акції, пов'язані з виборами* (unian.ua); і заборона на проведення будь-яких акцій (демонстрацій, мітингів, зібрань) та пропаганду й агітацію: *З понеділка в Панамі заборонено демонстрації, тобто виконується закон про так звану* ***«політичну тишу»*** (т/к «24», 03.05.2009). Останнім часом, у зв'язку з воєнними діями проти сепаратистів і російських найманців на Східній Україні, фразема «*день тиші*», розширивши семантику, стала багатозначною. Вона номінує припинення вогню з обох воюючих сторін або учасників конфлікту: *Після підписання в Мінську 5 вересня меморандуму щодо врегулювання ситуації на сході України неодноразово оголошували* ***«дні тиші»****, проте бойовики порушували перемир'я* («Українська правда», 08.12.2014).

На відміну від радянського періоду, коли панувала лише одна партія (комуністична), у кінці XX — на початку XXI століть важливу роль у суспільно-політичних процесах Української держави почали відігравати різноманітні партії.

Одну з них влучно характеризує фразеологізм, що розкриває її суть, — «*партія влади*» — політична сила, політична партія, яка за умов парламентської республіки і пропорційної виборчої системи здобула право на формування уряду: *… виправдати підписання зрадницької Угоди про асоціацію з ЄС та освятити продовження політики, яка привела Україну до занепаду і зубожіння власного народу,* ***партія влади*** *та олігархічна опозиція роблять усе, щоб відволікти увагу громадян від того, що у державному бюджеті дірка у понад 40 млрд. грн. і у листопаді нічим буде платити заробітну плату, перш за все представникам бюджетної сфери* («Голос України», 09.10.2013). У дискурсі україномовних ЗМІ побутують також нові ФО, які номінують партії з відчутним відтінком жартівливості або й негації. Це «*диванна (канапова) партія*» — мізерна партія; об'єднання вузького кола людей, чи бізнес-структур, основною метою яких є лобіювання бізнес-інтересів або банальне заробляння грошей; і «*телевізійна партія*» — партія, яка є недієвою в політичному житті країни, а лише занадто часто рекламує себе по телебаченню, пор.: *Останнім часом активізувались постпомаранчеві* ***«диванні партії»****, керівники яких зайшли в парламент у складі НУНС. Таких партій утворилось більше десяти* («Українська правда», 03.02.2012; *Ще недавно ми напівжартома говорили про* ***«диванні партії»****, які існують лише на папері, а тепер маємо змогу слідкувати і за* ***«телевізійними партіями»****, «партіями газет та листівок» тощо* («Україна і світ сьогодні», 28.10–03.11.2000). Ключове слово «партія» слугувало основою для творення ще двох нових фразем, які надзвичайно актуальні для сучасного політичного моменту. Перша з них —це «*партія війни*» — сили, які є прибічниками військових дій, нерідко агресії. Цікаво, що названа політична організація існує не лише за кордоном (*Найдраматичніше у цьому те, що* ***партія війни*** *у Росії дає зрозуміти: вона готова далі йти на конфронтацію. Путін підвищує ставки. Щораз частіше серед тамтешнього політикуму лунають голоси, що варто таки «поднатужиться еще чуть-чуть и довести ситуацию до конца». Як останній аргумент на користь цього подають те, що все одно санкції запроваджено, а тому гірше вже не стане, отож варто з Україною вести війну до цілковитого «досягнення цілей»* (Expres.ua.)), а й у нашій державі (*Натомість, наразі, нечисельна «****партія війни****», яку складатимуть Тимошенко, Тягнибок, Ляшко та Гриценко …, говоритимуть, що безперечно всі ці реформи потрібні, і перепочинок потрібен, але... він не буде вічним. Путін ніколи не дасть Україні стати нормальною державою, бо це пряма загроза його правлінню. Європейська Україна — це його нічний кошмар. А тому в нас є дуже мало часу, щоб підготуватися до наступного раунду війни з Росією* (Espreso.tv.)). Існує нині й альтернативна партія — «*партія миру*» — сили, які є прибічниками мирного розв'язання конфлікту, переважно шляхом переговорів (*На українській політичній сцені явно позначилося дві течії: партія війни і* ***партія миру****. При цьому в кожен із цих секторів потрапляють організації, які є, принаймні на словах і гаслах, політичними завзятими опонентами.* ***Партія миру****, звичайно, представлена Президентом, його партією і союзниками в особі УДАРу. До них примикають і ті, хто зовсім недавно відколовся від Юлії Тимошенко. Формально за мир виступають уламки Партії регіонів, самі регіонали. Будуть і інші маргінальні групи* («День», 11.09.2014).

Для політичного дискурсу сучасних ЗМІ передусім характерне використання переважно суспільно-політичної фразеології, але не тільки. Фактичний матеріал засвідчує чимало випадків переосмислення усталених, нерідко трафаретних, сполучень і виразів, які є «на слуху», з інших стилів і жанрів для цілей публіцистики. Аналізовані ФО, самі будучи вторинними номінаціями (хоч зазвичай термінологічного характеру), здатні набувати нової внутрішньої форми, а відтак і певної неординарності, незвичної маркованості, а також контекстуальних семантичних відтінків.

Переконливим прикладом зазначеного вище можуть слугувати відомі терміносполучення і вирази з галузі медицини й охорони здоров'я, адже названа царина надзвичайно важлива у житті соціуму. Це вторинні стійкі одиниці, які внаслідок метафоризації набули нових семантико-стилістичних характеристик: *у(в) глибокій комі [бути, знаходитися, перебувати і т. ін.], зробити щеплення*, які в мові сучасних мас-медіа набули інноваційних значень: «у глибокому занепаді, не мати розвитку» і «захистити(ся) або вберегти(ся) від чогось небезпечного, негативного», пор.: *… ліві політичні партії перебувають в організаційному і фінансовому відношенні* ***в стані*** *якщо не* ***коми****, то близькому до неї* («Молодь України», 13.06.2000); *Чи насправді Майданом-2014* ***зроблено щеплення*** *від диктатури олігархії?* («Рідна Дарниця», № 2, 2014, с. 9); *Радянський Союз* ***зробив*** *українцям надійне* ***щеплення*** *від бажання збудувати комунізм. Навіть соціалісти сприймаються в Україні дещо по-радянськи* (www.dialogs.org.ua).

Військова фразеологія була і нині залишається активним складником суспільно-політичних текстів. Серед таких нових ФО засвідчено: «*година (час) Х (ікс)*» — переломний, вирішальний час, коли станеться якась надзвичайно важлива подія; критичний час; «*гібридна війна*» — комбіноване використання ворогом дозволеної і забороненої зброї, тероризму, партизанської війни, злочинної поведінки та пропаганди задля досягнення політичних і військових цілей; «*асиметрична війна*» — вид війни, що характеризується істотною різницею у військовій силі та ресурсах або в можливостях застосування стратегій і тактик

сторонами-учасниками, використовуючи характерні недоліки один одного. Останній фразеологізм запозичено з англійської мови — *asymmetric warfare*. Названі стійкі одиниці характеризуються наростанням функціональної активності: *Все ближче той* ***час X****, коли Євросоюз розростеться до кордонів України* («Україна молода», 29.01.04); *Ізраїль — Іран: чи близька* ***година ікс?*** («Дзеркало тижня», 02.10.2009, заголовок статті); ***«Час ікс»*** *для Януковича* (www.radiosvoboda.org); *Росія застосувала проти України концепцію* ***«гібридної війни»****, яка багато в чому є унікальною зі структурно-функціонального погляду… Хоча кожен конкретний елемент цієї* ***«гібридної війни»*** *не новий по суті і використовувався майже в усіх війнах минулого, однак унікальними є узгодженість і взаємозв'язок цих елементів, динамічність та гнучкість їх застосування, а також зростання ваги інформаційного чинника* (www.gazeta.dt.ua)*; Зараз світ зіткнувся з викликом* ***асиметричної війни****. Це — конфлікт, коли супротивники мають зовсім різні військові потуги, але й не дотримуються жодних принципів конвенційного конфлікту* (www.24tv.ua/news).

Цікавою ілюстрацією творення політичної фраземи-інновації на основі запозиченого терміносполучення з царини економіки є одиниця «*золота акція*» (з англ. *golden share*), яка має первинне значення — доля в акціонерному капіталі компанії або держави, що дозволяє контролювати 51 % голосів. Нині аналізована одиниця, вживаючись метафорично у дискурсі ЗМІ, набула нової семантики, стилістичної маркованості та стильової належності —здатність впливати на прийняття рішень у парламенті і контролювати будь-яку ситуацію. Контексти з мови публіцистики підтверджують сказане вище: *... будують будинки, їздять на дорогих автомобілях, вчать дітей за кордоном. Бо вони у владі. Вони незалежну Україну топчуть і користуються її досягненнями, її незалежними принципами. А влада з ними заграє, тому що їй потрібна* ***«золота акція»*** *комуністів, і через це з ними панькається* («Голос України», 25.06.2011); *Як виявилося, несподіванка, що Роман Забзалюк пішов з «Батьківщини», стала не лише шоком для його однопартійців, а й змінила розклад сил у парламенті. Тепер так звана* ***золота акція*** *аж ніяк не в литвинівців. Нещодавнє входження Романа Омеляновича до фракції Рибакова змінило рейтинг депутатських фракцій. У «реформаторів» тепер 21 багнет, у «литвинівців» залишається 20, і не факт, що фракція Народної партії до весни не втратить іще кілька голосів* («День», 12.01.2012). Названі вище та подібні фраземи у процесі комунікації виступають джерелом двоканальної інформації (по лінії буквального та конотативного значення), яка активізує образне, асоціативне мислення учасників комунікативного акту [1, с. 16].

Окремі відомі фрази автомобільної галузі також здатні фразеологізуватися. Так, вираз *гальма відмовили*, який є калькою з рос. *тормоза отказали*, набув явних ознак фраземи-інновації «хто-небудь утратив контроль над собою, почуття міри, дозволяючи собі грубо порушувати загальноприйняті норми», що й засвідчують мас-медійні контексти: *— Розпад верхівки комуністичної партії України на чолі з Петром Симоненком — це закономірний процес, — говорить нині рядовий житель Сімферополя. — Цього не могло не статися апріорі, тому що ця людина стала на шлях розпусти, злочину, торгівлі ідеєю. Мільйони доларів клала у кишені за те чи інше голосування, за зраду ідей комунізму і тих, хто вірив у неї. Симоненко перейшов усі межі, у нього* ***відмовили гальма.*** *Про це знало і мовчало все його оточення …* («Високий замок», 03.07. 2014).

Викладений вище огляд різноманітних нових супільно-політичних фразеологізмів засвідчує, що такі одиниці в мові ЗМІ не лише частково номінують певні реалії, процеси, ознаки, а значною мірою забарвлюють сухий інформаційних текст, надаючи йому образності, емоційності, оцінності, експресивності.

Отже, інтенсивне творення й активне функціонування нових фразем у суспільно-політичному дискурсі — результат взаємодії екстра- й інтралінгвальних факторів, переконливе відбиття динаміки української фразеосистеми, постійного її оновлення і збагачення на основі питомих і запозичених ресурсів. Перспективними вважаємо подальші дослідження процесів взаємовпливу кодифікованих і субстандартних фразеологічних одиниць, їх стилістичного перегрупування, структурно-семантичних модифікацій та лексикографічного опрацювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Коновець С.П.* Комунікативно-прагматичні особливості актуалізації фразеологізмів у дискурсі сучасної преси (на матеріалі іспанських періодичних видань): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови» / С.П. Коновець. — К., 2002. — 20 с.
2. *Скиба Н.Г.* Активні фразеотворчі процеси в українській публіцистичній і художній прозі кінця XX — початку XXI століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н.Г. Скиба. — К., 2005. — 18 с.
3. *Чередниченко В.О.* Інноваційна фразеологічна вербалізація в англійській мові (лінгвокогнітивний та соціолінгвістичний параметри) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / В.О. Чередниченко. — Запоріжжя, 2005. — 20 с.

УДК 811.112.2'81'37

СЕМАНТИЧНА МОДЕЛЬ МЕРОНІМІЧНИХ ВІДНОШЕНЬ У РІЗНОСТРУКТУРНИХ МОВАХ

Материнська О.В.,
Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено моделюванню відношень між частиною та цілим (меронімічних відношень) у лексичній системі мови. Визначено основні параметри дослідження системи меронімів (найменувань частин цілого), з-поміж яких: визначення їхніх структурних та семантичних типів, висвітлення способів експлікації цілого у найменуванні частини, шляхів розвитку полісемії досліджуваних лексичних одиниць, особливостей категоризації відношень між частиною та цілим у різноструктурних мовах, встановлення семантичних закономірностей та міжмовних узагальнень щодо семантичного розвитку меронімів.

Ключові слова: *мероніми, меронімія, найменування частин цілого, полісемія, структурно-семантичні особливості, семантичний тип, антропоморфна метафора, категоризація.*

Статья посвящена моделированию отношений между частью и целым (меронимических отношений) в лексической системе языка. Определены параметры исследования системы меронимов (наименований частей целого), среди которых: установление их структурных и семантических типов, определение способов экспликации целого в наименовании частей, путей развития полисемии исследуемых единиц, установление особенностей категоризации отношений между частью и целым в разноструктурных языках, семантических закономерностей и межязыковых обобщений касательно семантического развития меронимов.

Ключевые слова: *меронимы, меронимия, наименования частей целого, полисемия, структурно-семантические особенности, семантический тип, антропоморфная метафора, категоризация.*

The article is devoted to the modeling of the Part-Whole (meronymic) relations in the lexical system. The main research planes of the lexical units denoting parts (meronyms) are highlighted. The said paprametric planes encompass: meronyms' semantic and structural types, the ways of exlicating the wholes in their parts' names, the patterns of meronyms' polysemy development, the peculiarities of the categorization of Part-Whole relations in languages belonging to various families, semantic regularities and interlingual correlations pertaining to meronyms' semantic development.

Key words: *meronyms, meronymy, nouns denoting parts of whole, polysemy, structural and semantic peculiarities, semantic type, anthropomorphic metaphor, categorization.*

1. **Вступні зауваження.** Створення семантичної типології, пошук семантичних універсалій та закономірностей розвитку семантичної структури слова, встановлення відмінностей у мовній картині світу та визначення їхнього впливу на семантику лексичних одиниць, з'ясування мовних та позамовних чинників, що обумовлюють розвиток лексичної системи, становлять лише частку з кола питань, яке виникає у руслі зіставного та типологічного опису лексичної семантики у різноструктурних мовах. Без системного уявлення про процеси формування значень слів неможливо створювати сучасні системи перекладу, укладати словники, інтегрувати до навчального процесу новітні технології засвоєння та швидкого опанування різних мов, розробляти сучасну теорію лексичної семантики.

Системне та послідовне вивчення лексичного складу мови потребує розробки комплексної моделі семантичного опису лексики, застосування виважених критеріїв добору матеріалу та його класифікації, єдиних параметрів зіставлення досліджуваних одиниць у різноструктурних мовах. У якості моделі для вивчення закономірностей розвитку певної ділянки лексичного складу мови найбільш придатними є тематичні групи базової лексики, яка, як правило, відображає логічні зв'язки предметного світу. Наукова новизна та конкурентоспроможність інноваційних рішень у галузі дослідження та викладання іноземних мов залежить безпосередньо від створення підґрунтя для ефективної імплементації здобутих нових знань та вибудованих емпіричних моделей систематизації мовних явищ.

1.1. Досліджуваний у цій розвідці тип таксономічних відношень у мові (меронімію) розглянуто з урахуванням напрацювань сучасної лінгвістики в межах семантичних досліджень лексики в різних мовах; розроблено власну модель опису базового семантичного відношення меронімії та засобів його реалізації на матеріалі різноструктурних мов; визначено спільні та відмінні риси у їхній семантиці та структурі. Меронімія є одним із найважливіших типів семантичних та логічних відношень у мові, інструментом когнітивного

мислення, який дозволяє за допомогою процесів синтезу та сегментації отримуваних фактів систематизувати та класифікувати вже набуті та нові знання. Мероніми — іменники на позначення частини цілого (нім. *Ast*, англ. *branch* — гілка (дерева); нім. *Ohr*, англ. *ear* — вухо; нім. *Teil* — частина, *Stück* — шматок, *Element* — елемент, англ. *part* — частина, *piece* — шматок і под.) — характеризуються значним словотворчим та семантичним потенціалом, що дозволяє говорити про їхню виключно важливу роль у формуванні та поповненні лексичного складу мови. Меронімічні відношення забезпечують системність та ієрархічну впорядкованість лексичної системи мови попри всю різноманітність семантичних зв'язків у ній, виконують інтегруючу функцію.

1.2. Відношення між частиною та цілим були описані за допомогою базових логічних аксіом у працях Платона [22] та Аристотеля [5], системно досліджувалися у формально-онтологічному руслі [12], знаходилися в центрі уваги філософії, викликали великий інтерес з боку формальної логіки та математики. З-поміж аксіоматичних характеристик відношень між частиною та цілим у формальній логіці наявні, наприклад, такі постулати [11, p. 31]: ASYM (аксіома асиметрії): коли $a<b$, тоді не може бути $b<a$; TRANS (аксіома транзитивності): якщо $a<b$, а також $b<c$, то $a<c$ (тобто якщо *a* є частиною *b*, а *b,* у свою чергу, є частиною *c,* тоді *a* є також частиною *c*) тощо. Проте лінгвістика тривалий час не вважала цей тип відношень релевантним для вирішення питань вивчення лексичної системи мови. Меронімію почали досліджувати в межах вивчення семантичних відношень у мові у 80–90 роках XX ст., питання їхньої когнітивної значущості вирішувалося у студіях М. Айріс, М. Евенс, Б. Літовітц; Д. Германна, М. Вінстона, Р. Чаффіна та інших дослідників [4; 6; 7; 13; 23; 27]. Створення системної моделі меронімічних відношень передбачає встановлення кореляційних відношень між їхньою семантичною та структурною організацією, ця студія спирається на численні розвідки у галузі вивчення словотвору німецької та англійської мов [8; 10; 14; 15; 21; 24; 26].

1.3. **Актуальність** цього дослідження визначається новою інтерпретацією меронімічних відношень у мові як стрижневих та системоутворювальних, таких, що є важливими для парадигматичної організації лексичної системи мови та прогнозування закономірностей її розвитку. Мероніми не були предметом окремого лінгвістичного дослідження як лексична підсистема, що становить значний шар базової лексики; їхні структурно-семантичні особливості не розглядалися комплексно на матеріалі повного мовного корпусу.

Розроблений концептуальний апарат роботи створює методологічну основу для проведення подальших досліджень лексичної семантики в межах споріднених та неспоріднених мов. Теоретичні висновки та узагальнення, отримані в результаті проведеного дослідження, є внеском у загальну теорію лексичної семантики й заповнюють маловивчений на сьогодні її розділ — системні відношення між частиною та цілим у мові.

1.4. **Мета** пропонованого дослідження полягає у визначенні структурно-семантичних особливостей меронімів (найменувань частин цілого) у різноструктурних мовах, розробці моделі їхнього системного опису, виявленні закономірностей формування та семантичного розвитку.

Об'єктом дослідження є система меронімів, зокрема лексеми на позначення частин цілого (мероніми) в споріднених та неспоріднених мовах та їхні лексико-семантичні варіанти (ЛСВ). **Предмет дослідження** — структурні та семантичні особливості меронімів, їхні взаємовідношення у різноструктурних мовах.

Наукова новизна здійсненого дослідження полягає в тому, що вперше комплексно розглянуто один з основних типів семантичних відношень у лексичній системі мови — відношення між частиною та цілим (меронімію) на матеріалі різноструктурних мов. Новим є підхід до виокремлення меронімів в окрему лексичну підсистему, який дозволяє створити модель всебічного й детального аналізу структурних та семантичних особливостей досліджуваних лексичних одиниць, установити кореляції між їхнім словотворчим та семантичним потенціалом, виявити стереотипи сегментації цілого носіями досліджуваних мов та встановити вплив цих уявлень на формування семантики проаналізованих меронімів. Увагу приділено виокремленню закономірностей семантичного розвитку меронімів, взаємодії між їхніми структурними та семантичними типами, створенню моделі комплексного опису ділянки лексичного складу мови, яка може бути застосована для дослідження будь-якої іншої лексичної підсистеми, опису іншого типу семантичних відношень у мові, а відтак сприяє систематизації та подальшому дослідженню лексичної системи мови загалом.

1.5. Створення *комплексної моделі дослідження* меронімічних відношень потребувало залучення значного за обсягом мовного матеріалу та різноаспектного підходу.

Параметри типологічного дослідження меронімів, виведення семантичних закономірностей їхнього розвитку та особливостей категоризації відношень між частиною та цілим у цій статті продемонстровано на прикладі дослідження найменувань частин тіла, яке спирається на

емпіричний матеріал, який становлять лексеми на позначення найменувань частин тіла людини (далі НЧТ, соматизми) в 11 мовах набору (індоєвропейських та урало-алтайських) [1; 16; 17]. Мовний набір склали: 1) індоєвропейські мови: германські (англійська, німецька), романські (іспанська), балтійські (латиська), слов'янські (російська, українська); 2) алтайські, а саме тунгусо-маньчжурські мови (евенкійська, евенська (ламутська)); 3) фінно-угорські мови (мокшанська); 4) палеоазіатські мови (нівхська, або ж гіляцька лише умовно належить до палеоазіатських мов й тяжіє до алтайських мов або ж розглядається як ізольована мова); 5) японська мова. За основну одиницю дослідження взято ЛСВ кожного НЧТ у мовах, що зіставляються. Загальна кількість вибірки становить 665 НЧТ (2882 ЛСВ), де стандартна мова представлена 665 НЧТ (1867 ЛСВ), у сленгу та термінологічній галузі досліджено 109 НЧТ (304 ЛСВ) та відповідно 150 НЧТ (711 ЛСВ).

Загальні критерії дослідження системи меронімів розроблено на матеріалі десяти виокремлених тематичних груп меронімів у двох германських мовах (німецькій та англійській) [1; 2; 3]. *Емпіричний матеріал* складають лексичні одиниці, отримані шляхом суцільної вибірки з репрезентативних тлумачних та перекладних словників німецької та англійської мов. Для відбору та аналізу мовного матеріалу було використано також тематичні, ідеографічні, етимологічні словники, електронні бази даних (Projekt Deutscher Wortschatz, 1998–2012), енциклопедичні джерела тощо. Загальний обсяг вибірки під час дослідження системи меронімів становить 4730 лексичних одиниць (6098 ЛСВ) у німецькій мові та 1888 лексичних одиниць (6091 ЛСВ) у англійській мові. Отже, у двох досліджуваних мовах проаналізовано 6618 лексичних одиниць, загальна кількість їхніх значень складає 12 189 ЛСВ.

2. *Тематична класифікація меронімів з урахуванням надбань системного дослідження вокабуляру*. Тематична класифікація меронімів, розроблена на матеріалі німецької та англійської мов, спирається на загальноприйняті синоптичні схеми лексичного складу мови (Ф. Дорнзайф та ін. [9; 25]), тезаурусні словники лексики німецької та англійської мов. До тематичного складу меронімічної лексики належать такі десять тематичних груп: 1) соматизми (найменування частин тіла людини та тварини): нім. *ohr*, англ. *ear* — вухо; нім. *pfote*, англ. *paw* — лапа; 2) найменування частин живої природи (рослин): нім. *Ast*, англ. *branch* — гілка; 3) найменування частин неживої природи: нім. *Ufer* берег, англ. *riverside* — берег річки; 4) найменування частин артефактів (наприклад, частин посуду): нім. *Henkel* — руків'я (посудини), англ. *bottleneck* — шийка пляшки; меблів: нім. *Tischbein* — ніжка стола, англ. *tabletop* — поверхня столу; інструментів, зброї: нім. *Klinge*, англ. *blade* — клинець та ін.; 5) найменування частин сукупностей: нім. *Gemeindeglied* — член громади, англ. *delegate* — делегат; 6) позначення поняття «частина»: нім. *Stück* — шматок, англ. *part* — частина, *piece* — шматок; 7) квантитативні мероніми: нім. *Drittel* — третина, англ. *quater* — чверть; 8) локативні мероніми: нім. *Zipfel* — гострий або ж звужений кінчик, англ. *tip* — кінець, кінчик (пальця, язика, сигари); 9) темпоральні мероніми: нім. *Vormittag* — час до полудня, англ. *midday* — полудень; 10) найменування частин процесів: нім. *Schlussphase* — заключна стадія, англ. *closure* — завершення (як фаза) [2, с. 57–60].

2.1. *Відмінності у мовній картині світу та їх вплив на семантику та сегментацію меронімів*. Меронімія як логічний та семантичний тип відношень у мові забезпечує існування базового когнітивного інструментарію. Процес синтезу та сегментації отримуваної інформації дозволяє формувати сітку ієрархічних відношень та взаємозалежностей між об'єктами дійсності. Антропоцентричність людського світогляду сприяє при цьому виникненню ненаукової, «наївної» картини світу, яка, в першу чергу, відбиває стереотипи людського світогляду, що впливають на типові національно-культурні сценарії, традиційні міфологічні та космологічні уявлення, а відтак обумовлюють існування розбіжностей відповідно до менталітету носіїв певної мови. Екстралінгвістичні чинники долучаються до суто лінгвістичних (як то, різна будова мов та їхні різні типологічні властивості), створюючи унікальний етнокультурний код. З іншого боку, універсальність процесів мислення, подібні асоціативні образи дозволяють говорити про наявність універсальних типів сегментації відношень між частиною та цілим та про семантичні регулярності, притаманні розвитку їхньої полісемії.

Вдалим прикладом унаочнення таких розбіжностей є соматизми, які належать до базової лексики, а відтак мають багато спільного у їхньому семантичному розвитку у різних мовах (див. пункт 2.3.5.), але доводять також існування суттєвих розбіжностей. Так, у німецькій та англійській мовах, існують окремі лексеми на позначення кисті руки та руки від кисті до плеча: англ. *hand*, нім. *Hand* — кисть руки, англ. *arm*, нім. *Arm* — рука від кисті до плеча. В українській, російській, латиській, у суахілі (укр. *рука*, рос. *рука*, лтс. *roka*, суах. *mkono*) одна лексема позначає кисть руки та руку від кисті до плеча (порів. також англ. *foot* — стопа і *leg* — нога, частина ноги вище стопи; нім. *Busen*, англ. *bosom*, ісп. *pecho*, япон. *chibusa*, евен. *укэн*, евенк. *укун* — жіночі груди; нім. *Brust*, англ. *breast*, ісп. *torax*,

япон. *mune,* евен. *тынгэн,* евенк. *кенгтырэ,* нівх. *н¸ырh¸ыр* — грудна клітина, груди, які відповідають укр. *груди*, рос. *грудь,* лат. *krūtis*, мокш. *мямте* з узагальнюючим значенням груди) [1, с. 49–51].

Для тунгусо-маньчжурських мов характерною є реалізація сегментації тіла на рівні полісемії, коли одна лексема поєднує значення декількох частин тіла, наприклад: мокш. *пря* — голова, мозок, лоб, потилиця; нівх. *иты* — нижня щелепа, підборіддя; евенк. *ханнга* — кисть руки, долоня, стопа. Японська мова засвідчує випадки лексичного синкретизму, коли лексична одиниця позначає відразу два або більше (сукупність) найменувань частин тіла, напр.: *bimoku* — брови та очі, *kōfuku* — рот та шлунок, *mehana* — очі та ніс. З погляду «наївної» анатомії у тілі людини містяться не матеріальні, уявні сутності, подібні до органів (напр., *душа*, *зір*, *слух*), а психічні процеси, подібні до матеріальних, пов'язані з певними органами людського тіла. Матеріальні органи набувають особливих функцій, які мають відношення до психіки людини: наприклад, *серце* — орган кровообігу людини — набуває функції органу почуттів (рос. *доброе сердце*, укр. *добре серце*, нім. *gutes Herz*, англ. *kind heart*). Подібні функції, згідно уявлень «наївної анатомії», виконує також НЧТ *груди:* укр. *груди* та рос. *грудь*, вживаються на позначення душі, почуттів, напр., укр. «*у грудях щемить*» — щось непокоїть, переносно про серце [1, с. 56–57]. У японській мові душа локалізована в животі, а в іспанській та українській мовах — у грудях та у серці, які є осередком почуттів. У німецькій мові улюблену людину називають *mein Herz*, букв. — моє серце, а в іспанській мові — *mis ojos*, букв. — мої очі [16, S. 49]. Такі розбіжності обумовлені неспівпадінням у мовній картині світу в носіїв кожної з досліджуваних мов, особливістю лінгвокультурного простору.

Різниця у способі категоризації відношень між частино та цілим є очевидною, навіть якщо звернутися до споріднених німецької та англійської мов. Вплив національно-культурної специфіки на формування моделей конкретних семантичних типів меронімів та на розвиток їхньої полісемії реалізується у сформованості деяких стереотипів щодо сприйняття та сегментації цілого носіями німецької та англійської мов, які зумовлені їхнім менталітетом, соціальним устроєм та історичним перебігом подій. Важливим стереотипом для носіїв англійської мови є асоціація, пов'язана із найменуваннями частин будівель, що втілює ідею «Мій дім — моя фортеця»; згідно із таким стереотипом усі несучі елементи конструкції, підґрунтя, фундамент розвивають переносні значення, пов'язані із відчуттям стабільності, захищеності: англ. *tower*, букв. — вежа, башта, *pillar* — стовп (опора суспільства, надійна людина), *keystone*, букв. — замковий (ключовий) камінь (склепіння, арки), наріжний камінь; основний принцип. Темпоральні мероніми у німецькій мові вказують на стереотип важливості порядку та чіткості й акуратності у розподілі часу, найдрібніших його сегментів. Це характеризує також темпоральні мероніми в англійській мові, втім ступінь структурованості часового простору в німецькій мові є вищим (нім. *Zahlungstermin* — термін, у який *X* має сплатити *Y*, *Wartezeit* — час очікування, час, протягом якого *X* має зачекати) [2, с. 280–284].

2.2. *Словотворчий потенціал меронімів на матеріалі німецької та англійської мов.* Повне та всебічне дослідження семантики меронімів неможливе без визначення їхньої структурної організації та її впливу на їхній семантичний потенціал. Сфокусувати увагу слід на найбільш продуктивному структурному типі меронімів у німецькій мові та другому за продуктивністю після симплексів та афіксальних моделей утворення меронімів у англійській мові — формуванні меронімів за моделлю детермінативних композитів.

Для німецької мови характерними є двокомпонентні та, рідше, трикомпонентні композити, наприклад, нім. *Schöpfteil* — черпак ложки (V+N→N), *Holzfußboden* — дерев'яна підлога (N+(N+N)→N). В англійській мові продуктивними є двокомпонентні мероніми-композити *backrest* — спинка меблів (N+N→N), *bedhead* — узголів'я (N+N→N). Найбільшим потенціалом для формування меронімічної та немеронімічної лексики, окрім безпосередньо найменувань поняття «частина», які можуть брати участь у формуванні меронімів усіх виокремлених тематичних груп меронімів, відзначаються соматизми та найменування частин артефактів: нім. *Gebirgsrücken* — гірський хребет, нім. *Baumwipfel* — маківка дерева, *pinhead* — голівка шпильки. Низьким потенціалом щодо утворення композитів характеризуються найменування частин процесів, сукупностей, темпоральні мероніми, найменування частин неживої природи. Поясненням цьому може слугувати той факт, що людині притаманний антропоцентричний світогляд, тому для неї природним є асоціативне зіставлення об'єктів довкілля зі своїм власним тілом. Саме тематична група соматизмів є дуже продуктивною під час поповнення словникового складу німецької та англійської мов на підставі метафоричного порівняння, незалежно від того, чи йдеться про конкретні (нім. ***Hand****geld* — завдаток, перша виручка, англ. ***foot****-and-****mouth*** *(disease)* — ящур (хвороба тварин, худоби)) чи про абстрактні поняття (***Ellbogen****taktik* — тактика просування вперед через жорстку конкуренцію, проштовхування, ***Finger****zeig* — вказівка,

знак, натяк, порада, англ. ***brain****wash* — промивка мозку, ідеологічна пропаганда чогось, ***brain****-teaser* — проблема, загадка, ***brain****-twister* — проблема, що є складною для вирішення).

Класифікація досліджуваних детермінативних меронімів-композитів відбувалася за допомогою створення формул тлумачення із залученням досвіду класифікації композитних утворень у працях Х. Вельмана, Л. Ортнер [21; 26] у німецькій мові, Х. Шоу [24] (на матеріалі німецької та англійської мов) та багатьох інших лінгвістів. Найменування кожного семантичного типу містить загальну назву та конкретний підтип семантичної організації композита (за семантичною роллю компонента *A*). У формулах тлумачення використано літеру *A* на позначення лівого й літеру *B* для правого (зазвичай основного) компонента композита та визначено їхні семантичні ролі у складі композита. Додатково використано символ *X* на позначення суб'єкта певної дії (агенса) та *Y* — об'єкта певної дії або ж пацієнса (залежно від семантичної ролі). Проаналізовані детермінативні мероніми-композити було розподілено за десятьма основними типами: партитивні, атрибутивні, акціональні, екзистенціальні, локативні, темпоральні, орнативні, бенефактивні, агентивні, каузативні [2, с. 61–66]. Найбільшою продуктивністю характеризуються партитивні та акціональні семантичні типи.

Продемонструвати аналіз окремих семантичних типів меронімів-композитів можна на прикладі формули тлумачення акціонального семантичного типу [18, S. 76–77]. Акціональні мероніми-композити позначають частину за об'єктом дії або за дією («*X* впливає на об'єкт *A* / виконує певну дію над об'єктом *A*»; «*B* характеризується дією *A,* функціонує, виконуючи дію *A*»). Досліджені мероніми демонструють такі різновиди цього семантичного типу: а) «Афікований об'єкт — позначення частини» за формулою «*X* впливає на об'єкт *A* / виконує певну дію над об'єктом *A*, використовуючи *B*»: нім. *Ringfinger* — палець, на якому *X* носить каблучку, *Schulterkragen* — широкий комір, який покриває плечі, англ. *plateroom* — кімната, у якій зберігається посуд. Додатково мероніми-композити цього типу можуть характеризуватися рестриктивним значенням, наприклад, коли «*X* може впливати тільки на об'єкт *A*, виконувати певну дію тільки над об'єктом *A* у час / місці *B*»: *Obsttag* — день, у який їдять тільки овочі; пермісивне значення у випадку, коли «*X* може впливати на об'єкт *A* / виконувати певну дію над об'єктом *A* у час *B* / місці *B*»: нім. *Kaffeepause* — перерва на каву, *Besichtigungszeit* — години відвідування та ін.; б) «Ефікований об'єкт (продукт) — позначення частини» («*B* є джерелом виникнення *A*», «*X* виготовляє *A* з *B*», «*B* є сировиною для виготовлення *A*»): нім. *Tränendrüse* — слізна залоза, нім. *Mantelstoff* — тканина, з якої виготовляють пальто, *boxwood* — самшит, деревина, з якої виготовляють інструменти, дерев'яні вироби; в) «Дія—Частина» («*B* — частина, призначена для виконання дії *A*», «*B* характеризується дією *A,* функціонує, виконуючи дію *A*»): нім. *Hüllblatt* — оболонковий лист (зерна), *Bindeglied* — поєднувальна частина. Такі композити також можуть мати додаткові значення, наприклад, темпоральні мероніми-композити цього типу характеризуються додатковим прескриптивним значенням (нім. *Wartezeit* — час очікування, час, протягом якого X має зачекати, англ. *teatime* — час традиційного пиття чаю, час подавати чай) або ж перфективним «*X* виконав дію *A* у час / місці *B* / дія *A* відбулася у час / місці *B*» (нім. *Geburtsjahr* — рік народження, англ. *birthday* — день народження та ін. [2, с. 63].

Існують такі типи вираження цілого у найменуванні частини [2, с. 272–273]:

а) ціле експліковане у найменуванні частини — здебільшого йдеться про мероніми, які є детермінативними композитами, а саме партитивними композитами, наприклад, нім. *Flaschenhals* — шийка пляшки, англ. *arrowhead* — вістря стріли, *barrelhead* — дно бочки, *Stühlerücken* — спинка стільця, орнативними (нім. *Flügelfenster* — вікно зі стулками, англ. *pressroom* — друкарський цех, устаткований друкарськими пресами), акціональними композитами за типом «ефікований об'єкт (продукт) — матеріал» (нім. *Hemdenstoff* —тканина, з якої виготовляють сорочки, англ. *bowwood* — деревина, з якої виготовляли луки — (загальною кількістю 1291 ЛО у німецькій мові (27,3 % від загальної кількості меронімів у німецькій мові) та 270 ЛО у англійській (14,3 % від загальної кількості меронімів у англійській мові відповідно), більша кількість експліцитного вираження цілого у найменуванні частини в німецькій мові пояснюється більшою кількістю композитних утворень-меронімів у ній;

б) прототипічне ціле наявне у найменуванні частини імпліцитно, наприклад, нім. *Epilog* — епілог (певного твору, п'єси тощо), *handle* — ручка, руків'я, держак (інструмента); у таких позначеннях частин артефактів холонім формально відсутній у структурі номінації, але на семантичному рівні він є та легко відновлюється шляхом трансформації, коли, щоб витлумачити певний меронім, необхідно додати позначення цілого (3217 ЛО (68 %) у німецькій та 1478 ЛО (78,3 %) в англійській мовах);

в) ціле не виражене у номінації частини ані експліцитно, ані імпліцитно, кількість таких одиниць серед меронімів є незначною: 222 ЛО (4,7 %) у німецькій та 140 ЛО (7,4 %) в англійській мовах; мероніми цього типу зафіксовано

з-поміж найменувань частин матеріалів, із яких щось виробляється, наприклад: у німецькій мові *Substanz* — субстанція, матерія, в англійській *substance* — субстанція, матерія, загальних позначень частини: *Teil* — частина, *Stück* — шматок, англ. *part* — частина (будь-якого цілого), *piece* —шматок, частина (будь-якого цілого). Вплив структурної організації меронімів на їхній словотворчий та семантичний потенціал підтверджує дію принципу природної морфології або теорії маркованості, згідно якої немарковані одиниці належать до найпродуктивніших та найчастотніших мовних типів. Так, саме мероніми, неускладнені словотворчими формантами, тобто немарковані одиниці, розвивають найвищий рівень полісемії, а мероніми-композити, як марковані, мають більш вузькоспецифічні значення [20, S. 193–226].

2.3. *Семантичний потенціал меронімів.* Дослідження динаміки семантичної організації меронімів потребує багатоаспектного підходу.

2.3.1. Відстежити напрямок розвитку прямих та переносних значень меронімів допомагає вивчення їхнього семантичного обсягу у *діахронічній перспективі*. На матеріалі германських та слов'янських мов було досліджено семантику соматизмів. З'ясовано, що спочатку пряме значення соматизмів у більшості випадків було сформовано у напрямку семантичного переносу з найменувань частин артефактів на найменування частин тіла, на той час як на сьогоднішній день спостерігається утворення чисельних переносних значень у зворотньому напрямку, що сприяє розвитку антропоморфної метафори. Так перенос значення (перерозподіл у межах тематичної групи: предмети домашнього вжитку / частини тіла людини) відбувається за метафоричним типом зміни значення НЧТ, який базується на відношеннях подібності між зіставлюваними об'єктами [16, S. 70]: у двн. період німецька лексема *Kopf* означала «келих для пиття» — *Trinkgefäß, Becher, Schopfgefäß*, у свн. (XIII ст.) розвинулося значення «щось, що має форму келиха», Schalenförmiges, пізніше на підставі подібності відбувся перенос на позначення голови людини й з'явилося значення «задня частина голови, черепна коробка», *Hinterhaupt, Hirnschale*, а з XVI ст. в ужитку вже повністю закріпилося значення «голова», *Haupt*; у нім. *Schädel* та англ. *skull* — череп — відбувся подібний перенос значення за схожістю форми та функції: келих для пиття, коробочка (XIII ст.), кришка → черепна коробка (XIV ст.).

Наразі за допомогою основ-соматизмів утворюються найменування частин артефактів, частин рослин, частин неживої природи і под., наприклад, англ. *riverhead* (букв. голова ріки) — витока ріки [16, S. 362]. Персоніфікація неживої природи є ще одним типовим проявом антропоморфної метафори та егоцентричної моделі просторової орієнтації (наприклад, позначення частин скелі: нім. *Bergrücken* (букв. спина скелі, гірського хребта) — гірський кряж, верхня лінія, крайка гірського хребта, нім. *Bergnase* (букв. ніс скелі) — виступ скелі, нім. *Bergfuß* (букв. нога скелі) — підніжжя скелі). У межах системи меронімів можна говорити про систему метафори, що поєднує «анатомічну», «зоологічну», «фітонімічну» метафори з топологічними уявленнями людини та створює великі можливості для їх об'єднання за допомогою аналогії.

2.3.2. *Комбінація семантичних ознак*, що визначає семантичну структуру основного значення меронімів є важливим параметром моделювання їхньої семантики та дозволяє виокремити корелятивні відношення між ними, наприклад, «кваліфікативна» ознака, що визначає належність до цілого, є інтегральною та фіксується у значенні всіх досліджуваних меронімів; вона визначає також інші диференційні ознаки залежно від виду цілого та реалізується за такими типами [2, с. 286]: а) меронім позначає частину, компонент складного конкретного цілого або ж частину певного поняття: нім. *Hemdärmel* — рукав сорочки, англ. *broomstick* — мітлище; б) меронім позначає частину, компонент певного виду конкретного цілого або ж виду певних понять: нім. *Griff* — руків'я (різних інструментів); в) меронім позначає частину будь-якого цілого: нім. *Teil*, англ. *part* — частина, нім. *Stück*, англ. *piece* — шматок.

Комбінація семантичних ознак у семантичній структурі мероніма «частина» + «форма» + «субстанція» є ідентифікуючою щодо цілого, наприклад, нім. *Holztür* — дерев'яні двері, натомість комбінація семантичних ознак у семантичній структурі мероніма «частина» + «локативна» ознака не є ідентифікуючою щодо цілого: нім. *Vorderteil*, англ. *forepart* — передня частина.

Наявність ознаки «відчужуваності» зумовлює виникнення семи «типу виокремлення частини з цілого», наприклад, відрізана певним інструментом частина: нім. *Schnitz* — скіпка, стружок, *Scheibe* — скибка, шматок, англ. *offcut* — відрізаний шматок, *cutout* — вирізаний, відрізаний шматок; відірвана частина: нім. *Abriß* — відривна частина (чогось). Зазначена сема пов'язана з семантичною ознакою «деформованості», «низької вартості, цінності», наприклад, англ. *rag* — лахміття, клапоть — має переносне значення: дешева сукня, яка погано сидить, лахміття тощо. Утім у випадках, коли вилучення частини з цілого є невипадковим та має певну мету, ціле не сприймається як зруйноване, знищене, але як таке, з якого вилучено певний елемент без шкоди для його цілісності, наприклад, нім. *Auszug* — витяг (з документа, вибране місце

з твору); частина фотоапарата, що висувається; шухляда.

2.3.3. Меронімам, як у німецькій, так і у англійській мові притаманний розвиток *полісемії*, який можна визначити за допомогою такого параметру, як *рівень полісемії* (співвідношення кількості значень до кількості лексем, що їх виражають). Зазначений параметр є необхідним під час *аналізу досліджуваних лексичних одиниць у інших функціональних стилях* та для об'єктивного зіставлення отриманих даних, наприклад, на матеріалі німецької, англійської, української та російської мов рівень полісемії соматизмів було визначено у сленгу та у галузі термінології. Як свідчать отримані дані, в цілому індекс полісемічності НЧТ-термінів [1; 188–189] у німецькій мові (4,33) є істотно вищим, ніж рівень полісемічності НЧТ у сленгу (2,34) або ж у стандартній мові (2,97), що свідчить про більший семантичний потенціал НЧТ у галузі термінології, порівняно зі сленгом та стандартною мовою. Це можна пояснити конкретністю значень НЧТ, що є дуже продуктивними у галузі предметних, конкретних та точних понять, за рахунок полісемії соматизми є активним донором міжгалузевої термінології [16, S. 178–181].

2.3.4. *Класифікація та каталогізація основних моделей метафоричних та метонімічних переносів меронімів* є важливою для конкретних узагальнень щодо закономірностей їхнього семантичного розвитку, наприклад, у індоєвропейських та урало-алтайських мовах зафіксовано продуктивні моделі переносів з соматизмів на позначення частин артефактів, неживої природи за схожістю форми та функції, розташування (япон. *ashi* (букв. нога) — ніжка меблів, (ісп. *pie* (букв. нога) — підніжжя гори, осад у напої, основа, фундамент; переносів на позначення певних властивостей (ісп. *brazo* (букв. рука) — хоробрість, мужність, могутність, сила, нім. *Kopf* (букв. голова) — розум, розумність) тощо.

Семантичний обсяг НЧТ у сленгу формується за рахунок численних метонімічних переносів, які також можуть мати метафоричне підґрунтя, а саме переносів з НЧТ на позначення людини за: соціальним критерієм (професією, напр. англ. *ear* (букв. вухо) — поліцейський, англ. *mouth* (букв. рот) — адвокат), характеристикою розумових здібностей та душевних якостей (напр. нім. *Gebiß* (букв. щелепа) — нестерпна, сварлива людина), статтю, віком (при цьому значення може мати позитивну або негативну конотацію) напр. англ. *head* (букв. голова) — молода дівчина або жінка, рос. *пупок* — юнак (зневажливо), зовнішністю напр., нім. *Knochen* (букв. кістка) — кістлява людина; за родинними або дружніми стосунками, напр. нім. *Zahn* — подружка, герл-френд, укр. *череп* — батько. Зафіксовано метонімічний перенос з НЧТ на назву наркотиків: англ. *lid (*букв. повіка) —порція маріхуани, англ. *nose* (букв. ніс) — кокаїн [16, S. 158–161].

Сленгова лексика у зіставленні із стандартною мовою характеризується високим ступенем емоційності та оцінності. У сленгових метафоричних та метонімічних номінаціях на позначення людини та її якостей переважає негативізм як при позначенні зовнішніх, так і при описі внутрішніх рис, бо сленгу властиве перебільшення, сфокусованість на гротескному, фамільярність, бажання вразити та навіть шокувати співрозмовника, цей функціональний регістр мови вказує на андрогінність людського мислення на тлі загального антропоцентричного спрямування пізнавальних процесів. Значна кількість метафоричних та метонімічних переносів під час розвитку полісемії НЧТ у сленгу описують «чоловічій світ», це включає: характеристику жінок, їхньої зовнішності, велика кількість переносних значень пов'язана з цариною техніки та електронного обладнання (особливо комп'ютерів, авто), відображає відношення чоловіків з приятелями, друзями та дає їхню характеристику.

Компактність, давнє походження, висока частотність НЧТ сприяють розвитку їхньої полісемії у галузі термінології та прискорюють інтегрування до основного лексичного складу різних терміносистем. Одним з основних способів семантичного термінотворення є антропоморфна метафора: англ. *head* (букв. голова) — головка циліндру (авто.); англ. *knee* (букв. коліно) — коліно (техн.), укр. *коліно*, рос. *колено* — коліно труби; нім. *Rumpf* (букв. тулуб) — корпус судна (морське). НЧТ-терміни характеризуються можливістю утворення різних переносних значень відразу в декількох терміносистемах на основі різних асоціацій.

2.3.5. *Семантичні універсалії та міжмовні узагальнення на прикладі соматизмів у індоєвропейських та урало-алтайських мовах.* До основних результатів дослідження семантики лексичних одиниць належить виокремлення закономірностей їхнього семантичного розвитку. У результаті проведеного дослідження семантики соматизмів у індоєвропейських та урало-алтайських мовах було зафіксовано 43 регулярні моделі переносу значення у досліджуваному мовному наборі та визначено 60 семантичних закономірностей (моделей переносу значення, зафіксованих у менш ніж 50 % мов досліджуваного набору). З-поміж 43 виявлених семантичних регулярностей 3 спостерігаються у всіх 11 досліджуваних мовах: *нога → лапа тварини; стопа → підошва ноги, черевика; горло → глотка, гортань*. З-поміж інших семантичних закономірностей такі, як: *нога → ніжка меблів, основа, опора; бік → бокова сторона, площина; обличчя → вираз обличчя, мозок → розум; зуб →*

зубець інструмента та ін [19, S. 364]. Більшість семантичних збігів у тематичній групі НЧТ виникає внаслідок спільності уявлень людини про своє тіло та навколишній світ.

Можна констатувати існування таких узагальнень імовірного характеру щодо розвитку структури та семантики НЧТ: якщо НЧТ характеризуються високим рівнем полісемії, то це переважно кореневі НЧТ, та навпаки, якщо НЧТ є кореневими, то вони мають здатність до розвитку високого ступеня полісемії; якщо НЧТ належить до «базових» або ж загальновживаних одиниць та характеризується високою частотністю, то це переважно кореневе НЧТ; якщо НЧТ існує у формі описового словосполучення, або ж представлене похідною лексемою, композитом, то воно розвиває зазвичай низький рівень полісемії; якщо йдеться про утворення НЧТ в алтайських мовах, то воно у чисельних випадках утворене за допомогою архаїчних суфіксів множини; якщо це НЧТ в алтайських, фіно-угорських, в іспанській мовах, то вони характеризуються розвиненою синонімією, на позначення однієї й тієї ж частини тіла, існує декілька, майже ідентичних за змістом, лексем; полісемія НЧТ корелює з їх синонімією: НЧТ з високим рівнем полісемії, мають невелику кількість синонімів — прямих відповідників тощо. Тип семантичної організації НЧТ знаходиться у прямій залежності від структури їх прямого значення: чим більше подібних сем виявляється у прямому значенні еквівалентних НЧТ, тим більше подібних моделей розвитку їхніх переносних значень. Типи метафоричних та метонімічних переносів у процесі розвитку переносних значень НЧТ відображають основну спрямованість семантичних ознак у прямому значенні — це розташування, функція «інструментальності», конституційна функція (функція складової, деталі іншого предмета) тощо [19, S. 367–368].

Розроблена модель дослідження меронімічних відношень у різноструктурних мовах може бути екстрапольована на вивчення інших ділянок лексичної системи мови та є важливою для систематизації та універсалізації параметрів опису певного типу семантичних відношень у мові. У результаті дослідження розроблено типологічну анкету для вивчення тематичної групи лексики на матеріалі різних мов [1, с. 211–213].

4. Зазначене дозволяє зробити такі **висновки** щодо семантичної моделі меронімічних відношень у різноструктурних мовах:

4.1. Меронімія є одним із видів таксономічних зв'язків у мові, який належить до базових механізмів мислення людини, діалектичного протиставлення процесів синтезу й сегментації лінгвістичного та екстралінгвістичного знань про навколишній світ. Підтвердженням цього є здатність меронімів у переносному вживанні позначати ціле та, навпаки, задля позначення меронімів також може бути використане позначення цілого, моделюється замкнений семантичний цикл.

4.2. Створення системної моделі опису меронімічних відношень у лексичній системі мови передбачає здійснення різноаспектного аналізу їхнього словотворчого та семантичного потенціалів, із фокусуванням на внутрішньосистемних корелятивних відношеннях між їхньою структурною та семантичною організацією. Залучення діахронічної перспективи, дослідження меронімів у різних функціональних стилях мови, зіставлення та верифікація отриманих даних на матеріалі різноструктурних мов надає можливість робити міжмовні узагальнення щодо семантичних закономірностей їхнього розвитку в межах лексичного фонду мови, їхнього значення як інтегрувального чинника в ній, надає інформацію про особливості когнітивних процесів та формування національно-культурних стереотипів.

4.3. Спільні риси структурних типів і моделей меронімів зумовлені особливостями будови досліджуваних мов та ступенем їхньої генетичної спорідненості. Генетична спорідненість мов набору, з іншого боку, не є вирішальною для формування семантичної структури меронімів, оскільки виявлені на матеріалі дослідження соматизмів семантичні універсалії вказують на ідентичність багатьох асоціацій, пов'язаних зі сприйняттям людиною свого тіла, що пояснюється антропоцентричним характером її мисленнєвої діяльності. Попри універсальність семантичних відношень між частиною та цілим, навіть близькоспоріднені мови засвідчують розбіжності у продуктивності окремих структурних типів та моделей, зумовлені відмінностями у способах реалізації відношення меронімії словотворчими засобами та засобами розвитку полісемії, важливим фактором є також вплив національно-культурної специфіки на формування моделей конкретних структурних та семантичних типів меронімів, сформованість деяких стереотипів щодо сприйняття та сегментації цілого носіями різних мов, які зумовлені їхнім менталітетом, соціальним устроєм та історичним перебігом подій.

4.4. Між семантичними типами меронімів-композитів та їхнім словотворчим потенціалом фіксуються корелятивні відношення. Найпродуктивнішими семантичними типами, за якими утворюються ендоцентричні та екзоцентричні композити, що належать до меронімічної, але також до немеронімічної лексики, є партитивний та акціональний семантичні типи. Експлікація цілого у назві частини є характерною рисою меронімів — детермінативних

композитів переважно партитивного та орнативного семантичних типів. Більшість меронімів містить інформацію щодо цілого, до якого вони належать імпліцитно у своєму значенні, яке визначається певною комбінацією семантичних ознак.

4.5. Про базовість семантичного відношення між частиною та цілим у мові свідчить система регулярних моделей метафоричних та метонімічних переносів під час розвитку полісемії. Такі переноси мають антропоморфний характер та свідчать про категоризацію дійсності людиною через призму свого власного сприйняття, отже можна стверджувати, що вся система семантичних взаємовідношень меронімів є наслідком антропоцентричного характеру лінгвокогнітивної діяльності людини.

4.6. Результатом цього дослідження є комплексний опис структурно-семантичних особливостей меронімів, виокремлення їх як окремої лексичної підсистеми, що пов'язана складною мережею взаємовідношень та є важливою для розвитку як меронімічної, так і немеронімічної лексики, оновлення та поповнення лексичного складу мови. Каталогізація метафоричних та метонімічних моделей розвитку полісемії меронімів дозволяє прогнозувати їхній подальший розвиток.

Перспектива запропонованого дослідження полягає у можливості використання розробленої моделі опису меронімічних відношень у мові для дослідження перетинів меронімії та гіпогіперонімії, інших видів семантичних відношень із застосуванням розробленого концептуального апарату на матеріалі різних мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Материнська О.В.* Типологія найменувань частин тіла : [монографія] / О.В. Материнська. — Донецьк : ДонНУ, 2009. — 295 с. — (Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження ; Т. 5).
2. *Материнська О.В.* Меронімічні відношення в лексичній системі німецької та англійської мов : [монографія] / О.В. Материнська. — Донецьк : Всеукраїнське держ. багатопрофільне видавництво «Донбас», 2012. — 360 с. (Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження. — Т. 8).
3. *Материнська О.В.* Моделювання меронімічних відношень у лексичній системі мови // Мовознавство. Науково-теоретичний журнал інституту мовознавства ім. О.О. Потебні та українського мовно-інформаційного фонду НАН України. —. Київ : Видавничий дім «Академперіодика» НАН України, 2013. — № 6 (273). — С. 58–67.
4. *Andersen E.* Lexical Universals of Body-Part Terminology / Elaine Andersen / Universals of human languages [Ed. by J.H. Greenberg]. — Vol. 3. Word structure. — Stanford, California : Stanford University Press, 1978. — P. 335–368.
5. *Aristotle.* The Metaphysics / Aristotle [translated by H. Tredennick]. — London ; New York : William Heinemann Ltd., G.P. Putnam's Sons, 1912. — 473 p.
6. *Brown C.H.* Paradigmatic Relations of Inclusion and Identity II: Meronymy / Cecil Brown // Lexicology : an international handbook on the nature and structure of words and vocabularies : [in 2 volumes] / Ed. by D.A. Cruse, F. Hundsnurscher, P.R. Lutzeier. — Vol. 1. — Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 2002. — P. 480–485.
7. *Cruse D.A.* On the Transitivity of the Part-Whole Relation / Alan D. Cruse // Journal of Linguistics. — 1979. — Vol. 15/1. — P. 29–38.
8. *Donalies E.* Die Wortbildung des Deutschen. Ein Überblick / Elke Donalies. — Tübingen : Gunter Narr Verlag, 2002. — 190 S. (Studien zur deutschen Sprache. Forschungen des Instituts für deutsche Sprache ; Bd. 27).
9. *Dornseiff F.* Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen / Franz Dornseiff. — Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 2004. — 933 S.
10. *Dressler W.* On Word Formation. Natural Morphology / Wolfgang Dressler // Wiener Linguistische Gasette. — 1981. — № 26. — p. 3–13.
11. *Gerstl P., Pribbenow S.* Midwinters, End Games and Body Parts. A Classification of Part-Whole Relations // Parts and Wholes. Integrity and Granularity / [C. Eschenbach, W. Heydrich (Edit.)]. — Bericht 49. — Hamburg : Graduirtenkolleg Kognitionswissenschaft, Universität Hamburg, 1995. — S. 23–49.
12. *Husserl E.* Zur Lehre von den Ganzen und Teilen / Edmund Husserl // Logische Untersuchungen. — Hamburg : Felix Meiner Verlag, 2009. — 813 S. — (Philosophische Bibliothek ; Bd. 601).
13. *Iris M.A.* Problems of the Part-Whole Relation / Madelyn Ann Iris, Bonnie E. Litovitz, Martha Evens // Relational model of the lexicon. Representing knowledge in semantic networks (Studies in natural language processing). — Cambridge ; New-York ; New Rochelle ; Melbourne ; Sydney : Cambridge University Press, 1988. — P. 261–287.
14. *Kastovsky D.* Wortbildung und Semantik / Dieter Kastovsky. — Düsseldorf : Schwann-Bagel GmbH ; Bern ; München : Francke Verlag, 1982. — 334 S.

15. *Mayerthaler W.* Ikonismus in der Morphologie / Willi Mayerthaler // Zeitschrift für Semiotik. — 1980. — Band 2. — Heft 1/2. — S. 20–37.
16. *Materynska O.* Typologie der Körperteilbenennungen: [Monographie / [Hgg. Andrzej Kątny, Katarzyna Lukas, Czesława Schatte] / Olena Materynska. — Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New-York ; Oxford ; Warszawa ; Wien : Peter Lang, 2012. — 246 S. (Danziger Beiträge zur Germanistik. — Bd. 41).
17. *Materynska O.* Typologische Verallgemeinerungen im Bereich der Meronymie / Olena Materynska // Vielheit und Einheit der Germanistik weltweit : XII. IVG Kongress, 30.07–07.08.2010 : Akten des XII internationalen Germanistenkongresses, Warschau 2010 Interkulturelles Verstehen und Kontrastives Vergleichen. Band 13 : Formen literarischer und interkultureller Zusammenarbeit. — Frankfurt am Main u.a. : Peter Lang, 2012a. — S. 161–168.
18. *Materynska O.* Meronymie im Deutschen und Englischen // Semantik und Pragmatik im Spannungsfeld der germanistischen und kontrastiven Linguistik / Hgg. Larysa Iagupova / Vladimir Kaliuščenko, Andrzej Kątny, Heike Roll]. — Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New-York ; Oxford ; Warszawa ; Wien : Peter Lang, 2013. — S. 71–81. (Donezk Studien zur Germanistik, kontrastiven und diachronen Linguistik — Bd. 1).
19. *Materynska O.* Teil-Ganzes Beziehungen im interkullturellen Vergleich // [Festschrift für Prof. Andrzej Kątny zum 65. Geburtstag / [Hgg. Andrzej Kątny, Katarzyna Lukas, Czesława Schatte] / Olena Materynska. — Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New-York ; Oxford ; Warszawa ; Wien : Peter Lang, 2014. —S. 357–369 (Danziger Beiträge zur Germanistik. — Bd. 48).
20. *Mayerthaler W.* Ikonismus in der Morphologie / Willi Mayerthaler // Zeitschrift für Semiotik. — 1980. — Band 2. — Heft 1/2. — S. 20–37.
21. *Motsch W.* Semantische Grundlagen der Wortbildung / Wolfgang Motsch // Die Ordnung der Wörter : kognitive und lexikalische Strukturen [G. Harras (Hg)]. — Berlin ; New York : de Gruyter, 1995. — S. 193–226.
22. *Ortner L.* Substantivkomposita (Komposita und kompositionsähnliche Strukturen1) / Deutsche Wortbildung: Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache; eine Bestandsaufnahme des Instituts für Deutsche Sprache, Forschungsstelle Insbruck / Lorelies Ortner, Elgin Müller-Bollhagen. — Berlin ; New-York : Walter de Gruyter, 1991. — 863 S. — (Vierter Hauptteil Sprache der Gegenwart ; Bd. LXXIX).
23. *Platon Parmenides.* Griechisch / Deutsch / Platon [übersetzt von E. Martens]. — Stuttgart : Philipp Reclam Jun., 1987. — 207 S.
24. *Rosch E.* Classification of Real World Objects : Origins and Representations in Cognition / Eleanor Rosch / Thinking readings in cognitive science. — Cambridge ; London ; New-York ; Melbourne : Cambridge University Press, 1977. — P. 212–222.
25. *Shaw H.J.* Motivierte Komposita in der deutschen und englischen gegenwärtigen Sprache / J. Howard Shaw. — Tübingen : Gunter Narr Verlag, 1979. — 256 S. (Tübinger Beiträge zur Linguistik ; Bd. 118).
26. *Tafreschi A.* Zur Bennenung und Kategorisierung alltäglicher Gegenstände : Onomasiologie, Srmasiologie und kognitive Semantik / Agnes Tafreschi. — Kassel : Kassel university press GmbH, 2006. — 143 S.
27. *Wellmann H.* Deutsche Wortbildung in europäischer Bezügen — Auswertung einer Bibliographie zur historischen Wortbildung / Hans Wellmann // Praxis — und Integrationsfelder der Wortbildungsforschung / [I. Barz (Hg.)]. — Heidelberg : Winter, 2000. — S. 280–298.
28. *Winston M.E.* A Taxonomy of Part-Whole Relations / Morton E. Winston, Roger Chaffin, Douglas Herrmann // Cognitive Science : a multidisciplinary journal. — 1987. — Vol. 11. — P. 417–444.

УДК 81–116.6

ПРИЧИНЫ ЯЗЫКОВЫХ ИЗМЕНЕНИЙ В ГЕНЕРАТИВНОМ ОСВЕЩЕНИИ

Буниятова И.Р.,
Киевский университет имени Бориса Гринченко

В статье рассматриваются генеративные основы исследования языковых изменений. Представлены ключевые положения влиятельной теории Дэвида Лайтфута для лучшего понимания путей развития языковых систем и формирования языковой компетенции у детей, которая происходит с опорой на их интуитивные языковые фокусы. Этот подход предполагает разграничение «внешнего языка» (язык внешнего мира) и «внутреннего языка» (индивидуальный язык индивида, представленный в его мозгу). Взаимодействие между этими языками является важным фактором, способствующим развитию языковых систем.

Ключевые слова: *языковые изменения, интериоризованный язык (И-язык), экстериоризованный язык (Э-язык), универсальная грамматика (УГ), первичные языковые данные, вторичные языковые данные, радикальная реинтерпретация.*

У статті висвітлено генеративні засади дослідження мовних змін. Представлено ключові положення найвпливовішої теорії Девіда Лайтфута для кращого розуміння шляхів розвитку мовних систем і формування мовної компетенції у дітей, що відбувається з опорою на їхні інтуїтивні мовні фокуси. Цей підхід передбачає розмежування «зовнішньої мови» (мова зовнішнього світу) і «внутрішньої мови» (індивідуальна мова індивіда, представлена в його мозку). Взаємодія між цими двома мовами є важливим чинником, що сприяє розвитку мовних систем.

Ключові слова: *мовні зміни, інтеріоризована мова (І-мова), екстеріоризована мова (Е-мова), універсальна граматика (УГ), первинні мовні дані, вторинні мовні дані, радикальна реінтерпретація.*

The article deals with the generative framework for the investigation of linguistic change. The key points of David Lighfoot's influential theory are presented to move closer to the understanding of how languages evolve and how they emerge in children, who are regarded as "cue-based" learners. The viewpoint under consideration suggests an important distinction between "external language" (language as it exists in the world) and "internal language" (language as represented in individual's mind). The interplay between the two appears to be a crucial factor contributing to the development of languages.

Key words: *language change, internal language (I-language), external language (E-language), Universal Grammar (UG), primary linguistic data, secondary linguistic data, radical reanalysis.*

Изучение механизмов, обеспечивающих развитие языковых систем, насчитывает не одну сотню лет. Заметный прорыв в этой области совершили младограмматики, предложившие лингвистическому сообществу ряд принципов, без которых в настоящее время не обходится ни одна разработка в области исторического языкознания. Безусловный учет действия звуковых законов, а также принципа аналогии, постулирующего появление изменений в словах или грамматических формах под влиянием других слов или форм, включены в обязательный набор объяснительных процедур современного лингвиста безотносительно его/ее теоретических предпочтений.

Признавая принцип аналогии одним из движущих механизмов изменений в языке, разработчики основных ролевых моделей в теоретическом языкознании XX — начала XXI вв., тем не менее, обращают внимание на ущербность концепции младограмматиков. Согласно Д. Лайтфуту, одному из ярких представителей генеративной лингвистики, последние не смогли экстраполировать свои идеи фонетических изменений в плоскость других языковых подсистем, поскольку работали с готовыми языковыми продуктами, вместо того чтобы сосредоточить свое внимание на внутренних, глубинных процессах и абстрактных системах. [6, с. 36–37; 4, с. 14]. Из этого следует, что концепция младограмматиков, предполагающая однонаправленность языковых изменений и исключающая фактор случайности в движении языковых систем, оказывается нерелевантной для объяснения процессов, связанных с изменениями в грамматике того или иного языка.

В генеративной лингвистике конца XX — начала XXI вв. утвердилась своя, отличная от всех доныне существовавших, теория языковых изменений, непосредственно связанная с их синтаксическим учением. В рамках этого учения внимание исследователя в первую очередь привлекают структуры, недоступные непосредственному наблюдению, а синтаксический процесс воспринимается как результат комбинаторики

определенного набора исходных (ядерных) структур [2; 7, 9; 5; 3].

Целью настоящей статьи является освещение базовых положений генеративной теории языковых изменений, представляющие интерес для лингвистов, исследовательские задачи которых включают поиск ответов на актуальные вопросы современного лингвистического процесса. Это предполагает не только вскрытие причин эволюционных сдвигов в языке, но и вопросы более широкого содержания, в том числе объяснение природы языка, его становления и развития, формирования языковой компетенции у детей и взрослых и других не менее важных вопросов теоретического языкознания.

Напомним, что согласно генеративной теории грамматика является биологически врожденным свойством мозга индивида, которая характеризует его языковую компетенцию и взаимодействует с другими когнитивными компонентами [2, с. 9; 10, с. 119]. Принцип «методологического индивидуализма» позволяет говорить о совокупности интериоризованных грамматик, которые существуют «внутри человека», варьируются от индивида к индивиду и могут изменяться от поколения к поколению [6, с. 44, 49].

Теория Д. Лайтфута, о которой далее пойдет речь, оригинальна, прежде всего, своим процедурным аппаратом, включающим понятия «интериоризованный язык (И-язык)» и «экстериоризованный язык (Э-язык)», то есть язык определенной социальной (этнической) группы. Под первым из понятий автор подразумевает грамматику индивида или его внутренний язык, генетически встроенный в его мозг и представляющий некую систему. Под вторым — аморфный и несистемный по своей природе язык внешнего мира, языковая информация, получаемая ребенком из окружающей среды [6; 9]. Э-язык также рассматривается как групповой феномен, как некий конструкт, включающий грамматики всех носителей языка данной группы (сообщества), использование этих грамматик в речи.

Итак, концептуально определяющей является дефиниция грамматики, постулируемой в качестве системы: совокупности формальных (структурных) характеристик языковой способности индивида, соответствующих принципам универсальной грамматики (УГ), состоящих из ее элементов и развивающиеся по мере наращивания человеком его языкового опыта. Общим для генеративного учения является понимание грамматики как ментального или языкового органа, физически существующего в мозгу и секретируемого мозгом в Дарвиновском понимании последнего термина [9, с. 10]. Грамматика представляет собой корпус первичных и вторичных языковых данных. Первые (англ. PLD) можно рассматривать как инициальный пусковой опыт (запускающий процесс формирования языковой компетенции), который способствует созреванию языкового генотипа (УГ) и превращению его в языковой фенотип или сформированную грамматику индивида. Проиллюстрируем этот тезис:

I. первичные языковые данные (УГ → грамматика);
II. первичный пусковой опыт (генотип → фенотип).

Положение генеративной лингвистики о формировании грамматики в результате взаимодействия генетической и социальной составляющей предполагает необходимость их размежевания в процессе изучения исторических изменений в языке. С одной стороны, перед лингвистом стоит задача найти то общее, что принадлежит всем носителям данного языка, с другой, — приобретенное конкретным индивидом в его непосредственной языковой среде. В этом случае исследователь в значительной степени полагается на факты коллег, разрабатывающих проблему нейрофизиологических оснований языковой способности человека, и тем, как они соотносятся с обобщениями, полученными в результате изучения языковой способности человека, формирования его грамматической компетенции.

Как утверждают лингвисты, работающие в области развития языковых систем, внутренние, И-грамматики, формируются в течение первых трех-пяти лет жизни ребенка. Этот процесс завершается по достижении пубертатного периода в результате взаимодействия генетически врожденной способности, одинаково свойственной всем индивидам, и опыта, приобретаемого вследствие изменений, вносимых окружающей средой в первичные языковые данные. Из этого следует, что Э-язык оказывает непосредственное влияние на формирование И-языков. Примечательно, что в случае существенных изменений в языковом опыте, поступающем из окружающей среды, люди конструируют новую грамматику. Это происходит тогда, когда накопленный объем фонологических, морфологических и синтаксических изменений вызывает такой уровень сложности поверхностных форм высказываний, что ментальные грамматики, которые в целом проявляют значительную степень сходства с грамматиками предыдущего поколения, усложняются еще больше, то есть содержат большее количество правил, исключений и т.д. На определенном этапе попытка создать традиционную модель грамматики в условиях существования данных (грамматических явлений), которые значительно отличаются от тех, что использовались их предшественниками, оказывается невозможной. В результате новое поколение конструирует радикально иной тип ментальной грамматики, согласуемый с новыми данными. Такой разрыв непрерывности в ментальных грамматиках следующих поколений называют

реструктуризацией или радикальной реинтерпретацией (англ. reanalysis) [6, с. 109].

Следует также иметь в виду, что И-язык ребенка по своему креативному потенциалу превосходит Э-язык среды, в которой формируется его компетенция. Рассмотрим это с точки зрения теории усвоения языка:

a) набор моделей предложений, получаемых ребенком из окружающей среды, является конечным, однако, полученные знания позволяют ему создавать неограниченное число их реализаций;

b) ребенок слышит не предложения, а высказывания; при этом невнятная речь, полу-предложения, оговорки и прочие грамматические неправильности могут искажать структуру предложения;

c) процесс усвоения не контролируется речевым окружением, и тому есть несколько причин: взрослые, как правило, не исправляют ошибки, допущенные детьми, а если и исправляют, то дети в большинстве случаев к ним не прислушиваются.

Практический опыт свидетельствует, что дети удивительно невосприимчивы к вмешательству взрослых в их речевую деятельность. Интересно, что из всего языкового опыта, полученного детьми в результате взаимодействия с Э-средой, наиболее простыми для усвоения оказываются простые предложения. Считается, что несоответствие между первичными языковыми данными и получаемым извне опытом, обусловлено различными ограничениями когнитивного характера, такими как недостаточность концентрации внимания, индивидуальные возможности памяти и пр. Последнее позволяет утверждать, что процесс успешного усвоения языка зависит, прежде всего, от информации, которая заключается в грамматически правильных простых предложениях. Как уже отмечалось, формирование языковой компетенции происходит параллельно с процессом конструирования грамматики, который регулируется специальной системой (модулем), внутренне присущей индивиду. С одной стороны, являясь гибкой, эта система способствует усвоению грамматики любого языка, с другой, — она достаточно жестко регулирует этот процесс с учетом неполноты первичных языковых данных.

Возвращаясь к теме языковых изменений, заявленной в названии настоящей статьи, отметим, что краеугольным камнем, на котором строится генеративное объяснение изменений, возникающих в языках на разных этапах их развития, является взаимодействие группового Э-языка и И-языков. Это означает, что изменения в Э-языке служат толчком для изменений в И-языкахи наоборот. Иными словами, если люди получают разные речевые сигналы из непосредственно окружающей их среды, то они, возможно, сформируют новую грамматику, и, если они ее сформируют, то будут воспроизводить иные речевые сигналы, то есть иначе говорить. В отдельных случаях, когда дети помещены в разную среду Э-языка, и тем самым получают разный, лишь незначительно отличающийся языковой опыт, появляется радикально новая грамматика. Именно тогда новые системы возникают из фрагментов отдельных языковых опытов, о чем, например, свидетельствует опыт развития креольских языков.

Последнее подтверждается разысканиями Г. Санкоффа в области этих языков, где он, в частности, объясняет механизм синтаксических изменений в языке *ток писин* (меланезийский пиджин) [11, с. 119–130]. По его данным, с начала XX в. этот язык подвергается заметной креолизации, доказательством чего служат сдвиги на двух участках грамматической подсистемы ток писин: аспектуально-темпоральный и синтаксической. Как утверждает Г. Санкофф, появление оператора будущего времени *bai* (<англ. *by and by*) и маркера релятивной связи *ia* приходится на последние десятилетия. В предшествующий период истории существования этого языка реализация соответствующих грамматических значений происходила с участием просодических средств или выводилась из контекста. Оформление относительного предложения маркером *ia* объясняется трансформацией релятивизации, осуществляемой по элементарным правилам фразовых структур, а именно: S → NP–VP; NP → N (S); Trel: NP1–[X–NP1–Y].

Несмотря на кардинальное отличие в интерпретации языка у Соссюра и Хомского, в генеративной теории принято объяснять изменения в языках как явление, свойственное соответствующим социальным группам. Внешние Э-языки, например, английский или немецкий, несмотря на существующие между ними отличия, представляют собой результат развития первоначальных грамматик, их многообразное использование в речи, а также изменения, вносимые социальной практикой в грамматику конкретного языка. Традиционная лингвистика, как правило, изучает эволюцию Э-языков в пространственной и временной перспективе, как совокупность изменений, постепенно распространяющихся от группы к группе, от одной пространственной точки к другой. (3; 4; 5). Здесь следует отметить, что Э-язык, являясь в действительности аморфным, неустойчивым, находится в постоянном движении, и потому вряд ли можно найти двух людей, обладающих одинаковым начальным опытом.

Опыт работы в историческом языкознании свидетельствует о том, что авторы наиболее известных теорий опираются на данные грамматик до и после тех изменений, которые они претерпели. «Черный ящик» промежуточных звеньев в общей цепи языкового изменения скрыт от наблюдателя, и даже самая строгая

реконструкция является всего лишь гипотетической версией субъективного исследователя [1]. Постулируя универсальные принципы формирования грамматик, общие для представителей всех этносов, генеративисты предлагают совершенно иное видение причин и характера изменений. Это включает интерпретацию природы И-языков, их формирования в среде Э-языка, а также радикальных изменений в Э-языке, влекущих за собой появление новых грамматик. Включение И-языка в поиск ответов на вопросы о причинах и характере языковых изменений, несомненно, открывает новые перспективы в этой области лингвистического знания, с одной стороны, и требует командных усилий лингвистов, нейрофизиологов, психологов и других специалистов-антропологов — с другой.

Отметим, что генеративный подход к объяснению масштабных сдвигов в языке постулирует неизбежность изменений индивидуальных грамматик во времени: У детей, живших в Лондоне в XIII и XV вв., сформировались разные грамматики. Очевидно, что в XIX в. дети Амстердама вырабатывали свой особый тип грамматик, который отличается от грамматик детей современного Йоханнесбурга (носителей языка африкаанс), несмотря на его, африкаанс, родство с нидерландским языком XIX в. [9, с. 88]. Эти социальные группы говорят на разных языках и используют разные грамматические структуры. В этой связи возникает вопрос предпосылок возникновения новой грамматики у носителей африкаанс. Считается, что реграмматизация, то есть возникновение новой грамматики ребенка предусматривает существенно иные первичные данные этого ребенка и воздействие на него существенно иного Э-языка. Задача исследователя заключается в том, чтобы выяснить, какие сдвиги произошли в грамматиках и как изменился соответствующий опыт ребенка, предшествующий изменениям в Э-грамматиках.

Как правило, языковая среда ребенка многообразна и в процессе формирования своей компетенции он получает разную языковую информацию, усваивает речевые единицы, которые по-разному могут преломлять базовые структуры УГ. Это происходит просто потому, что окружающая его речь определенным образом изменилась. Языковой опыт детей (И-язык их окружения и их первичные языковые данные) постоянно варьируется; иногда небольшие сдвиги оказываются настолько существенными, что вызывают радикальные структурные изменения в грамматиках. Последнее непосредственно связано с изменениями в общественной практике; исследователь находит подтверждение этому в письменных текстах, фиксируя их и объясняя сообразно принятым канонам. Изменение грамматики, влекущее за собой появление новых грамматических структур в Э-языке, отличается от изменений в И-языке. Если грамматики по своей природе абстрактны, то изменяются они только изредка, иногда кардинально трансформируя структуру существующих конструкций. Изменение грамматики часто носит неровный, взрывной характер, что выражается в реграмматизации, то есть в одновременном симультанном изменении некоторого числа грамматических явлений. Новые И-языки, новые грамматики демонстрируют в таком случае отдельный тип изменений, являются реакцией на случайные факторы в использовании языка. Историкам предстоит различать изменения в И-языках и Э-языках, что само по себе является сложной задачей.

Необходимым условием возникновения новой грамматики является наличие другого набора первичных языковых данных [9, с. 90–91]. Рассмотрим этот тезис на примере английских глаголов.

Английские *can, could, may, might, will, would, shall, should, must* отличаются от стандартных глаголов своей дистрибуцией: (1) вспомогательный модальный глагол не употребляется после маркеров совершенного вида; (2) не образует причастие настоящего времени, подобно глаголу; (3) модальный глагол не употребляется ни в функции инфинитивного комплемента другого глагола; (4) ни в функции комплемента другого модального глагола, подобно глаголу *try*; (5) модальный глагол не может открывать позицию прямого объекта, подобно другим полноценным глаголам.

(1) a. He has could understand Chapter 4.
    b. He has understood Chapter 4.
(2) a. Canning understand Chapter 4.
    b. Understanding Chapter 4.
(3) a. He wanted to can understand.
    b. He wanted to understand.
(4) a. He will can understand.
    b. He will try to understand.
(5) a. He can music.
    b. He understands music.

Предложения 1–5a характерны для ранних стадий развития английского языка. Выделение *can, may, shall, must* в отдельный класс вспомогательных модальных глаголов происходит лишь в конце XV в. как результат радикальной реинтерпретации, когда:

1) они теряют свойства знаменательных глаголов, в частности, способностью открывать позицию прямого дополнения;

2) происходит полная элиминация претерита-презентных глаголов как отдельного морфологического класса, за исключением, этимонов современных модальных глаголов (англ. *premodals*);

3) изменяется порядок слов, в соответствии с которым позиция модальных глаголов получает

фиксацию, характерную для современного предложения (SvVO), то есть перед полноценным глаголом;

4) усиливается семантическая оппозиция *shall / should, will / would, may / might, can / could*;

5) в английском языке закрепляется инфинитив с частицей *to* [6, с. 109].

С учетом выше изложенного возникает ряд допущений, предлагаемых для обсуждения:

Допущение 1. Если древне- и современный английский язык отличаются определенным набором категориальных признаков при отсутствии объединяющего, следует предположить, что те или иные признаки появляются в языке в разное время и разными путями.

Допущение 2. Если различия между древне- и современным английским языком состоит в одном единственном свойстве абстрактной когнитивной системы (И-языка), то есть категориальном признаке, то следует ожидать совершенно иную траекторию изменений. Такой сдвиг в системе сопровождается одновременным появлением целого ряда новых явлений. Если различия между *can* и *understand* заключаются в том, что *understand* — это глагол, а *can* является членом другой категории, тогда вполне уместным оказывается и то, что (1–5а) исчезают из языка параллельно, в одно и то же время.

Допущение 3. Единственное релевантное различие между древними и современными грамматиками: в древних грамматиках слова *can, must* и др. были полноценными глаголами, а в современных они принадлежат к другой категории слов. Такой тип групповых изменений типичен для изменений в И-языках, того многообразия явлений, которые репрезентируют одно категориальное отличие в абстрактной системе И-языка.

Таким образом, изменения, вызывающие утрату или устаревание форм, следует объяснять как следствие определенных изменений в абстрактной когнитивной системе. Это методологическое положение является определяющим.

Учитывая вышеизложенное, изучение изменений в грамматиках непосредственно связано с проблемой их вариативности и развития на ранних этапах усвоения языка. Возникновение новых грамматик и их объяснение проливает свет на механизмы активации первичного опыта детей и дальнейшего расширения их языковой компетенции. Результаты исследований такого плана имеют непосредственный выход в методику преподавания и теорию усвоения иностранных языков.

В отличие от традиционной исторической лингвистики, внимание которой сосредоточено на механизмах развития Э-языков, генеративная лингвистика предлагает подход, (1) включающий И-язык как объект исследования, и (2) постулирующий универсальные принципы формирования грамматики, свойственные всем индивидам. Круг проблем охватывает объяснение природы И-языков, пути овладения ними в лингвальном поле Э-языка, причины и механизмы радикальных изменений в Э-языке, ведущие к появлению новых грамматик.

Из всего этого следует, что концепция И-языка и возникновение новых грамматик тесно связаны между собой. Если сосредоточить внимание не только на продуктах языковой системы, но и на системе, не только на Э-языке, но и И-языке, появится возможность объяснить появление новых грамматик в контексте процесса усвоения языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Буніятова І.Р.* Еволюція гіпотаксису в германських мовах IV–XIII ст. : [монографія] / І.Р. Буніятова. — К. : Видавничий центр КНЛУ, 2004. — 327.
2. *Chomsky N.* New Horizons in the Study of Language and Mind / N. Chomsky. — Cambridge (Mass.) : The MIT Press, 2000. — 230 p.
3. *Denison D.* “Slow, Slow, Quick, Quick, Slow: the Dance of Language Change?” / D. Denison // SELIM Studies in Medieval English Language. — Vigo : Universidade de Vigo. — 1999. — P. 51–64.
4. *Harris A.* Historical Syntax in Cross-Linguistic Perspective / A. Harris, L. Campbell. — Cambridge : Univ. Press, 1995. — 488 p.
5. *Lass R.* Historical Linguistics and Language Change / R. Lass. — Cambridge : Univ. Press, 1997. — 423 p.
6. *Lightfoot D.* Principles of Diachronic Syntax / D. Lightfoot. — Cambridge; L. : Cambridge University Press, 1979. — 429 p.
7. *Lightfoot D.* The Development of Language. Acquisition, Change, and Evolution / D. Lightfoot. — Oxford : Blackwell Publishers. — 1999. — 287 p.
8. *Lightfoot D.* The Development of Language. Acquisition, Change, and Evolution / D. Lighfoot. — Oxford : Blackwell Publishers. — 1999. — 289 p.
9. Lightfoot D. How New Languages Emerge / D. Lightfoot. — Cambridge : Univ Press, 2006. — 199 p.
10. Pinker S. The Language Instinct / S. Pinker. — N.Y. : Perennial Classics, 2000. — 660 p.
11. Sankoff G. Creolization and Syntactic Change in New Guinea Tok Pisin / G. Sankoff // Sociocultural Dimensions of Language Change / [B.G. Blount and M. Sanches eds.]. — N.Y. : Academic Press, 1977. — P. 119–130.

УДК 81.373.6: 811.111

ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКІ НОМІНАЦІЇ *ЧОЛОВІКА* ТА *ЖІНКИ* У ДЗЕРКАЛІ СУСПІЛЬНИХ ПРІОРИТЕТІВ НОСІЇВ МОВИ

Калитюк Л.П.,
Київський університет імені Бориса Грінченка

На матеріалі англійської мови досліджується етимологія слів, що означають чоловіка та жінку. Встановлено, що праіндоєвропейська генетична спорідненість властива більшості досліджених лексичних одиниць, семантичний розвиток яких дозволяє встановити суспільні пріоритети носія англійської мови: характер харчування впливав на статус людини, чоловік уособлювався з соціальною роллю.

***Ключові слова**: англійська мова, етимологія, жінка, чоловік.*

На материале английского языка исследуется этимология слов, обозначающих мужчину и женщину. Выявлено, что праиндоевропейское генетическое родство свойственно для большинства исследованных лексических единиц, семантическое развитие которых позволяет обозначить общественные приоритеты носителей английского языка: характер питания влиял на статус человека, мужчина ассоциировался с социальной ролью.

***Ключевые слова:** английский язык, женщина, мужчина, этимология*

The article explores the etymologies of the English language units denoting man and woman. The detailed analysis of language data reveals that the majority of words under study share PIE origin, while their semantic evolution allows defining social priorities of English speakers. As designations of food appear to be markers of social status, they highlight man's specific social roles.

***Key words:** English language, etymology, man, woman.*

Первинна номінація, як відомо, найтісніше пов'язана з рівнем мислення, сприйняттям навколишнього світу носіями мови. Звісно, всяка історична розвідка викликає сумнів стосовно об'єктивності отриманих даних, оскільки матеріал дослідження віддалений у часі, й іноді будь-яка спроба звірити фактичний матеріал чи пошук додаткових одиниць на підтвердження певної гіпотези можуть наштовхнутися на нездоланні бар'єри фрагментарного представлення мовного матеріалу у давніх пам'ятках, даючи простір для фантастичних домислів, що у свою чергу нівелює академічну виваженість висновків діахронної розвідки. Втім, трапляються випадки, коли етимологія одиниць промовиста, на поверхні, і дослідникові залишається лише уважніше глянути на зовні несхожі слова, щоб провести паралелі. Особливо плідним може виявитися окреслення на основі етимологічної розвідки значимих для мовної спільноти понять, предметів тощо.

Ця наукова розвідка спрямована на узагальнення етимологічних пошуків, що торкаються соціально значимих лексичних одиниць на означення чоловіка та жінки в англійській мові (**об'єкт дослідження**). **Метою дослідження** є визначення соціально-суспільних пріоритетів носіїв англійської мови. Актуальність такого наукового пошуку полягає в тому, що етимологічні розвідки обмежуються лише встановленням спорідненості одиниць, лишаючи поза увагою соціокультурне значення отриманих даних.

Мало хто нині звертає увагу на такі мовні одиниці, як, наприклад, *beefeater* — тюремний наглядач, вартовий. Семантична складова цього слова прозора, означаючи у буквальному сенсі «той, хто їсть яловичину». Втім, у семантиці слова закладено, власне, не гастрономічні звички особи, а її статус в ієрархії слуг. *Beefeater* — слуга вищого рангу, придворний, чий раціон харчування включав більше м'яса, на відміну від простого слуги д.а. *hlaf-æta* («той, хто їсть хліб»). Презирлива конотація з часом нівелювалася, прокладаючи шлях до амеліоративної семантичної зміни слова *beefeater*.

Для фахівців англійської мови давно відомим фактом є етимологія когнатів *lord* та *lady*, які первісно містили сему «хліб». Так *hlaford* зводиться до ранішої д.а. форми *hlafweard* і розкладається на *hlaf* та *weard,* буквально означаючи «той, хто охороняє хліб». *Lady* своєю чергою є видозміненим варіантом *lafdi, lavede* з дещо втраченим д.а. первісним етимологічно прозорим *hlæfdige*. Перша частина слова впізнавано *hlaf* (хліб), друга —*dige* (дівчина), споріднена з *dæge* — «та, що місить тісто».

Вартим уваги цієї розвідки є англійське слово *wife* з більш широким значенням у давньо- та середньоанглійський періоди. Питоме слово має

когнати в інших германських мовах, за винятком готської (у PIE дискусійного походження, PG *wiban*, OSaxon, OFrisian *wif*, ONorse *vif*, Danish та Swedish *viv*, Middle Dutch, Dutch *wijf*, OHG *wib*, German *Weib*). Поширеним у середньоанглійський період було звертання до жінки *"seli wif",* дещо курйозно-образливе нині *silly wife,* яке безумовно викликало б праведний гнів борців за рівні права статей. Перший компонент названого звертання *silly* (д.а. щасливий, багатий, процвітаючий) зазнав семантичної зміни у бік погіршення значення. У д.а. період іменник середнього роду *wife* мав значення *"woman"*, первісне значення якого простежується нині в *midwife (= woman who is "with"), old wives' tale, housewife (*жінка, звичайно одружена, що піклується про сім'ю чи домашнє господарство) та безсумнівно дерогативне *fishwife* (лайлива, вульгарна, невихована жінка низького походження, що працює у сфері торгівлі). Паралельно у д.а. період слово реалізовувало сему «дружина» (пор. (не) розрізнення таких відтінків в укр. мові *«жінка»* та рос. мові *«женщина — жена»*). Розглядувана одиниця в англійській мові звужує своє значення. В інших германських мовах значення покращується (Dutch *wijf* сленгове *"girl, babe"*), або ж погіршується (German *Weib*).

Певна семантична розмитість *wife* спричиняє появу *wifman,* що буквально означає *"woman-man"*, де *wif — "woman + man" "human being"*. Так само і в датській мові *vrouwmens "wife"*, має складники *"woman-man"*. Згодом у першому складнику слова *"woman" wif* нівелюється набутий дерогативний відтінок *"bitch"*). У VIII ст. *wimman, wiman* означає *"woman, female servant"*.

Більш звичним індоєвропейським словом було gwen-, яке внаслідок першого пересуву приголосних в англійській мові набуло форми *queen.* Названа одиниця має когнати як в германській групі (PG *kwoeniz*, OSaxon *quan* "wife", ONorse *kvaen*, Goth. *quens*), так і поза нею (Greek *gyné* «a woman, a wife»; Gaelic *bean* "woman"; Sanskrit *janis* "a woman", *gná* "wife of a god, a goddess"; Avestan *jainish* "wife"; Armenian *kin* "woman"; OChurch Slavonic *жена*, OPrussian *genna* "woman"). Зауважимо, що питоме слово завжди мало позитивну конотацію, означаючи «поважна жінка». В англійській мові первісне значення збережене, попри звуження оригінального широкого значення до більш специфічного «дружини короля».

В англійській мові іменник *man* є результатом звуження значення слова, яке первісно означало дорослу людину однієї з статей (пор. *mankind*, *manslaughter*). Втім, є сенс говорити про те, що в англійській мові в д.а. період питоме слово спершу зазнало семантичної зміни, яку прийнято називати розширенням значення. Наше міркування знаходить підтвердження у семантиці когнатів (PIE корінь *man-* (1) "man", Sanskrit *manuh*, Avestan *manu-*, OChurch Slavonic *mozi*, Russian *муж,* PG *manwaz* OSaxon, Swedish, Dutch, OHG *man*, German *Mann*, ONorse *maðr*, Danish *mand*, Gothic *manna* "man"). Глибша розвідка семантики слова вказує на дискусійність первісного значення цієї одиниці. З одного боку вважається, що *man* є спорідненим з *mind*, тобто у значенні присутня сема «той, що думає». З іншого — вказується на секуляризацію божественного імені *Mannus.* У д.а. період слово могло означати, окрім невиразного «чоловік-жінка», і більш конкретні поняття, як-от: сміливий чоловік, герой, слуга, васал. Звужуючи значення на початку XI ст, *man* починає витісняти *wer*.

З XIII ст. д.а. *man* починає витіснятися словом *husbonda* «чоловік-господар дому» на означення «одруженого чоловіка».

Отже, коротка етимологічна розвідка слів на означення чоловіка та жінки дозволяє визначити соціально-суспільні пріоритети носіїв англійської мови. Для цієї мовної спільноти, по-перше, статусно визначальною віддавна є їжа: престижним було м'ясо, а базовим, основоположним, невід'ємним був хліб. По-друге, жінка завжди ранжувалася за соціальним статусом, у той час, як чоловік уособлювався з певною роллю (в сім'ї, господарстві, на службі).

ЛІТЕРАТУРА

1. Online Etymology Dictionary : Інтернет-ресурс. — Режим доступу : http://www.etymonline.com/

УДК 81'38:811.111]:659

СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКСПРЕСИВНОСТІ В СУЧАСНІЙ АНГЛОМОВНІЙ РЕКЛАМІ

Чувардинська О.В., Даниленко В.В.,
Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті досліджено стилістичні засоби вираження експресивності у сучасній англомовній рекламі на матеріалі рекламних текстів британського видання "The Economist" та американського — "Time". Розглянуто стилістичні засоби, що підвищують ефективність рекламного повідомлення за рахунок створення експресивності рекламного тексту, що є рушієм досягнення кінцевої мети рекламування — нав'язливого продажу товару або послуги.

Ключові слова: *рекламний текст, експресивність, стилістичні засоби, рекламне повідомлення.*

В статье исследованы стилистические средства выражения экспрессивности в современной англоязычной рекламе на материале рекламных текстов британского издания "The Economist" и американського — "Time". Были рассмотрены стилистические средства, которые повышают эффективность рекламного сообщения за счет создания экспрессивности рекламного текста, что является движущей силой достижения конечной цели рекламы — навязчивой продажи товаров или услуг.

Ключевые слова: *рекламный текст, экспрессивность, стилистические средства, рекламное сообщение.*

The article tackles the stylistic devises used in the advertisements in the British news magazine "The Economist" and the American news magazine "Time". The paper argues that the effectiveness of the advertisements largely depends on the expressive nature of the texts employing respective stylistic devices thus compelling customers to buy goods or services.

Key words: *advertisement, expressiveness, stylistic devises, advertising message.*

Актуальність дослідження. Реклама являє собою унікальне явище, яке є предметом вивчення багатьох наук. Однак в умовах сучасного суспільства можна з впевненістю казати про глобальні зміни, що відбуваються в рекламній комунікації, яка поступово втрачає ознаки інформативності та набуває скоріше прагматичний та експресивний характер. Відповідно, лінгвістичне вивчення реклами перш за все пов'язане з виокремленням стилістичних засобів реалізації експресивності у сучасних рекламних оголошеннях, які характеризують прагмалінгвістичну та психолінгвістичну специфіку рекламування (О.С. Іссерс, Ю.К. Пирогова, О. Попова, О. Бикова). Наділені високою експресивністю, виразністю, персуазивним потенціалом, мовні одиниці функціонують на різних рівнях, зокрема фонетичному, морфологічному, лексичному та синтаксичному. Однак реалізація експресивності через вивчення стилістичних засобів у англомовних рекламних текстах описується досить поверхово, що й обумовлює актуальність проведеної розвідки.

Таким чином, **метою нашого дослідження** є вивчення стилістичних засобів реалізації експресивності в сучасній англомовній рекламі на матеріалі рекламних текстів британського видання "The Economist" та американського — "Time". Відповідно, в контексті нашого дослідження розглянемо саме мовні засоби лексичного порядку, як найбільш розповсюджених, високоефективних ресурсів експресивності та мовної маніпуляції, зокрема систематизуємо особливості вживання лексичних засобів, виявляючи їх функціональне навантаження та співвідносячи рівень прийомів зі стратегічним рівнем рекламного впливу. Адже, саме стилістичні засоби є найбільш потужним засобом мовленнєвого впливу, а «лексичне оформлення рекламного тексту виступає своєрідною структурною одиницею та характеризується варіативністю форм та ознак» [3, с. 178].

Аналізуючи рекламні тексти, нами були виявлені та виділені найбільш типові стилістичні засоби, що гіпотетично здійснюють найбільш ефективний вплив на реципієнта, допомагаючи створити виразний образ об'єкту рекламування, оптимізують та інтенсифікують інформаційно-психологічний та мовленнєвий вплив на адресата. Таким чином, до основних груп лексичних засобів реалізації експресивності в англомовних рекламних текстах віднесемо: емоційно-оціночну лексику (оціночна лексика, лексеми з позитивною / негативною емоційною конотаціями), тропи та стилістичні прийоми (метафора, епітет, гіпербола, персоніфікація, гра слів, парадокс, порушення норм лексичної сполучуваності, порівняння), альтернативні номінації, антонімічні пари, вживання оказіоналізмів, сленгу, професіоналізмів

(термінів), лексичних повторів, дейктиків (зокрема, інклюзивних займенників), чисел як особливого лексико-граматичного класу слів.

Однак, на нашу думку, окремої уваги та більш детального розгляду заслуговують тропи лексичного рівня та інші лексико-стилістичні прийоми.

Стилістичні прийоми, які конструюються за допомогою лексичних засобів, є різновидом риторичних прийомів, що базуються на прагматично мотивованому відхиленні від комунікативних норм [6] та володіють високим експресивним / маніпулятивним потенціалом. Серед них особливо поширеними лексичними засобами виразності є тропи. Їх маніпулятивні можливості висвітлюються у працях багатьох дослідників [2; 4; 6], зокрема тропи виконують сугестивну та персуазивну функції в рекламній комунікації. Тропи — це мовні звороти (стилістичні фігури), де слово чи вираз вживається у переносному значенні, в основі яких лежить співставлення декількох понять, близьких у певному відношенні. У контексті рекламного повідомлення вони спрямовані на створення індивідуального, оригінального рекламного образу, який буде помічений та запам'ятається адресату.

У процесі роботи з рекламними текстами нами були виділені різні стилістичні фігури, частота вживання яких у тексті варіюється. До найбільш часто вживаних тропів відносимо: метафору, епітет, гіперболу, персоніфікацію та порівняння. Розглянемо кожну з них окремо та простежимо їх зв'язок з вищими рівнями мовленнєвого впливу.

Метафора виступає ефективним засобом реалізації експресивності у роботах як психологів [4; 7], так і лінгвістів [3; 5; 6], оскільки надає вислову образності, виразності, експресивності, оптимізує психологічний вплив на реципієнта, прискорює механізми уваги, запам'ятовування, активізує пізнавальні процеси адресата. Зокрема, С. Кара-Мурза зазначає, що «поетична метафора, що створює в уяві яскравий образ, здійснює чудодійний ефект на свідомість, відключаючи тверезий погляд на речі. Чим парадоксальніша метафора, тим сильніший вплив вона має» [5, с. 442]. Метафора розглядається як засіб переосмислення значення слова на основі схожості, за аналогією, та виникає при співставленні об'єктів, що належать до різних класів [2, с. 176].

У розглянутих рекламних повідомленнях зустрічаємо наступні приклади:

(1) *"**Hammer** the hideous expense **fiend**. Chase."* (10);

(2) *"**Unleash electricity**. BMW i."* (17);

(3) *"**Get more juice from your talent.** ESADE Business School."* (11).

Дані рекламні тексти наділені високою експресивністю, створюють яскраві образи у свідомості адресата, зменшують критичність сприйняття через породження асоціацій, активізацію мисленнєвих процесів.

Метафора служить основою для побудови інших стилістичних фігур, зокрема *перифразу*:

(4) *"Stop working with a **paper monster.** Laserfiche."* (18).

У контексті рекламного повідомлення перифраз *"paper monster"* є аналогом звичайного принтера, на противагу якому представлена його удосконалена розробка від виробника "Laserfiche".

Таким чином, використання даного лексико-стилістичного засобу реалізує стратегію асоціювання, тактику провокації емоційних реакцій у межах стратегії керування увагою та мнемонічну стратегію, оскільки незвичні поєднання підсвідомо запам'ятовуються адресатом.

Крім того, вибір номінації для позначення референтів рекламного тексту як один із потужних лексичних інструментів реалізується шляхом метафоричних найменувань об'єкта рекламування:

(5) *Dom Perignon. **The Power of Creation**.* (8);

(6) ***Life MPowered**. Motorolla.* (12);

(7) *Kia. **The Power of Surprise.*** (9).

Іншим розповсюдженим стилістичним прийомом, що реалізується на лексичному рівні, є використання *епітетів*. Маніпулятивність епітетів полягає в підкресленні характерної властивості або якості предмету / пристрою / послуги, що рекламується, оскільки вони є базою для створення образу товару, апелюючи до емоцій, особистого досвіду адресата, провокуючи у свідомості конкретні асоціації (стратегія асоціювання):

(8) *"The **ultimate** lounge. The **ultimate** luxury. Welcome to an experience to savour, where every moment is to be treasured. Qatar Airways."* (7);

(9) *"Implementing **the low-carbon** society… from the planning stage."* (17);

(10) *"The hear yourself think space between **chatty flyers** and **challenging clients.** AVIS."* (15).

Як бачимо, вибір епітета обумовлений однією задачею — позитивною оцінкою товару чи послуги споживачем (стратегія оціночного інформування, стратегія керування критичністю сприйняття).

Крім того, для оптимізації експресивності повідомлення епітет взаємодіє з іншими тропами та стилістичними фігурами лексичного порядку, зокрема можемо спостерігати приклади метафоричних, метонімічних, персоніфікованих та гіперболізованих епітетів, які підкреслюють переваги товару, акцентуючи на них увагу цільової аудиторії:

(11) *"**Eye-catching, wind-dodging. Pulse… Pulsening.** Hyundai."* (13) — метафора;

(12) *"Live **brilliant.** Hyundai."* (11) — метонімія;

(13) *"The **environmentally conscious car** that goes all the way to the environment. 2012 Chevrolet Volt."* (161) — персоніфікація;

(14) *"**Huge** inventory. **Huge** deals. Honda."* (12) — гіпербола.

Аналізуючи лексичні засоби мовленнєвого впливу в рекламних текстах, варто зупинитися на *персоніфікації* як потужному інструменті активізації уваги, пам'яті та джерела асоціацій та оцінок. Вона являє собою перенос людських рис на неживі предмети та поняття. У контексті такого вживання лексеми можуть взаємодіяти з дієсловами мислення, бажання, дії, стану, що притаманно лише людській істоті. Варто зазначити, що людськими якостями можуть наділятися як первинний, так і вторинний об'єкти рекламування. Розглянемо декілька прикладів:

(15) *"Isn't it great when **data speaks for itself**? Best prising plans on the iPhone."* (11);

(16) *"**Big oil** should **support** small business. Chevron."* (9);

(17) *"The smart **money enjoys** an upgrade. Jaguar."* (8);

(18) *"**Opens doors** no other **card** can. United."* (14).

Усі підкреслені вище лексеми вживаються у непрямому значенні, але адресат считує імпліцитну інформацію щодо виконавця цих дій, організації, яка пропонує певні товари чи послуги, результатів їх використання та вигоди, яку споживач може отримати.

Досить показовою з точки зору використання персоніфікації є рекламна кампанія "BASF Chemical company":

(19) *"**Noses love** fresh paint."* (13);

(20) *"**Cool houses love** energy bills."* (17).

У наведених прикладах здатністю любити наділяється не об'єкт рекламування, а сторонні об'єкти, пов'язані з його застосуванням, таким чином, акцент робиться на результатах використання фарби хімічної компанії, у першому випадку, та застосування будматеріалів — у другому.

До ефективних засобів виразності з маніпулятивним потенціалом також відносять *гіперболи* — стилістичні фігури явного та намисного перебільшення, з метою інтенсифікації експресивності повідомлення, підкреслення позитивних, навіть, виключних властивостей об'єкта рекламування. У тексті вони можуть бути реалізовані за допомогою різних частин мови, переважно прикметників, та функціонують у межах стратегії оціночного інформування, декодування та інтерпретації, керування критичністю сприйняття рекламного повідомлення. Розглянемо особливості їх представлення у наступних рекламних текстах:

(21) *"We are **more than** a Continent. We are a **huge** opportunity. ITAU."* (7) — гіперболічне порівняння;

*(22) "A **world of investments** in your fingertips. HSBC. Global investment centre."* (10) — гіперболічна метафора;

(23) ***Huge** inventory. **Huge** deals. Honda.* (16) — гіперболічний епітет.

Дані приклади свідчать про те, що гіпербола часто поєднується з іншими стилістичними прийомами, надаючи їм відповідну маніпулятивну забарвленість.

Різновидом гіперболи є так звана *ампліфікація* (розширення) — стилістична фігура, що накопичує синоніми та гіперболічні порівняння у порядку зростання та інтенсифікації. Такий прийом використовують переважно в основному тексті:

(24) *"**Good, excellent, superior, above par, nice, fine, choice, rare, priceless, superfine, superexcellent, of the fires water, crack, prime, tip-top, gilt-edged, first class**…; GKN: over 80 companies making steel and steel products."* (18).

Однак зустрічаються випадки використання ампліфікації і у заголовках рекламного повідомлення:

(25) *"**One** bank. **Two** centuries. And **millions** of thanks."* (16).

Особливої уваги в контексті рекламної комунікації заслуговує *порівняння* — троп спрямований на уподібнення одного предмета чи явища іншому за певною спільною ознакою, маніпулятивною метою якого є виявити в об'єкті порівняння нові, вигідні суб'єкту рекламного впливу властивості та риси. Специфіка рекламного дискурсу зумовлює використання порівняння у найбільш широкому значенні для досягнення оригінального звучання. При цьому використовуються різні мовленнєві конструкції, граматичні засоби та можливості інших стилістичних фігур.

Наприклад, у рекламному повідомленні *"Introducing a camera **as fast as you are**. (Olympus)"* проведемо аналогію руху та швидкості фокусування камери на рухливих об'єктах, підкреслюючи дану позитивну характеристику, зручність використання цього фотоапарату, імплікуючи комплімент цільовій аудиторії (стратегія керування увагою, критичністю сприйняття, асоціювання).

Наведемо ще декілька прикладів проведення аналогії:

(26) *"Mastercard world elite is accepted in twice **as many places worldwide as 'American Express'** "* (14);

(27) *"Are your investments **as driven as you are?** Northern trust."* (15).

Характерною рисою побудови половини проаналізованих рекламних текстів є використання форм вищого та найвищого ступеню порівняння прикметників, у тому числі і оказіональних:

(28) *"There's **good**, there's **better**, there's **Citigold**."* (9).

Нерідко рекламісти звертаються до прийому *лексичного повтору*, який полягає у цілеспрямованому повторюванні одного й того ж слова або мовленнєвої конструкції у різних частинах речення. Їх необхідність зумовлена ефектом емоційності та динамічності у рекламному тексті. Крім того, дані повтори активізують механізми запам'ятовування та буквально «врізаються» у свідомість реципієнта. Досить часто лексичний повтор використовується в межах синтаксичного паралелізму, що дозволяє підсилити вплив на адресата, та, в залежності від дистрибуції у реченні, може бути анафоричним (переважна більшість проаналізованих текстів) та епіфоричним:

(29) *"**Smarter** customers demand **smarter** commerce. IBM."* (7);

(30) *"**Out-of-the-box** thinking requires **out-of-the-box** doing. High performance. Delivered. Accenture."* (166);

(31) *"We think **big** so you can dream **big**. Principal Financial group."* (17);

(32) *"**Smile** at the world and it **smiles** back to you. Cathay Pacific."* (12).

Для того, щоб виділити рекламне повідомлення серед інших, нерідко рекламісти звертаються до *мовної гри* — гра образами, ігрове переосмислення правил семантичної сполучуваності лексем і фраз, при порушенні яких створюється парадоксальний ефект, створюючи нові переносні значення, привертаючи увагу, зацікавлюючи реципієнта, «чіпляючи» його та буквально змушуючи запам'ятати оригінальне рекламне повідомлення. Подібні нестандартні поєднання стимулюють адресата до пошуку імпліцитного змісту, викликають позитивні емоції та активізують психічні та когнітивні структури адресата, працюючи таким чином на реалізацію великої кількості стратегій, відповідно є бажаним ефективним засобом в арсеналі будь-якої реклами.

Особливої популярності в англомовних рекламних текстах набув такий стилістичний прийом, як *гра слів* (каламбур). Гра слів — це фігура мовлення, яка полягає в комічному (пародійному) використанні різних значень одного слова або декількох слів різного звучання [1, с. 188]. Таким чином, адресант без зусиль активізує та фіксує увагу адресата. Крім того, повідомлення такого характеру швидше запам'ятовуються, і, відповідно, запам'ятовуються назви товарів / послуг. Проілюструємо дане твердження за допомогою декількох яскравих прикладів:

(33) *"**No nonsense**. Just People **sense**. Ally bank."* (9);

(34) *"Where **aspiration** means **inspiration**. The Oxford Executive MBA."* (8);

(35) *"You **never know**. And we **know** that. Ally bank."* (11).

Загалом, парадоксальний ефект висловлювань створюється за допомогою маніпулювання словами з подібним звучанням (*aspiration — inspiration*), використанням подвійних заперечень (*No nonsense*) та шляхом подвійної актуалізації змісту повідомлення (*Financial times* як власна та загальна назва).

Іншим прийомом створення парадоксу є *порушення норм лексичної сполучуваності*, який зустрічається, як правило, у слоганах та заголовках, характеризує об'єкт рекламування, дозволяючи зв'язати його з потрібним концептом (стратегія асоціювання) та одночасно надаючи йому незвичних якостей (стратегія дисоціації).

Зокрема, у рекламному тексті *"Now Information makes **Cents**"* очікування адресата порушуютєся, оскільки нейтральний сталий вираз *"information makes sense"* трансформується в маніпулятивний, стилістично забарвлений, де лексема *"Cents"* імплікує економічно вигідну для адресата пропозицію, що допоможе зекономити кошти за допомогою розробника програмного забезпечення Laserfiche.

Іншим яскравим прикладом застосування даного прийому є реклама авіакомпанії "Plane sense":

(36) *"OK. We are **guilty of overserving**. Plane sense."* (18).

У даному випадку спостерігаємо поляризацію лексичних засобів в одному висловлюванні, створюючи когнітивний дисонанс у повідомленні. Саме використання лексеми *guilty* з негативною конотацією стосовно лексеми *overserving*, яка набула позитивного емоційно-оціночного значення в даному контексті, створює парадоксальний ефект.

Отже, в межах нашого дослідження основну увагу ми зосередили саме на стилістичних засобах, які сприяють реалізації експресивності в сучасній англомовній рекламі. До найбільш часто вживаних лексичних засобів відносимо тропи та стилістичні прийоми, зокрема метафори, епітети, гіперболи, персоніфікацію, гру слів, парадокс, порушення норм лексичної сполучуваності, порівняння, лексичні повтори тощо. Кожен із цих засобів лексичного рівня здійснює комплексний синергетичний вплив на механізми у структурі мовної особистості реципієнта, підвищуючи ефективність рекламного повідомлення, та є рушієм досягнення кінцевої мети рекламування.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Анисимова Е.Е.* Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов). — М. : Academia, 2003. — С. 15.
2. *Бернадская Ю.С.* Текст в рекламе: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности 032401 (350700) «Реклама» / Ю.С. Бернадская. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2008. — 288 с.
3. *Горячев А.А.* Моделирование речевого воздействия в рекламной коммуникации : дис. … канд. филол. наук : 10.02.19. — СПб., 2010. — 296 с.
4. *Доценко Е.Л.* Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. — М. : ЧеРо, Изд-во МГУ, 2000. — 344 с.
5. *Кара-Мурза Е.С.* Лингвистическая экспертиза рекламных текстов // Язык средств массовой информации. — М. : Академический Проект; Альма Матер, 2008. — с. 624–633.
6. *Копнина Г.А.* Речевое манипулирование: учеб. пособие / Г.А. Копнина. — 2-е издание. М. : Флинта, 2008. — 176 с.
7. Леонтьев А.А. Психолингвистическая проблематика массовой коммуникации // Психолингвистические проблемы массовой коммуникации. — М. : Наука, 1974. — с. 28–52.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. TE — The Economist. — January 7, 2012.
2. TE — The Economist. — January 14, 2012.
3. TE — The Economist. — January 21, 2012.
4. TE — The Economist. — January 28, 2012.
5. TE — The Economist. — April 4, 2012.
6. TE — The Economist. — June 16, 2012.
7. TE — The Economist. — June 23, 2012.
8. TE — The Economist. — June 30, 2012.
9. T — Time. — December 31, 2012.
10. T — Time. — January 28, 2013.
11. T — Time. — May 20, 2013.
12. T — Time. — May 27, 2013.

УДК 821.133.1–343

LES FRONTIÈRES DE GENRE DU CONTE FRANÇAIS CONTEMPORAIN

Tchaikivska G.S.,
Université Nationale Taras Chevtchenko de Kiev

L'article étudie le problème du flou des frontiers de genre du conte français contemporain, les différentes interprétations de la définition du genre dans la philologie nationale et française sont mises en évidence. Une grande attention est payée aux différences entre le conte français et autres genres courts.

Mots-clés: *le conte contemporain français, le genre, les frontières de genre, l'hybridation.*

У статті розглядається проблема розмитості жанрових меж сучасної французької казки, продемонстровано неоднозначність трактування визначення жанру у вітчизняній та французькій філології. Особливу увагу приділено аналізу відмінностей між французькою казкою та іншими малими жанровими формами.

Ключові слова: *сучасна французька казка, жанр, жанрові межі, гібридизація.*

В статье рассматривается проблема размытости жанровых границ современной французской сказки, продемонстрированы неоднозначные интерпретации определения жанра в отечественной и французской филологии. Особое внимание уделено анализу отличий между французской сказкой и другими малыми жанровыми формами.

Ключевые слова: *современная французская сказка, жанр, жанровые границы, гибридизация.*

The article is devoted to the problem of the contemporary French tale limits fuzziness, different interpretations of genre definition in the national and French philology are elucidated. A special attention is drawn to the analysis of the differences between the French tale and other small genre forms.

Key words: *contemporary French tale, genre, genre limits, hybridization.*

L'actualité de l'article est determinée par l'intérêt général des études linguistiques à l'analyse des textes contemporains des genres différents ainsi qu'à l'éclaircissement des phénomènes du genre, du style et de leur interference. Le but est de déterminer les limites de genre du conte contemporain français et notre devoir est d'analyser les interprétatons de la notion du conte ainsi que d'illustrer les divergences entre le conte français et d'autres formes courtes de genre.

Le genre du conte d'auteur a connu une longue évolution depuis les origines du conte traditionnel pour enfants au XVIIe siècle jusqu'à nos jours et continue à se développer et à se transformer.

Le nom du genre du conte est assez polyvalent selon les définitions données dans les dictionnaires. Citons celles de « Le nouveau Petit Robert de la langue française »:

1) (v. 1130), de conter, *vieux* récit de faits réels. Histoire;

2) (v. 1200) court récit de faits, d'aventures imaginaires, destiné à distraire → fiction. Contes populaires. Contes en vers, en prose — Contes philosophiques, satiriques. — LOC. *Conte de fées*: récit merveilleux où interviennent les fées. LOC. *C'est un vrai conte de fées*, une aventure étonnante et délicieuse;

3) (1538) *vieux ou littér*. Histoire invraisemblable ou mensongère → chanson, fable, sornette. « *Ce sont là les contes à dormir debout* » Molière [1, p. 521].

L'acception la plus ancienne est celle d'un récit des faits réels se rapportant par sa nature aux genres de « récit », « histoire », avec les équivalents dans la littérature ukrainienne comme «історія», «оповідання». Notons que dans les titres ou sous-titres des contes d'auteur français nous trouvons cette définition du genre. Par exemple, « *Conte d'une chose arrivée à Château-Thierry* » (1665) par Jean de La Fontaine, se rapprochant sémantiquement dans la traduction ukrainienne à «Те, що трапилось у Шато-Тьєррі» ou bien «Історія, що трапилась у Шато-Тьєррі». Dans ces cas il faut s'orienter au nom du recueil auquel l'auteur fait regrouper ces textes. L'œuvre mentionnée fait parti du recueil « Contes » de J. de La Fontaine.

Le « Nouveau Larousse encyclopédique » introduit la notion péjorative du terme:

« péj. Discours qui laisse incrédule, récit mensonger » [2, p. 380].

Dans l'article « Conte » de son dictionnaire de la fin du XVIIIe siècle, J.-F Marmontel indique:

« Il est en petit à la comédie son ce que le poème épique est à la tragédie: alors il a le nœud et le développement d'une action comique » [3, p. 1277];

« Dans la conversation, ce qu'on appelle conte est le récit bref et rapide de quelque chose de plaisant. Le trait qui termine ce récit doit être, comme un grain de sel, piquant et fin » [3, p. 304].

Ainsi, selon J.-F. Marmontel, le terme n'est pas univoque mais situationnel et propose deux interprétations possible — comme genre littéraire et comme type de récit humoristique dans la conversation quotidienne.

Ayant analysé les définitions ci-dessus, nous pouvons conclure que le mot « conte » est largement employé dans la langue française non seulement pour définir un genre dans la littérature mais également afin de désigner un récit dans le style familier en accentuant sa nature inventée, peu véridique.

Le genre du conte, par opposition à la « littérature fixée » des proverbes et des dictons qui ne se modifient pas, s'inscrit dans le vaste champ de la « littérature mouvante » donc un récit hérédité de la tradition, « ce qui ne signifie nullement qu'il se transmette de façon immutable » [4, p. 654]. Par exemple, « *La Belle aux cheveux d'or* » de Mme d'Aulnoy (1698) ou « *La Belle et la Bête* » (1757) publié par Mme de Beaumont représentent une des innombrables variantes repris par d'autres conteurs. Les contes « *Barbe-Bleue* », « *La Belle au Bois dormant* » connus sous le nom d'auteur de Charles Perrault mais dont l'invention ne lui apparient pas. Ils fournissent la preuve de remaniement des contes populaires faits par Ch. Perrault. Cette nature « muable » du genre de conte l'est non seulement dans les dimensions chronologiques mais aussi dans les dimensions géographiques.

Les interférences entre la tradition orale et la littérature « sont telles qu'il n'est pas toujours facile de savoir, d'un conte recueilli dans la tradition orale et du même conte attesté dans la littérature, quel est celui qui a influencé l'autre » [5, p. 15].

Dès le début XVIIe du siècle, les contes d'auteur paraissent généralement dans des recueils. Ils se rapprochent partiellement du roman par ses caractéristiques architectoniques et compositionnelles: « Fleurit le roman, sentimental, héroïque, comique ou parodique: le roman absorbe le conte ou s'en détourne » [6, p. 76]. À l'époque de l'Absolutisme en France, le genre du conte devient actuel grâce à sa nature moralisatrice: ces œuvres sont rédigées sur demande pour faire la leçon à la jeunesse et pour distraire les membres de la Cour du roi (comme les œuvres de François de Salignac de La Mothe-Fénelon dit Fénelon (1651–1715), de l'Abbé Prévost (1697–1763)).

Au cours du XVIIe siècle, la parution des contes d'auteur en France est très rare et ce n'est qu'à la fin du siècle que le genre franchit une nouvelle étape dans son évolution, incontestablement liée à la personnalité et l'œuvre de Charles Perrault (1628–1703). Le mérite de Charles Perrault est certainement d'avoir su opposer la fantaisie et la fiction de l'art populaire à la crédibilité des œuvres répandues dans la littérature française dès le début du siècle, ce qui a ouvert une perspective au développement postérieur du genre. Son style est caractérisé comme celui qui « unit la légèreté décisive de l'homme du monde

à l'indépendance cartésienne » [7, p. 588]. Dans le monde littéraire et esthétique du conte les Français retrouvent facilement « leurs préjugés, leur esprit, leur confiance dans la raison de leur temps et de leur classe, leur penchant à ridiculiser tout ce qui n'est pas conforme à leurs manières et accessible à leur intelligence » [7, p. 588]. C'est grâce à ces éléments de la représentation du monde éclairés dans ses œuvres que Charles Perrault a obtenu la gloire et la reconnaissance. Des sources françaises emploient même l'expression « cas Perrault » pour désigner un écrivain doué et talentueux.

Mais aujourd'hui, le conte français s'est bien éloigné de sa conception de départ. Au cours du développement du genre, le conte d'auteur fait preuve du phénomène de l'hybridation, de la contamination des genres littéraires: afin de désigner la même entité de genre les chercheurs emploient des termes différents: « il (conte littéraire) semble parfois se confondre avec d'autres formes proches comme la nouvelle ou la fable, le conte est un genre difficile à cerner » [8]. Un tel rapprochement terminologique concerne tout d'abord les contes d'auteur de l'époque du romantisme (la fin du XVIIIe — XIXe siècles), car « la plupart des auteurs fantastiques ont privilégié les formes narratives brèves » [8]. Cette similitude est à la base de remplacement mutuel des termes conte et nouvelle: « ...la littérature fantastique se développe à partir du XIXe siècle, quand la nouvelle et le conte tendent à se confondre » [8].

Par exemple, l'œuvre « *La cafetière* » de Téophile Gautier fait partie de son recueil « Contes fantastiques », l'auteur a alors nommé lui-même le genre littéraire de son œuvre. Pourtant les chercheurs désignent systématiquement ce texte comme une nouvelle gothique (par exemple, Roudkovska A. [9]) Nous pouvons remarquer la même divergence de dénomination par rapport à l'œuvre « *La main d'écorché* » de Guy de Maupassant traité de récit (оповідання), nouvelle gothique, conte littéraire.

Le chercheur russe Vadim Kogynov accentue également cette pluralité terminologique en constatant qu'à la fin du XVIIe — XVIIIe siècles les termes «роман» та «сказка» étaient les synonymes absolus en russe [10, c. 48–49]. Ces œuvres n'avaient pas de différences importantes du point de vue du contenu, sauf du point de vue de la forme: le roman avait un grand étendu d'événements et de péripéties et toute une kyrielle des aventures et des personnages, tandis que le conte contenant le plus souvent quelques épisodes et un nombre limité de héros. Au XVIIIe siècle, ces termes étaient très proches, ils « s'opposaient à un poème historique ou chanson qui est du vrai et non de l'inventé » [10, c. 49].

Dans sa recherche sur les contes de P. Gripari Inna Saranovska constate la polyvalence du terme de « conte » ce qui constitue une des difficultés de la délimitation du corpus de recherche. Elle inclut alors sous ce titre générique d'autres récits imaginaires comme des nouvelles fantastiques, et même une tragédie de théâtre jugeant son histoire rapprochée du conte [11, p. 10].

Le chercheur français Patrick Dandrey constate les frontières floues du conte et de la fable et parle de leur rapprochement. Il distingue de telles caractéristiques communes entre ces genres: les origines folkloriques pour les deux genres; économie en péripéties et resserement de l'action; satisfaction du désir de nouveauté propre au « goût du siècle »... une loi qui se manifeste dans la liberté que l'auteur se donne de tailler dans le bien d'autrui ainsi que dans le sien propre. Il (l'auteur) retranche, change les incidents et les circonstances, quelquefois le principal élément et la suite [12, p. 38].

L'auteur écrit qu'il est impossible de délimiter les genres:

« Mais il se trouve, et voici que notre chemin se complique, que les points par lesquels contes et fables se divergent sont souvent ce par quoi ils se rapprochent: la briévité et l'orientation » [12, p. 41].

Le savant français contemporain Raymonde Robert analyse les traits caractéristiques du conte et de la nouvelle ainsi que le passage entre eux dans la littérature européenne. Sa recherche prouve qu'il est compliqué de les distinguer du point de vue chronologique:

« Il est très difficile de prétendre instaurer une continuité chronologique entre nouvelles et contes de fées... les nouvelles ne cèdent en rien la place aux contes de fées à partir des années quatre-vingt-dix. Il s'agit, en fait, de deux productions tout à fait parallèles et non exclusives. Non seulement certains contes de fées sont insérés dans de longs récits du type romanesque, narration suivie ou récit-cadre, mais de nombreux conteurs ont à leur actif, en plus des contes de fées, des nouvelles, des romans, des mémoires secrets qu'ils continuent à publier en même temps que leurs textes féeriques » [7, p. 25–26].

Cette difficulté est surtout ressentie lors de l'analyse des formes narratives brèves avec des éléments fantastiques. Ainsi, la question se pose d'attribuer aux textes « *Le Diable Amoureux* » de Jacques Cazotte, « *La Vénus d'Ille* » de Prosper Mérimée, « *La Petite Roque* » de Guy de Maupassant ainsi qu'aux autres œuvres fantastiques la nomination du conte fantastique ou bien de la nouvelle fantastique. C'est pour cela que souvent les deux noms de genre figurent dans un intitulé du même recueil, par exemple, « *Contes et nouvelles* » par Jean de La Fontaine.

Parmi les contes français de la fin XXe début XXIe siècle, nous pouvons constater le détournement du sujet de conte inital par le biais de l'emploi des éléments des autres genres. Par exemple, dans le conte de Catherine Millet « *Riquet à la houppe. Millet à la houpe* » [13] le titre relève du renversement en introduisant l'histoire double dans le conte. Dans l'œuvre, deux textes à deux titres à part sont présentés: le conte « *Riquet à la houppe. Millet à la houpe* » en premeir

lieu commence par le conte détourné moderne et après contient comme chapitre à part le texte original de Charles Perrault [14]. C. Millet présente dans le conte son autobiographie et donne à son œuvre une couleur érotique voire pornographique. Elle place au sujet du texte la réaction à la laideur physique. Elle avoue:

« *Je suis sexuellement attirée par Riquet* » et ensuite elle fait une règle générale en raisonnant sur notre perception de la laideur par les femmes: «*Soyons honnêtes... Dire: ‹J'aime des choses laides› équivaut à déclarer: ‹J'aime le vice›* » [13, p. 30–31]. L'auteur constate que «*il ne serait pas plus déplacé de dire qu'on préfère les nains ou les naines que de dire qu'on préfère les bruns ou les brunes, alors qu'on sait bien, dans notre culture, que c'est la blondeur qui s'approche le plus près de l'idéal de beauté* » [13, p. 33]. Il s'agit alors de l'inversement des concepts présentés dans le conte source et de l'hybridation du conte avec les genres du journal intime, essai, roman érotique.

Nous pouvons alors conclure que les limites du genre du conte d'auteur français ne sont pas très nettes dans la littérature suite à la contamination des genres littéraires, leur hybridation ce qui nous permet de constater sa nature entregenre. Il existe alors certaines divergences dans la dénomination de ces œuvres dans la science nationale et française.

BIBLIOGRAPHIE

1. Le Nouveau Petit Robert de la langue française 2007 [texte remanié et amplifié sous la direction de Josette Rey-Debove et Alain Rey]. — P. : Larousse, 2007. — P. 521.
2. Nouveau Larousse encyclopédique A-KONDO: [dictionnaire en 2 volumes], [direction éditoriale de la présente édition Yves Garnier]. — P. : Larousse / VUEF, 2001. — P. 380.
3. *Marmontel Jean-François.* Eléments de la literature / Jean-François Marmontel: [édition présentée, établie et annotée par Sophie Le Ménahèze]. — P. : Editions Desjonquères, 2005. — 1293 p.
4. *Soriano M.* Conte de fees / M. Soriano // Encyclopaedia Universalis. — Режим доступу : http://www.universalis-edu.com/contes-de-fées/
5. *Simonsen Michèle.* Le conte populaire français: (Collection Que sais-je?) / Michèle Simonsen. — P. : PUF, 1981. — 128 p.
6. Le conte [par Jacques Lempert] // Littérature et genres littéraires: [par Jean Bessière, Michelle Bloch, Daniel Couty]. — P. : Larousse, 1978. — P. 69–77.
7. *Raymonde Robert.* Le conte de fées littéraire en France de la fin du XVIIe à la fin du XVIIIe siècle / Robert Raymonde; [supplément bibliographoqie 1980–2000 établi par Nadine Jasmin avec la collaboration de Claire Debru]. — P. : Honoré Champion éditeur, 2002. — 560 p.
8. Le conte littéraire. [Електронний ресурс]. — Режим доступу до статті : http://www.larousse.fr/encyclopedie/nom-commun-nom/conte/36566
9. *Рудковська А.Ю.* Лінгвопоетичні особливості французької готичної прози (на матеріалі творів XVIII–XIX століть) : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук. : спец. 10.02.05. «Романські мови» / Анна Юріївна Рудковська. — К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2006. — 19 с.
10. *Кожинов В.В.* Происхождение романа / Вадим Валерианович Кожинов. — М. : Советский писатель, 1963. — 440 с.
11. *Saranovska Inna.* Un passeur d'écriture: Pierre Gripari et les traditions littéraires: thèse de doctorat: Langue et littérature françaises: [sous la direction de Claude Leroy] / Inna Saranovska. — Paris, Université Paris Ouest Nanterre la Défense, 2011. — 406 p.
12. *Dandrey Patrick.* La fabrique des fables: [essai sur la poétique de La Fontaine. Théorie et critique à l'âge classique] / Patrick Dandrey. — P. : Klinckieck, 1991. — 280 p.

SOURCES DU MATÉRIEL ILLUSTRATIF

1. *Millet Catherine.* Riquet à la houppe. Millet à la houppe / C. Millet. — P. : Stock, 2005. — 90 p.
2. *Perrault Charles.* Contes en prose et en vers / Charles Perrault. — P. : Librairie de la Bibliothèque Nationale. — 1886. — 160 p.

УДК 82–343:821.134.2

КОМПОЗИЦІЙНІ ТА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІСПАНСЬКОЇ КАЗКИ

Скробот А.І.,
Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

У статті розглядаються композиційні та комунікативно-прагматичні характеристики іспанської казки. Прагматична особливість її організації визначає специфіку функціонування іспанської казки як лінгвостилістичного феномена.

Ключові слова: *композиція, комунікативно-прагматичний аспект, констатація-дескрипція, констатація-експлікація, констатація-оцінка.*

В статье рассматриваются композиционные и коммуникативно-прагматические характеристики испанской сказки. Прагматическая особенность ее организации обусловливает специфику функционирования испанской сказки как лингвостилистического феномена.

Ключевые слова: *композиция, коммуникативно-прагматический аспект, констатация-дескрипция, констатация-экспликация, констатация-оценка.*

The article examines compositional and communicative-pragmatic characteristics of the Spanish tale. Pragmatic peculiarities of the tale's structural organization determine the modes of its functioning as a linguo-stylistic phenomenon.

Key words: *composition, communicative and pragmatic aspect, statement-description, statement-explication, statement-evaluation.*

Актуальність обраної теми визначається загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних розвідок лінгвістики тексту. Комплексне вивчення механізмів продукування тексту казки, закономірностей вербальної реалізації її поетичного простору є важливим для визначення композиційної та комунікативно-прагматичної характеристики іспанської казки**.**

Мета статті полягає у виявленні композиційних та комунікативно-прагматичних особливостей іспанської казки.

Відповідно до зазначеної мети поставлено такі **завдання:**

— охарактеризувати лінгвістичний статус іспанської казки;

— виявити композиційно-структурну організацію іспанської казки;

— розкрити комунікативно-прагматичну специфіку іспанської казки.

Об'єктом дослідження є тексти іспанської казки.

Предмет вивчення — композиційні та комунікативно-прагматичні характеристики іспанської казки.

Практичне значення роботи полягає в тому, що здобуті результати можуть бути використані у спецкурсах із комунікативної та дискурсивної лінгвістики а також при підготовці курсових і дипломних робіт студентами різних освітньо-кваліфікаційних рівнів.

Народна поетична творчість — складова частина національної культури. Вона становить культурну спадщину, без вивчення і засвоєння якої не може бути справжнього новаторства в сучасній дослідницькій практиці. Казки як суто духовна національна спадщина задовольняють практичні і духовні запити людини. Вони містять у собі морально-повчальні настанови, завдяки яким люди сприймають оточуючий світ. Тексти народних казок є найдосконалішим жанром фольклору, що впродовж багатьох століть був одним із дійових засобів формування естетичних потреб народу. Казка заснована на вигадці, завдяки чому вона ще більш вишукана й небуденна, тому у читача викликають інтерес зображені у ній події. Вигадка є свідомою установкою і вирізняє її з-поміж інших прозових творів, зокрема легенд, переказів, бувальщин, котрі зазвичай мають не розважальний, а інформативний характер.

Як й інші традиційні жанри фольклору, іспанська казка становить певну художню систему, що своєрідно поєднує риси, набуті протягом більш ніж тисячолітньої історії нації та відшліфовані у віках, з відносно новими елементами, поява яких зумовлена потребами і особливостями сучасного функціонування мови. Записи усної народної творчості збагачують мову нації в її просторовому й часовому вимірах. Іспанська народна казка являє собою складний комплекс віддзеркалень дійсності й усвідомлюється як адресантом,

так і адресатом розповіді як художня реальність. Тексти іспанських казок — це специфічні наративні структури з певною організацією, у яких відповідним чином обробляється та зберігається національно маркована семіотично оформлена система, що відображає етнічну ідентичність та менталітет.

Казка має стійку, історично усталену поетику, власне коло дійових осіб, характеризується замкнутістю наративної структури й описує незвичайні з погляду повсякденної логіки події [3, с. 35]. За характером дійових осіб іспанські казки поділяються на побутові (дійові особи — люди), анімалістичні (основні персонажі — тварини) і, окремо виділені, чарівні казки. Сюжет іспанської народної казки виступає найважливішою категорією жанру, він завжди конфліктний і відбиває стосунки між персонажами, характерні для кожної з виділених груп. Конфлікт у цих творах виникає у сфері соціальних або сімейних відносин і розв'язується як за допомогою магічного помічника, або завдяки власним зусиллям героїв. У багатьох іспанських народних казках змальовано антагоністичні стосунки в сім'ї — між чоловіком і дружиною (*Pezeza testadurez*), батьком і сином (*Micifuz, el de las botas*), між молодшим і старшими братами (*La gaita maravillosa*) тощо; в соціальних сферах — між бідняками і панівною верхівкою (*El pzincipe desmemorizado*), дурнем і освіченими людьми (*E1 Czisto del convite*), церквою і простим селянином (*Un cura aficionado*).

Текст казки — це простір символів, знамень іншої реальності. Цим казка подібна до міфу. Казковий простір казки являє собою метапростір, внутрішній простір росту і становлення [1, с. 30]. Символічно він не менш реальний, ніж об'єктивна сторона життя. І хоча в реальному світі не існує злих відьом, велетнів і чаклунів, вони реальні і, як символ перешкод, пов'язані з ідеєю росту головного героя. Щоразу, коли казкові персонажі стикаються з подібними перешкодами, вони зустрічаються із злими силами в одній із їхніх іпостасей.

Через символи нашому погляду відкривається існуюча реальність (Є.М. Мелетинський). Наприклад, у казці «*La abejita Isabel*» невидиме за допомогою чарівних посередників стає видимим, і у зв'язку з цим важливо згадати, що символи — лише знамення, провісники і носії досвіду справжньої духовної реальності, хоча самі вони не є цією реальністю:

Una tarde, la abejita Isabel salió a pasear. Dejó la colmena sin decir nada a sus compañeras. Volaba muy contenta de mata en mata y de flor en flor. Ella conocía el monte, pues salía a recorrerlo casi todos los días, pero esa tarde quiso conocer otros lugares y por eso se fue alejando cada vez más, hasta llegar a la loma de las flores azules. Era la primera vez que llegaba hasta allí. ¡Qué paisaje más bonito! Había mariposas de todos los colores, y pajaritos que con sus trinos alegraban el lugar. Se quedó mucho tiempo sobre una flor azul, mirando todo a su alrededor. El aire balanceaba la flor azul donde estaba Isabel como si fuera un columpio. La abejita Isabel estaba encantada con todo lo que veía en la loma de las flores azules. Tan encantada que no se dio cuenta de que el sol se había ido, y venía llegando la noche. Dejó las flores azules y los pajaritos y las mariposas. Inició el regreso a la colmena. Volaba sin parar. ¡Qué lejos! La noche cubrió el monte, todo estaba oscuro. Dio vueltas y más vueltas. La abejita Isabel no se acordaba del camino de regreso. ¡Se había perdido! Angustiada comenzó a llorar. Estuvo andando sin rumbo fijo hasta que le pareció escuchar desde muy lejos voces de otras abejas que la llamaban. Dejó de llorar y se fue acercando. ¡Eran sus compañeras!

Для тексту казки характерне контрастне групування дійових осіб у вигляді боротьби добра і зла. Конфлікт добра і зла відбивається в тексті іспанської народної казки через систему персонажів твору, шляхом взаємодії автора і читача. Ідея боротьби добра і зла — форма духовно-пізнавального відображення певних закономірних зв'язків у картині світу казки, яка спрямована на перетворення цього світу. Реалізація добра і зла у картині світу здійснюється в межах образних опозицій [5, с. 9].

Казка є покликом у доросле життя з усіма його складнощами та непередбачуваністю, легенда — спогадом про велике минуле народів і окремих людей, а міф — це спогад про Небо, про початок світу та його творців, про подвиги сонячних героїв. Кожна з цих структур архетипальна і містить у собі певні ідеї, запитання та відповіді, кожна відчиняє двері у простір героїв — прототипів і завдань іншого порядку за зростаючою шкалою.

Казковий герой постійно знаходиться у пошуку, йому легко проникнути у казковий простір, але вибратися звідти часто буває нелегко: під час повернення його переслідують *(El Castillo de Irás y No Volverás, El príncipe Tomasito y San José)*. Казковий світ стикається із звичайним світом, але не змішується з ним. Згідно з віруваннями будь-якого народу, світ предків знаходиться поруч з нами, але одночасно він незбагненно далекий. Те ж саме можна сказати про світ богів та світ духовних трансформацій.

Так, наприклад, у густому лісі стоїть будиночок чаклуна, у якому герой може або втратити життя, або одержати опис подальшої дороги, необхідні поради і допомогу — те, без чого йому неможливо дістатися до тридесятого царства. Все, що там відбувається, оповите таємницею: подвір'я та будинок чаклуна належать до території чарівного світу. Це священна територія, де здійснюється обряд чарівних ініціацій *(El príncipe Tomasito y San José, La Bella Durmiente)*.

У казці чаклуни виконують роль або наставника і помічника (*El Cristo del convite*), або

антигероя, який прагне вбити, сховати або перетворити на іншу істоту головного героя *(La aventura de Matildita)*. Герой казки не вагається, чи варто йому йти, він просто вирушає у казку — це його поклик.

Такий поклик природний: для того, щоб змінюватися, необхідна яскраво виявлена, така, що не знає сумнівів, потреба змінити форму свого існування у світі, здатність боротися і відроджуватися подібно до казкових героїв. Лише у цьому випадку життя — так само, як і казка, — буде наповнене оптимізмом, і всі пригоди, якими б страшними вони не здавались, будуть мати щасливий кінець.

Y vos, señor conde Lucanor, pues aquel hombre os dice que nadie de quien os fiéis sepa nada de lo que él os dice, tened por cierto que os quiere engañar, pues debéis entender bien que no hay razón para que él quiera vuestro provecho, y no tiene tanta obligación como los que viven con vos, a los que habéis hecho bien y que deben querer vuestro provecho y servicio. Y el conde tuvo por bueno este consejo e hizo lo que aconsejaba y todo salió bien. Y viendo don Juan que éste era un buen ejemplo, hizo escribirlo en este libro, e hizo estos versos que dicen así: Quien te aconseja esconderte de tus amigos Sabe que más te quiere engañar que dos higos.

Ритмічна організація тексту казки забезпечує його динамічну симетрію й гармонію. У текстах казок спостерігаються певні типи текстуальних матриць ритмічних схем синтагм. Наприклад: *Los festejos de bienvenida / duraron varios días / y el príncipe, Rapunzel y su hijo / vivieron felices para siempre.* 2/2/3/3//

Варіювання ритмічної моделі в синтагмах сигналізує про зміну топікального ланцюжка тексту казки. *Empezó a suplicar a la zorra, / pero ésta no le hizo caso. El conejo / se sentó y se puso a llorar.* 3/3//1/3//

Ритм виконує як власне функцію структурування тексту, так і актуалізує прагматичну стратегію тексту казки.

Аналіз мікроструктури тексту дозволив виявити специфіку композиційно-смислової організації казки, яка включає: заголовок, вступ, зав'язку, розвиток дії, кульмінацію, розв'язку та заключну частину.

У залежності від комунікативно-прагматичної установки вступну частину іспанської казки репрезентує констатація-дискрипція: *Érase un conejo gris y una zorra pelirroja.*

Констатація-експлікація характеризує кульмінацію: *Mientras duró el invierno, todo le fue bien. Pero en cuanto llegó la primavera, la nieve empezó a derretirse, la tierra se calentó y el palacio de la zorra también derritó.*

Розв'язку та заключну частину актуалізує констатація-оцінка: *Los tres volvieron al reino del príncipe donde fueron recibidos con gran alegría.*

Аналіз образної системи на базі текстів народних казок дозволяє пояснити механізм функціонування етнокультурних сценаріїв, ідентифікаційні механізми серед представників іспанського етносу, роль мови в культурі, розглянути когнітивні сценарії та умови передачі ментальної специфіки етносу.

Результати дослідження свідчать про важливість студіювання іспанської казки як комунікативно-прагматичного репрезентанта іспанської ментальності. Перспективним видається зіставний аналіз казок інших народів, наприклад, іспанських й українських. Таке дослідження дало б змогу ідентифікувати когнітивні сценарії та умови передачі ментальної специфіки етносу.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Єсипович К.П.* Образ чарівного у французькій народній казці (лінгвокогнітивний аспект) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05 / Єсипович Катерина Петрівна. — К., 2006. — 220 с.
2. *Лихачев Д.С.* Внутренний мир художественного произведения // Вопросы литературы, 1968, № 8. — 79 с.
3. *Мастилко Н.В.* Іспанська народна казка: жанрово-композиційний та лінгвопрагматичний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05 / Мастилко Наталія Володимирівна. — К., 2004. — 186 с.
4. *Мелетинский Е.М.* Избранные статьи. Воспоминания. — М., 1998. — 293 с.
5. *Навареико І.А.* Просодична організація іспанської народної казки (експериментально-фонетичне дослідження) : автореф. канд. філол. наук : 10.02.05 / Навареико Інна Анатоліївна. — К., 2011. — 20 с.

УДК 82–54

КОМУНІКАТИВНІ ДЕВІАЦІЇ, СПРИЧИНЕНІ АДРЕСАНТОМ

Прус Л.В.,
Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті проаналізоване поняття комунікативної девіації як мовленнєвої помилки. Досліджені основні причини виникнення девіацій під час спілкування. Здійснено комплексний аналіз комунікативних девіацій, спричинених адресантом.

Ключові слова: *комунікація, комунікативна девіація, адресант, адресат, комунікативна ситуація, комунікативний акт.*

В статье рассматривается понятие коммуникативной девиации как речевой ошибки. Исследуются основные причины возникновения девиаций в процессе коммуникации. Осуществляется комплексный анализ коммуникативных девиаций, вызванных адресантом.

Ключевые слова: *коммуникация, коммуникативная девиация, адресант, адресат, коммуникативная ситуация, коммуникативный акт.*

The article presents the notion of a communicative deviation as a speech error. It studies the main reasons of deviations occurring in communication. The aticle analyzes communicative deviations caused by the addresser.

Key words: *communication, communicative deviation, addresser, addressee, communicative situation, communicative act.*

Комунікація — це двобічний процес, що включає породження мовлення і його сприйняття, фактор адресанта й адресата. Роль кожного учасника комунікативного акту є неповторною і вкрай важливою. У межах комунікації адресант продукує інформацію задля втілення власних інтенцій, а метою адресата є сприйняття інформації опонента. Перед початком спілкування комунікантам необхідно встановити контакт, від якого залежить не тільки успішність комунікативного акту, але і його можливість у цілому. Недотримання умов успішної комунікації призводить до виникнення мовленнєвих помилок у висловленнях — комунікативних девіацій. Отже, **актуальність** дослідження визначається необхідністю комплексного вивчення основних причин виникнення комунікативних девіацій.

У науковій літературі на позначення мовленнєвих помилок уживаються різні терміни: «перешкоди у спілкуванні» (М.Д. Феллер), «нульовий ступінь письма» (Р. Барт, В.Г. Гак), «мовленнєві аномалії» (Ю.Д. Апресян, Н.Д. Арутюнова), «перформативні невдачі» (О.О. Селіванова), «мовленнєві невдачі» (О.В. Кукушкіна), «комунікативні девіації» (Ф.С. Бацевич) тощо. На нашу думку, найбільш вдалим терміном на позначення різноманітних типів порушень власне комунікативних і мовних норм, мовленнєвих конвенцій, стратегій мовлення, комунікативної адекватності мовних висловлень, імплікацій та імплікатур політичного дискурсу в «нормальних» станах свідомості мовців є «комунікативна девіація».

Під час вербальної комунікації саме девіації є головною причиною виникнення комунікативних збоїв, невдач та провалів як недосягнення перлокутивного ефекту, що призводить до неуспішності комунікативного акту, тому **метою нашого дослідження** є виявлення й аналіз причин виникнення комунікативних девіацій, адже досить часто саме вони стають індикаторами «прихованого» збою у спілкуванні та значною перешкодою для гармонійного спілкування.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

— розглянути класифікації комунікативних девіацій у сучасній лінгвістиці;

— виявити основні причини виникнення комунікативних девіацій;

— проаналізувати комунікативні девіації, спричинені адресантом висловлення.

У сучасній українській та зарубіжній лінгвістиці проблеми успішності та неуспішності спілкування досліджували такі мовознавці, як Ю.Д. Апресян, Н.Д. Арутюнова, Ф.С. Бацевич, Г.Д. Джунусалієва, Є.В. Клюєв, Н.А. Ковальська, В.В. Красних, О.В. Падучева, Г.Г. Почепцов, О.Г. Руда, О.О. Селіванова, Н.І. Формановська, О.В. Яшенкова та ін. Проте досі немає єдиного підходу до потрактування досліджуваної категорії та загальновизнаної класифікації комунікативних девіацій.

Ураховуючи основні ознаки і причини виникнення помилок у спілкуванні, Ф.С. Бацевич розробив комплексну типологію комунікативних девіацій, розподіливши їх на власне комунікативні девіації та комунікативні девіації, пов'язані з мовним кодом. До власне комунікативних девіацій науковець відносить: 1) комунікативні девіації,

спричинені адресантом; 2) комунікативні девіації, спричинені адресатом; 3) комунікативні девіації, спричинені процесом комунікації (контактом).

Комунікативні девіації є когнітивними за своєю природою і виявляються в порушеннях, передусім, комунікативної семантики, прагматичних елементів інтеракції, торкаються законів мовлення, зокрема імплікацій та імплікатури дискурсу, співвідношення асерції й пресупозиції повідомлення, логіки викладу тощо [1, с. 214]. Також успішність спілкування залежить від власне мовних чинників, від рівня володіння засобами мови, тому відхилення, які пов'язані із засобами мовного коду, певної ідіоетнічної мови, належать до лінгвальних девіацій. Вони є складовими комунікативних девіацій і стосуються мовної компетентності комуніканта.

Найважливішими компонентами комунікативної ситуації, яку ми, слідом за Н.І. Формановською [5, с. 42], розуміємо як складний комплекс зовнішніх умов спілкування та внутрішніх станів комунікантів, що позначається на мовленнєвому творі — висловлюванні, дискурсі, виступають адресант та адресат, які є носіями певних соціальних статусів та ролей.

На початковому етапі комунікативного акту адресант повинен репрезентувати соціальну платформу, на якій відбуватиметься взаємодія комунікантів, і безпосередньо почати висловлення привітанням, зверненням до адресата, адже це є основою встановлення контакту та демонстрацією соціальних відносин, у межах яких відбувається комунікація. Але на початку комунікативної взаємодії можуть виникнути комунікативні девіації через порушення підготовчих умов комунікації. Це відбувається в разі: небажання адресанта починати комунікативний акт; неготовності адресанта починати комунікативний акт; неврахування неготовності чи небажання адресата слухати адресанта; очікування від адресанта іншого комунікативного акту [1, с. 216]. Яскравим прикладом небажання починати комунікативний акт є його ігнорування. Так, наприклад, 28 березня 2015 р. у Дніпропетровську відбувся мітинг-концерт під гаслом «За єдину Україну!». Незважаючи на дощ і сильний вітер зібралося декілька тисяч людей. На початку мітингу ведучий оголосив, що у заході братимуть участь колишній губернатор області Ігор Коломойський і голова адміністрації області Валентин Резніченко. І. Коломойський не з'явився, на мітингу лише показали на великих екранах частину його спільної прес-конференції з президентом, де пан Коломойський сказав, що він і його команда *«нікуди не йдуть, залишаються в Дніпропетровську і допомагатимуть зберігати спокій і мирне небо над головою»*. В. Резніченко також не з'явився на мітингу. Натомість на заході виступили народні депутати з команди І. Коломойського. Як наслідок — преса рясніла статтями із заголовками: *«Коломойский и Резниченко не приехали на митинг в Днепропетровске», «Коломойский не пришел на «Митинг единства» в Днепропетровске», «Игорь Коломойский не пришел на свой собственный митинг»*.

Виникне комунікативний акт чи ні — залежить від адресанта. Найчастіше саме від того, хто почав комунікативний акт, залежить його продовження і завершення [4, с. 21]. Проігнорувавши початок комунікації, адресант втратить змогу встановити контакт із адресатом.

Також виникнення комунікативних девіацій може бути спричинене створенням адресантом недоречних комунікативних актів. Плануючи спілкування, адресант має продумати не лише тему комунікації, реалізацію комунікативної інтенції, визначити власну комунікативну тактику і стратегію (кооперативну чи конфронтивну), але й передбачити умови протікання спілкування. Адже основною причиною порушення вдалого протікання комунікації може стати неадекватність мовленнєвого акту та його нерелевантність. Досить часто комунікативний хід може бути недоречним, що негативно вплине на адресата й зумовить його конфронтивну налаштованість, яка дисбалансує подальший хід комунікативної взаємодії та викличе її можливе припинення. Наприклад, під час конкурсу «Нова хвиля — 2014» у Юрмалі до відомої української співачки та актриси Віри Брежнєвої підійшла журналістка, яка попросила зірку прокоментувати її ставлення до політичної ситуації в її рідній країні. В. Брежнєва відповіла: *«Это конкурс музыкальный. Этот вопрос неуместен, неуместен, неуместен»*, — і швидко пішла в гримерку, не бажаючи продовжувати діалог. У цій ситуації комунікативна девіація виникла внаслідок недоречності висловлення адресанта — журналістка поставила запитання політичного характеру на музичному конкурсі. Оскільки Віра Брежнєва однаково популярна і в Україні, і в Росії — вона вирішила уникнути провокативних запитань, тому завчасно завершила комунікацію. Отже, результатом цієї девіації став комунікативний провал.

Недоречність комунікативного акту виявляється в його невідповідності умовам спілкування. Такий комунікативний акт приречений на негативний ефект навіть за повторного використання комунікативних стратегій, зорієнтованих на зняття непорозуміння. Адресантові буде досить складно знайти важливі аргументи, щоб переконати адресата продовжити цю комунікацію. Якщо з'явилася така проблема, найкращим варіантом її розв'язання вважається вибачення та припинення спілкування взагалі. Початок недоречного комунікативного акту — одна з найбільших помилок, тому Є. Клюєв справедливо називає її комунікативним самогубством, тобто грубою помилкою,

яка відразу робить спілкування явно неефективним.

Також комунікативні девіації виникають через створення адресантом незбалансованого комунікативного акту. Недоліком таких комунікативних актів є те, що вони неправильно розраховані на адресата. Перш ніж почати комунікативний акт мовець повинен для себе окреслити портрет адресата і підготувати повідомлення, орієнтуючись на сприймача інформації. Для позначення моделі потенційного отримувача інформації Г.Г. Кларк і Т.Б. Карлсон увели поняття ескіз аудиторії, яке характеризує важливий чинник конструювання висловлювання мовцем залежно від ролей, які він відводить різним слухачам [3, с. 320]. Те, що говориться, призначене перш за все для адресатів, стосовно яких у мовця при моделюванні висловлювання є найбільш прямі та очевидні цілі. О.Л. Каменська називає це поняття комунікативним портретом або квазіпортретом адресата [2, с. 152]. Успіх комунікації забезпечується максимальним наближенням моделі адресата, створеної адресантом, і комунікативних характеристик реальної аудиторії. Якщо ж ініціатор комунікативного акту не враховує цього чинника, то між комунікантами виникає непорозуміння. Власна мета адресанта не завжди є вагомим аргументом для адресата. Важливо, щоб адресант і адресат мали спільні фонові знання або адресант заздалегідь мав уявлення про інтереси адресата. У разі виникнення девіацій цього типу відбувається порушення комунікації, тоді недоречним є пошук спільної мови, краще взагалі припинити спілкування.

Комунікативні девіації цього типу спричинені: неправильною ідентифікацією адресата; нечіткістю виокремлення адресата або групи адресатів; розбіжністю світоглядних орієнтацій адресанта і адресата; неврахуванням фізичного стану адресата; неврахуванням менталітету адресата; неврахуванням рівня обізнаності адресата з конкретною ситуацією; неврахуванням ерудиції адресата, його «вертикального контексту»; неврахування мовцем когнітивних характеристик особи адресата [1, с. 217–219].

Такий тип девіацій простежуємо у промові президента США Барака Обами 25 березня 2015 р. на прес-конференції у Білому домі, де відбулася його зустріч з президентом Афганістану Ашрафом Гані Ахмадзаєм. Барак Обама декілька разів назвав Ашрафа Гані Ахмадзая іменем колишнього президента Афганістану — Карзаєм: "*President Karzai*, — сказав він, показуючи на Ашрафа Гані Ахмадзая, який стояв поруч, — *who has taken on the mantle of commander-in-chief as we've not seen in the past from an Afghan president, can do a serious review and assess here's where our strengths are, here's where our weaknesses are, and we can proceed with more effective joint planning going forward*". Ми вважаємо, що ця комунікативна девіація є наслідком поганої підготовки до промови, адже до початку прес-конференції адресант повинен уважно продумати свій виступ: ідентифікувати адресата, звернути увагу на правильну вимову його імені, соціальний статус, проаналізувати наявні та майбутні стосунки з ним. Промова потребує попередньої підготовки, й чим ґрунтовніша вона, тим солідніше, вагоміше виглядатиме її виклад. Барак Обама проігнорував підготовчий етап до свого виступу, і тому спричинив виникнення комунікативних девіацій. Ашраф Гані Ахмадзай почував себе некомфортно у цій комунікативній ситуації, але тактовно промовчав і вдав, що не помічає помилки. Барак Обама як президент однієї з найрозвинутіших країн світу зазнав комунікативного провалу, заплямував свій комунікативний імідж, оскільки досить велика кількість слухачів і глядачів звернули увагу на цю помилку, а Інтернет заряснів статтями та замітками на цю тему. Натомість комунікативна позиція Ашрафа Гані Ахмадзая, що полягала в умисному ігноруванні помилки співрозмовника, була абсолютно виправдана, оскільки метою відвідування ним США було налагодження політичної, економічної співпраці.

Останньою причиною виникнення комунікативних девіацій, створених адресантом, є дезорієнтованість комунікативного акту, що виникає внаслідок: побудови адресантом непослідовного, нелогічного комунікативного акту; невміння адресанта побудувати мовленнєвий жанр певного типу; побудови незрозумілого адресатові мовленнєвого жанру; невміння адресанта побудувати мовленнєвий акт необхідної ілокуції [1, с. 219–220].

Зрозуміло, що побудувати ідеальну модель комунікації майже неможливо, але адресант повинен враховувати те, що його повідомлення повинне бути зрозумілим, адекватним, логічно послідовним і відповідати комунікативним нормам. Слід добре подумати про вибір стратегій, тактик та окремих комунікативних ходів, ураховуючи різні фактори, які можуть сприяти або заважати успішному спілкуванню. В іншому разі простір комунікації мовця заповнюватиметься комунікативними девіаціями. Простежуємо такі комунікативні девіації у промові мера Києва Віталія Кличка в телепередачі «Шустер Live». Виталий Кличко: «*Если сегодня мы сделаем вид, что ничего не происходит, если мы проглотим так называемый Крым. И будем дальше гордо делать внимание, что ничего не происходит. Дальше могут быть дальнейшие действия и в отношении не только лишь Украины. Есть четкое понимание данного ситуация. И. У нас есть, что было, мы об этом говорили. Сегодняшняя ситуация. Которая есть. И нужно смотреть, какой мы можем... что*

делать? Какой выход из данной ситуации. Проговаривал с представителями международных организаций. Я уверен, что необходима международная. Уверен, что Крым мы можем... аааа.... вернуть обратно через определенный промежуток времени, когда авторитаризм российский больше не будет действовать». Найперше в око впадає неправильне інтонування мовлення, яке створює ефект незавершеної думки, відсутності зв'язності та послідовності суджень: «*…если мы проглотим так называемый Крым. И будем дальше гордо делать…*»; «*…данного ситуация. И. У нас есть…*»; «*Сегодняшняя ситуация. Которая есть. И нужно смотреть, какой мы можем... что делать?*»

Часто трапляються лексико-семантичні та синтаксичні помилки, зумовлені низьким рівнем мовної компетентності: 1) неправильний вибір лексеми для відповідного контексту: «*И будем дальше гордо делать внимание, что ничего не происходит*»; 2) невдала побудова синтаксичних конструкцій: «*У нас есть, что было, мы об этом говорили*»; 3) помилки у вживанні відмінкових форм: «*…понимание данного ситуация*»; 4) вилучення лексем із речень, що призводить до порушення логічності викладу і відсутності цілісності: «*И нужно смотреть, какой мы можем... что делать?*»; «*Я уверен, что необходима международная. Уверен, что Крым мы можем... аааа.... вернуть обратно…*».

Промова В. Кличка рясніє мовними та комунікативними помилками, що призвели до виникнення комунікативних збоїв у мовленні адресанта і стали бар'єром для розуміння його висловлення. Це негативно позначається на іміджі державного службовця.

Отже, комунікативні девіації можуть бути зумовлені впливом практично всіх складових комунікативного акту: психологічних, духовних, когнітивних та інших рис адресанта й адресата. Під час спілкування саме девіації є головною причиною виникнення комунікативних збоїв, невдач та провалів як недосягнення перлокутивного ефекту, що призводить до неуспішності комунікативного акту. На нашу думку, комунікативні девіації є малодослідженими в сучасній лінгвістиці, тому задля їхнього докладного аналізу необхідно з'ясувати всі «зони ризику», адже досить часто вони стають індикаторами «прихованого» збою у спілкуванні та значною перешкодою для гармонійного спілкування. А це може негативно позначатися і на іміджі публічних осіб, і на соціально-політичній ситуації в державі.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бацевич Ф.С.* Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф.С. Бацевич. — К. : Видавничий центр «Академія», 2004. — 344 с. — (Серія «Альма-матер»).
2. *Каменская О.Л.* Текст и коммуникация: Учеб. пособие для ин-тов и фак-тов иностр. яз. / О.Л. Каменская. — М. : Высшая школа, 1990. — 152 с.
3. *Кларк Г.Г.* Слушающие и речевой акт / Г.Г. Кларк, Т.Б. Карлсон // Новое в зарубежной лингвистике. — Вып. XVII : Теория речевых актов. — М. : «Прогресс», 1986. — С. 270–321.
4. *Клюев Е.В.* Речевая коммуникация : Учебное пособие для университетов и институтов / Е.В. Клюев. — М. : РИПОЛ КЛАССИК, 2002. — 320 с. (Психологический бестселлер).
5. *Формановская Н.И.* Речевое общение: коммуникативно-прагматический поход / Н.И. Формановская. — М. : Рус. яз., 2002. — 216 с.

УДК 811.111'159.942

ЛІНГВІСТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНОЇ ДУМКИ (НА ПРИКЛАДІ СИТУАЦІЇ «*ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ*» В АНГЛОМОВНОМУ МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ)

Палійчук Е.О.,
Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті розглядаються лінгвістичні засади формування суспільної думки, які базуються на вивченні таких стратегій, як тематична організація дискурсивних повідомлень, ефект передування, що сприяє успішному й полегшеному сприйманню певної інформації в заданому руслі, а також фреймове конструювання, що є провідною потужною технологією у створенні усталених образів, уявлень, думок, стереотипів та фрагментів картини світу.

Ключові слова: *дискурсивна ситуація, суспільна думка, тематична організація, ефект передування, фреймове конструювання, репрезентація, торгівля людьми.*

В статье рассматриваются лингвистические предпосылки формирования общественного мнения, которые основываются на изучении таких стратегий, как тематическая организация дискурсивных сообщений, эффект предшествования, способствующий успешному и облегченному восприятию определенной информации в заданном ключе, а также фреймовое конструирование, представляющее собой основную мощную технологию создания устоявшихся коллективных образов, представлений, мнений, стереотипов и фрагментов картины мира.

Ключевые слова: *дискурсивная ситуация, общественное мнение, тематическая организация, эффект предшествования, фреймовое конструирование, репрезентация, торговля людьми.*

The article analyzes the linguistic fundamentals of shaping public opinion and focuses on corresponding strategies like agenda-setting for the discourse messages, priming effect facilitating perception of the key information, and framing as a powerful technique of shaping stable public images, beliefs, opinions, attitudes, stereotypes and worldview's components.

Key words: *discursive situation, public opinion, agenda-setting, priming effect, framing of social situations, representation, human trafficking.*

У сучасному медійному просторі все більш глобального значення набуває питання *конструювання соціальних ситуацій*, що знаходить своє відбиття у пресі, на телебаченні, мережі Інтернет, художній літературі та інших видах дискурсу. Висвітлення суспільних явищ в медійних джерелах охоплює культурні, історичні, політичні, економічні, правові, релігійні, расові та інші реалії [13], що слугують чинниками формування дискурсу у розумінні зв'язної ланки між мовою та суспільством [10, с. 88], що користується нею.

Актуальність статті полягає у встановленні лінгвістичних передумов формування суспільної думки на основі досліджень вербальних особливостей медійного дискурсу. Здійснений аналіз медіа-мови у площині соціолінгвістики, функціональної стилістики, теорії дискурсу, контент-аналізу, когнітивної лінгвістики, риторичної критики [3, с. 10] дозволив дослідникам виявити потужний семантико-когнітивний потенціал медіа-текстів, зокрема вплив останніх на громадську думку щодо соціальних ситуацій. Тому все більш актуальними стають дослідження лінгвокогнітивних аспектів медійного дискурсу [7], у якому відбувається конструювання моделей соціального й культурного світів та формування громадської думки про них [9; 11]. Проте з урахуванням потреб сучасного суспільства все більш гучним постає питання не лише вивчення особливостей медійних дискурсів, але й безпосереднього цілеспрямованого використання лінгвістичних знань для створення позитивних образів, уявлень, оцінок, що стимулюють громадськість до формування власної позиції за допомогою мовних засобів.

Відповідно **метою нашою статті** є узагальнення підходів до вивчення особливостей формування суспільної думки. **Завданнями** в межах статті є: уведення в науковий ужиток терміну «*дискурсивна ситуація*», пояснення трихотомії «*референтна — концептуальна — дискурсивна ситуація*» на прикладі ситуації «*торгівля людьми*»; розгляд етапів і технологій конструювання фрагментів картини світу в медійному дискурсі.

Вивчення соціальних явищ у межах лінгвістичної науки є достатньо новітнім напрямом,

що розробляється сучасними дослідниками. Соціальну ситуацію тлумачать як сукупність суперечливих умов суспільного життя, на основі яких виникає і вирішується суспільна проблема [6, с. 59], що утворює референтну ситуацію, яка відбивається у концептуальній ситуації [15, с. 68–69], та за допомогою мовних засобів втілюється у текстову ситуацію [1, с. 18–19]. Однак динамічне розгортання дискурсів навколо найактуальніших соціальних явищ у потоці медійних повідомлень свідчить про наявність передумов лінгвістичних досліджень, орієнтованих на вивчення вербальних особливостей формування суспільних оцінок і думок в межах *дискурсивних ситуацій* та їх врахування у мовному плануванні медійних повідомлень.

Отже, що є дискурсивною ситуацією? На відміну від текстової, *дискурсивну* ситуацію визначаємо як відбиток знань про фрагменти соціально значущих явищ, репрезентованих не лише в окремому тексті, а й у комплексі медійних повідомлень, кожне з яких розширює й доповнює структури інформації, спрямовані на формування суспільних уявлень. Такою, приміром, є ситуація «*торгівля людьми*», яка у різноманітному висвітленні постає як дискурсивне явище, що є результатом вербалізації інформації про референтні ситуації в медійних текстах. Втілена в англомовному медійному дискурсі крізь призму концептуальних моделей ситуація «*торгівля людьми*» співвідноситься з референтною ситуацією у контексті соціокультурних реалій.

Безліч визначень свідчить про її складний та багатосторонній характер. При цьому різні формулювання об'єднує визнання злочинного складника «*торгівля людьми*» (*criminal activities such as extortion, racketeering, money laundering, bribery of public officials, drug use, gambling, and loan sharking. Trafficking usually involves conspiracy, document forgery, visa, mail, and wire fraud*) [14, с. 112], що зумовлює особливості втілення ситуації на текстовому рівні у медійних повідомленнях.

Поряд із цим, у висвітленні ситуації «*торгівля людьми*» у сучасному англомовному медійному просторі, доволі гучною є гендерна проблема. Її актуальність простежується у такій мовній репрезентації, під час якої жінки постають найбільш уразливою категорією суспільства за рахунок економічних, історичних та соціальних чинників, а саме через нижчий статус у деяких країнах, наприклад:

The trafficking disproportionally affects women and girls. The overwhelming majority of the persons trafficked to work in sweatshops and brothels are women and girls due to their inferior and vulnerable status in most societies. The gendered nature of trafficking derives from the universal and historical presence of laws, policies, customs and practices that justify and promote the discriminatory treatment of women and girls and prevent the application of the entire range of human rights law to women and girls [14, с. 51].

При цьому є й інші аспекти, що у сукупності доповнюють й визначають спосіб опису ситуації «*торгівля людьми*» у дискурсі. Такими параметрами є міграційні, кримінологічні, політичні, економічні, релігійні, психологічні, морально-етичні питання, що слугують таким контекстом у дискурсі, що впливає на спосіб сприйняття відповідного фрагменту світу.

Сукупність ознак референтної ситуації, втілених у *дискурсивній* ситуації крізь призму концептуальних структур, формує суспільні уявлення про торгівлю людьми. Відтак у досліджуваному англомовному медійному дискурсі постає комплексна ситуація «*торгівля людьми*» у трихотомії «*референтна — концептуальна — дискурсивна*» ситуація. Значущість такого понятєвого утворення полягає у тому, що, насправді, будь-який фрагмент соціальної дійсності можна розглядати як дискурсивну ситуацію, що співвідноситься з фактами об'єктивної реальності через сформовані на концептуальному рівні структури зберігання знань про них. Відповідні лінгвістичні студії є перспективними у міждисциплінарній площині, де інтеграція підходів визначатиме чіткі методологічні основи досліджуваних явищ.

На сьогоднішній день одним із таких напрямів суміжних наук, що оформлюється в окрему дисципліну, є *медіалінгвістика*, яка спрямована на пошук принципів ефективного використання мови, вивчення комунікативних стратегій і тактик, здатних забезпечити бажаний прагматичний ефект. При цьому їх ефективність досягається шляхом тематичної організації, створення сприятливого підґрунтя для сприйняття основної інформації у здійсненні ефекту передування та конструюванні значень на концептуальному рівні [7, с. 24], які становлять лінгвоконцептуальні медійні стратегії формування суспільної думки [3, с. 10], тому надалі ми їх розглянемо більш докладно.

Тематична організація. Змістові складники інформаційного потоку демонструють наявність сталих тематичних структур, навколо яких організовані англомовні медійні повідомлення. Їхня тематична домінанта, або "media topic" [3, с. 14], означає приналежність до однієї із проблем, які регулярно висвітлюються в мас-медіа. У загальному розумінні, зміст дискурсу визначається як такий, що концентрується навколо деякого «опорного концепту» — «головної теми дискурсу» [2, с. 32]. У медійній сфері такою «дискурсною темою» [там само] є пріоритетна проблематика, яку висвітлюють мас-медіа у певний період часу, іншими словами, це — «тема дня» [5], «топ тема» [7], чи «agenda» [8]. Процес її

висунення в мас-медіа полягає у відборі, аналізі, зіставленні, вивченні, оцінці окремих подій, вирішенні рівня важливості проблем, пов'язаних із цими фактами.

Тематична спрямованість медійного дискурсу визначається вживанням доволі сталого набору мовних одиниць. За нашими спостереженнями, наприклад, якщо медійні тексти містять такі лексичні одиниці, як *"trafficking", "victims", "smuggling", "trade in human beings"* тощо, це означає, що йдеться про ситуацію «*торгівля людьми*», висвітлення якої є важливим складником сучасного дискурсу, що набуло останнім часом масштабного характеру.

Таким чином, мас-медіа організовують та впорядковують динамічну картину світу за допомогою стійкої системи регулярно відтворюваних тем, за рахунок того, що в медійному дискурсі відбувається своєрідне нашарування мовної та інформаційної картини світу, яке виявляється у наборі постійних тематичних складників [3, с. 14]. Приміром, у межах нашої статті, ситуація «*торгівля людьми*» є однією із таких комплексних тем, навколо якої розгортається сучасний медійний дискурс та при висвітленні якої формуються установки та переконання суспільства щодо потреби розв'язання найгостріших питань.

Ефект передування. У здійсненні впливу на формування думки аудиторії щодо соціальних проблем доволі поширеним є такий прийом, як *ефект передування*, що полягає у наданні настанов під час пред'явлення інформації для забезпечення напрямів її інтерпретації. Саме таким ефектом пояснюють силу мас-медіа Ш. Ієнгар та Д. Кіндер [11], пояснюючи це впливом попереднього контексту на сприйняття інформації.

У лінгвістичних студіях ефект передування розглядають у межах прагматичного потенціалу лексичних, граматичних та синтаксичних мовних засобів. У межах попередньої наукової роботи [4] доведено, що стилістично нейтральний текст може передувати стилістично навантаженому текстові у впливі на формування масової думки. При цьому, стилістичне оформлення медіа-текстів, своєю чергою, є спрямованим на підвищення емоційного сприйняття та оцінного осмислення медійних повідомлень.

Лінгвокогнітивні особливості ефекту передування в сучасному медійному дискурсі полягають у програмуванні відповідної очікуваної реакції аудиторії [11, с. 63]. Пропонуючи специфічні образи чи значення, що передують аргументативній думці, мас-медіа підвищують імовірність того, що ідея із значенням, подібним до запрограмованого значення, спаде на думку читачеві [8]. Отже, такий прийом посилює медійні ефекти, забезпечуючи пред'явлення аудиторії попереднього контексту і спрямовуючи способи суспільного сприйняття соціального явища.

Оскільки медійний дискурс має великий потенціал досягнення прагматичних цілей переконання та формування чи зміни усталених уявлень, ми передбачаємо, що стилістичний ефект передування реалізується завдяки мовним особливостям медіа-повідомлень. Його використання дозволяє моделювати семантику медійних текстів, яка, у свою чергу, коригує емоційне сприйняття інформації реципієнтом та її подальше осмислення, а також стимулює позитивну чи негативну оцінку явища, описуваного у сучасних медійних текстах.

Фреймове конструювання. Спираючись на прийоми тематичної організації медійного дискурсу та використання в ньому ефекту передування, мас-медіа конструюють значення, які закладаються на концептуальному рівні в процесі вербальної репрезентації соціальної ситуації. Такий процес включає інтерпретацію фрагменту картини світу, відповідно, переконання аудиторії формуються значною мірою завдяки сучасним мас-медіа, які «пакують» версії подій та проблем [12, с. 3], втілюючи їх в особливій мовній формі.

Дослідження питань фреймового конструювання засновано на концепції про схеми, конструкти, когнітивні мапи, фрейми, сценарії, що робить центральними процеси інтерпретації. Моделювання значень відбувається через «пакування», тобто оформлення повідомлень за допомогою метафори, візуальних образів, посилання на мораль, що притаманне медійному дискурсу [5]. Отже, фреймове конструювання є ключовою стратегією у програмуванні суспільної думки, оскільки певна ідея, образ чи судження репрезентовані на концептуальному рівні таким чином, щоб за допомогою особливого набору мовних одиниць впливати на спосіб сприйняття та подальшої інтерпретації фрагментів соціальної картини світу.

Висновки й перспективи. Тематична організація повідомлень, ефект передування та конструювання значення є стратегічними технологіями, що сприяють послідовному формуванню суспільної думки, а прагматико-семантичний потенціал медійних текстів є доволі потужним у здійсненні впливу на читацьку аудиторію і зумовлює можливості цілеспрямованого лінгвістичного планування медійних повідомлень для створення відповідних дискурсів.

Таким чином, розгляд основоположних лінгвомедійних технологій формування суспільної думки на прикладі дискурсивної ситуації «*торгівля людьми*» пояснює механізми створення фрагментів картини світу. Їх виявлення у мовному матеріалі в межах дисертаційного дослідження та усвідомлення їх функцій сприяє

ефективному використанню мови, спрямованому на планування читацької реакції, створення емоційного тиску на аудиторію та когнітивне конструювання інших соціально значущих ситуацій, метою якого є вплив на громадську думку та зміна усталених уявлень і стереотипів. Інструментарій гармонійного формування гомогенних суспільних оцінок й усталених думок та ідей, підпорядкованих потребам суспільства, великою мірою належить лінгвістичній царині, адже найпотужнішим засобом спрямування мислення є мова.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Барба Л.В.* Лінгвокогнітивні особливості текстової ситуації «злочин — відповідальність» у різних функціональних стилях сучасної англійської мови : дис. … канд. філол. наук : 10.02.04 / Людмила Валеріївна Барба. — К., 1999. — 157 с.
2. *Демьянков В.З.* Политический дискурс как предмет политологической филологии / В.З. Демьянков // Политическая наука. Политический дискурс: история и современные исследования. — 2002. — № 3. — С. 32–43.
3. *Добросклонская Т.Г.* Что такое медиалингвистика? / Т.Г. Добросклонская // Вестник Московского университета. Серия 19 : Лингвистика и межкультурная коммуникация. — 2004. — № 2. — С. 9–17.
4. *Палійчук Е.О.* Лінгвоконцептуальні особливості втілення ситуації «торгівля людьми» у сучасному англомовному медійному дискурсі : дис. … канд. філол. наук : 10.02.04 / Еліна Олександрівна Палійчук. — К., 2011. — 284 с.
5. *Почепцов Г.Г.* Информационные войны / Георгий Георгиевич Почепцов. — М. : Рефл-бук ; К. : Ваклер, 2000. — 576 с.
6. Социологический справочник / [под общ. ред. В.И. Волович]. — К. : Изд-во полит. лит-ры Украины, 1990. — 381 с.
7. *Blommaert J.* Debating Diversity. Analysing the Discourse of Tolerance / J. Blommaert, J. Verschueren. — L.; N. Y. : Routledge, 1998. — 233 p.
8. *Brewer P.R.* Priming or Framing: Media Influence on Attitudes Toward Foreign Countries / P.R. Brewer, J. Graf, L. Willnat // Gazette. — 2003. — № 65. — P. 493–508.
9. *Fiske S.T.* Social Cognition / S.T. Fiske, S.E. Taylor. — N. Y. : Academic Press, 1991. — 365 p.
10. *Fowler R.* Linguistic Criticism / Roger Fowler. — Oxford ; N. Y. : Oxford University Press, 1990. — 190 p.
11. *Iyengar S.* News that Matters: Agenda Setting and Priming in a Television Age / S. Iyengar, D.R. Kinder. — Chicago : University of Chicago Press, 1987. — 188 p.
12. *Rayner Ph.* Media Studies: The Essential Introduction / Ph. Rayner, P. Wall, S. Kruger. — L.; N. Y. : Routledge, 2001. — 331 p.
13. *Sitaram K.S.* Civic Discourse: Multiculturalism, Cultural Diversity, and Global Communication / K.S. Sitaram, M.H. Prosser. — Vol. I. — Stanford ; London : Stanford University Press, 1998. — 493 p.
14. Sourcebook on Combating Trafficking in Women and Children / [prep. by the office of the resident legal adviser U.S. Embassy in Ukraine]. Vol. I. — 2000. — 361 p.
15. *Werth P.* Text Worlds: Presenting Conceptual Space in Discourse / Paul Werth. — N. Y. : Longman, 1999. — 390 p.

УДК 81'1+22+37

ДІАЛОГ ЯК ІМАНЕНТНА ФОРМА МИСЛЕННЯ

Борисов О.О.,
Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка

У статті діалог розглядається як невід'ємна властивість мислення та специфічний спосіб когнітивної діяльності, у процесі якої індивід виявляє сутність речей та формує своє ставлення до світу. Результатом такого діалогізування з реальністю стає етнічна мова. З іншого боку, пізнання здійснюється у формі внутрішнього діалогу людини, адже особа мислить тоді, коли вона розмовляє сама з собою у процесі пізнавальної та номінативної діяльності. Ця когнітивна здатність вести внутрішній діалог формує комунікативну здатність ведення зовнішнього діалогу з іншими людьми.

Ключові слова: *діалог, пізнання, внутрішній діалог, зовнішній діалог.*

В статье диалог рассматривается как неотъемлемое свойство мышления и специфический способ когнитивной деятельности, в процессе которой индивид обнаруживает сущность вещей и формирует своё отношение к миру. Результатом такого диалогизирования с реальностью становится национальный язык. С другой стороны, познание осуществляется в форме внутреннего диалога человека: индивид мыслит тогда, когда разговаривает сам с собой в процессе познавательной и номинативной деятельности. Эта когнитивная способность вести внутренний диалог формирует коммуникативную способность ведения внешнего диалога с другими людьми.

Ключевые слова: *диалог, познание, внутренний диалог, внешний диалог.*

In the article the dialogue is treated off as an intrinsic property of thinking and a specific means of cognitive activity in which an individual reveals the essence of things and forms one's attitude towards the world. An ethnic language is identified as the result of such dialogical communication with the reality. On the other hand, cognition is carried out in the form of the internal dialogue as thinking occurs while the person speaks to oneself as cognitive and nominative activities unfold. This cognitive ability of conducting an inner dialogue forms the communicative ability of conducting an external dialogue.

Key words: *dialogue, cognition, internal dialogue, external dialogue.*

У центрі уваги сучасної комунікативно орієнтованої лінгвістики знаходяться принципи та механізми розгортання діалогічної діяльності індивідів [1; 7; 9; 11; 17; 18]. Цим зумовлюється **актуальність** поданої статті, **метою** якої є обґрунтування діалогічної природи номінативної та комунікативної діяльності людини. Досягнення мети передбачає: 1) опис діалогічної сутності процесів пізнання та номінації, що слугують підґрунтям для 2) пояснення діалогізування як характеристики актів комунікації. У цій теоретичній розвідці діалог трактується як єднальний елемент триєдиної сутності «світ — мова — міжособистісна взаємодія», який знаходить прояв в енергообміні, номінації та комунікації.

Формування складних репрезентацій знання, які керують вербально оформленим комунікативним процесом, стає можливим лише на базі простіших структур, що є вбудованими у свідомість індивіда та проявляються з того часу, коли реальність втручається у свідомість дитини ще до оволодіння нею мовою. Усе подальше життя людини являє собою постійну взаємодію з оточуючими її предметами, які мають «специфічний матеріально-енергетичний простір» [5, с. 181]. Відповідно, для успішної взаємодії з об'єктами дійсності необхідно знати, якими властивостями вони характеризуються, тобто враховувати деяку інформацію про них [12, с. 5; 21, p. 90]. Виділення у гештальтному образі реальності дискретних її фрагментів змушує людину поринати у сутність речей, шукати відповіді на запитання типу «*що це таке*?», «*як воно діє*?», які фактично ставить їй оточуючий світ [13, с. 268].

По лінії референції світ починає засвоюватися людиною від «себе», від найближчого простору (простір «Я») і розповсюджується до віддаленого простору «поза собою» (простір «не-Я») [18, с. 221]. Поступово розвивається діалогізація пізнання світу як прояв когнітивної діяльності людини [13, с. 268], результатом чого є створення ментального, логічного світу особи [18, с. 221]. Інакше кажучи, співіснуючи з дійсністю, особа вимушена для її пізнання, а, отже, і для свого існування, вступати до діалогу; діалогізуючи, вона викриває сутність речей в акті пізнання-проникнення, формує ставлення до світу та бачення себе і соціуму в ньому [14, с. 149; 17, с. 150]. Постійне оновлення світу, підтримка однакового образу для всіх людей здійснюється завдяки безупинному внутрішньому діалогу, який ведеться переважно неусвідомлено [1, с. 164–165]. «У тій мірі, в якій

я думаю, я думаю діалогічно, тому що думати — означає розмовляти з самим собою, означає звертатися до самого себе, виявляти труднощі цього процесу тощо» [3, 1; див. також 12, с. 5]. Це означає, що діалог виступає іманентною характеристикою пізнання.

Внутрішньоособистісний діалог розвивається як «по горизонталі» (між емоційною та інтелектуальною сферами, між різними аспектами «Я», «субособистостями»), так і «по вертикалі» (між щаблями внутрішнього світу — свідомістю, підсвідомістю, надсвідомістю). Саме так особистість зберігає свою цілісність, не втрачаючи індивідуальності та можливості свого розвитку [4, с. 26]. Діалог розгортається усередині людини: вона ініціює ментальні репліки, подумки звертається до внутрішнього «суб'єкта», одночасно обдумуючи відповіді на питання. При цьому, пізнання світу у вигляді діалогічних єдностей обмежені рамками ерудованості, інтелекту людини, фізичними можливостями її тіла, ситуації тощо. Йдеться про внутрішній людський інструментарій, який, маючи біологічний статус, функціонує з метою пізнання світу та встановлення з ним контактів у сфері діяльності [16, с. 58–60] і який виступає як засіб перевірки зворотного зв'язку, як засіб розширення та укріплення основ людського існування [19, с. 12].

Біологічний інструментарій людини здійснює функцію обміну між нею та світом [див. напр., 16, с. 62]. З одного боку, тіло є тим інструментом, завдяки якому людина входить до цього світу, відкриваючи його динаміку, світло, запах тощо [15, с. 304]. З іншого — через цей інструментарій людина впускає світ у себе (світло — через око; звук — через вухо; запах — через ніс; рух — через рухомі частини тіла тощо) [19, с. 12]. Процес сприйняття засновано на тому, що буття в його речовому прояві має *енергетичну* природу, сформовану двобічною сутністю кожного складника: внутрішнім боком річ повернена до себе самої, творячи власну неповторність, зовнішнім — до іншого буття [1, с. 158]. Якщо ж «все, що присутнє у світі, засвідчує про своє існування виявом свого життя — енергії сутності» [1, с. 159] — своєрідною мовою, якою сутність «розмовляє» з оточенням, то в момент когнітивної діяльності пізнавальна енергія людини та енергія пізнаваної речі зустрічаються, формуючи деяку ідею про неї. Для того, щоб енергетичний потік перетворився на інформацію, значиму для людини, на шляху потоку енергії-інформації повинен знаходитися деякий сприймаючий екран. Ці екрани створені природою та є органами чуття зі своїми рецепторами. Кожен рецепторний екран сприймає лише певний потік енергії, який у вигляді нервового імпульсу потрапляє до мозку, що конструює світ як дещо цільне та об'ємне [2, с. 159–161]. Самі ж зовнішні речі, які виведені за межі людського тіла, здійснюючи ті самі функції, є природним продовженням біологічних інструментів з їх програмою перетворення [19, с. 12]. Як бачимо, річ та людське тіло знаходяться у постійній діалогічній взаємодії.

Цей діалог завжди виступає як осмислення предмета в процесі співвідношення з полюсами дуальної опозиції «відоме невідоме». Воно співпадає з пошуком міри між ними, фокусу подолання полюсів опозиції, проте надалі цей процес знову розпадається на полюси опозиції, які протиставляються, але на якісно новому рівні. Така актуалізація двозначності діалогу як суперечки з самим собою має за мету пізнання самого себе, та водночас вона виявляється суперечкою про предметну та категоріальну сутність буття. Через виявлені ознаки речі, які закріплюються мисленням у понятєвій зоні свідомості, людина проникає до буття, що також пов'язує її з річчю. Діалог, таким чином, передбачає деяку спільність, функціональну єдність, яка означає одночасно як несумісність, так і неподільність між двома об'єктами-суб'єктами.

Отже, ті відповіді, які отримує суб'єкт когніції від пізнаваного об'єкта-суб'єкта є продуктами діяльності органів чуття / рухомих органів тіла або результатом рефлексивної діяльності адресата повідомлення-питання. Будь-який об'єкт дійсності може стати за потреби — «річ живе тільки в променях людських потреб» [19, с. 27] — предметом інформаційного обміну у випадку його інтеріоризації — гносеологічного «схоплювання» суб'єктом, адже «тільки *людина* може піти назустріч *речі*, чого остання зробити не в змозі» [19, с. 27].

Інтеріоризована інформація входить до категоріальної картини світу індивіда. Категоризація ним світу на основі змісту національної семіосфери охоплює рекурентне мапування фрагментів нового та старого досвіду, знову ж таки визначається процесом *діалогізування*. Суб'єктну зону акту категоризації складають суб'єкт-інтерпретатор (мовна особистість у лінгвальному, когнітивному та прагматичному вимірах) та специфічні властивості його свідомості (когнітивно-інтерпретативний інструмент). Об'єктну зону категоризації становлять концепти та мовні знаки їх позначення. Перетин цих зон становить оперативну зону, де когнітивний інструмент інтерпретатора використовується для обробки інформації згідно чинних концептуальних моделей та кодування її мовними засобами [10, с. 22]. «Човникова» операція, в ході якої вибудовується певна позиція, а, значить, — розуміння, припиняється після повного задоволення інтересу, втіленого в мету комунікативного чи некомунікативного характеру. При цьому процеси понятєво-термінологічного плану відбуваються під впливом свідомості індивіда, яка накладає обмеження на все, що несумісне із

сутністю нового поняття, яке вводиться до системи знань індивіда [9, с. 190]. Тут слід взяти до уваги, що остання є детермінованою спільнотою. Будь-яке поняттєве узагальнення є усуспільнюванням: якщо людина є суспільною істотою і вся її діяльність є корпоративною, то й осягнення речі здійснюється тільки в контексті *Іншого*, тобто, в решті-решт, соціального.

Соціальність виявляється в тому, що індивідуальне знання стає суспільним виключно в знакові, що розділяється людьми між собою, за допомогою чого можна передати цей об'єкт іншому [17, с. 34]. Створення мови є результатом взаємодії світу з людьми, її когнітивне наповнення є результатом активного засвоєння людиною оточуючого світу: вона є формою оволодіння світом, який дозволяє керувати об'єктами реальності та використовувати їх у власних цілях [11, с. 23–24]. Світ, що віддзеркалюється в мові як у знаковій системі, стає сукупним досвідом мовної спільноти [1, с. 136; 6, с. 482].

Якщо річ — знання, яке поділяється людиною з іншими людьми, то суб'єкт-об'єктні відносини виявляються відносинами між річчю та соціумом: мова як посередник пов'язує між собою не тільки людей, які спілкуються один з іншим за допомогою мови, але й усе, що існує у світі, якщо це можливо виразити в мові [19, с. 7]; «ім'я речі стає інструментом спілкування з нею», зокрема на базі їхньої подібності. Так, відзначається, що рефлекси першооснов деміургічного періоду відображали подібності у певних енерго-інформаційних параметрах денотатів і акустичних властивостях мовних знаків [10, с. 18]. Результати такої «розмови» закріплюються в слові як засобі усвідомлення єдності отриманого чуттєвого образу об'єкта сприйняття [16, с. 133] та «засобу створення ідеї про нього» [16, с. 143]. Відповідно символи існують, як символи, тільки всередині інтерпретацій [14, с. 168], що закономірно приводить до такого висновку: «буття, яке може бути зрозумілим, і є мова» [6, с. 506].

Тож, очевидним є те, що розуміння можливе лише в мові та за допомогою мови [1, с. 136], адже «мова виражає мислення, а мислення відображає дійсність <...> знання про світ — атрибут мисленнєвої діяльності, а формою існування цієї картини світу у свідомості людини є абстракція у вигляді понять та відношень» [11, с. 23]. При цьому між думкою та словом спостерігається напруження, викликане тим, що в словесному значенні закладено (сконцентровано) більше, ніж є в уявленні. Саме слово слугує лише опорою для думки, їх діалог як прояв протиріччя між ними стає причиною збагачення її духовним змістом та в результаті — вдосконалення мови [16, с. 163–165].

Думка не лише втілюється у форми мови, вона є немислима поза мовою, і це означає, що навіть суто теоретичне мислення є за своєю суттю діалогічним: діалог — не лише зовнішня оболонка людського способу міркування, але сама сутність, організуючий початок цього міркування [7, с. 13]. Внутрішній *діалог створює світ*, називає його, що відповідає потребі людини жити у світі слів; ментальний / ідеальний простір формується саме як простір референції, якому передує простір семантики [18, с. 222]. Тож, вищим рівнем оволодіння річчю стає процес її *іменування*, який не тільки представляє призначення речі, але й виводить людину на вищий рівень оволодіння світом, його культурною, остаточною організацією [19, с. 29], втіленою у знаках мови. Символи втілення ідей як відображення сутності речей передбачають реконструкцію суб'єктивної ситуації породження як денотата, так і знака, тобто ситуації розуміння [14, с. 99–100]. Символічна форма є єдино можливою для передачі думок, ментальних об'єктів, моделей світу іншим, що передбачає *комунікацію у зовнішньо розгорнутому діалозі*.

Одним із кроків комунікації виступає у звуковому потоці ідентифікація індивідом окремо сприйнятого слова. Синергізм цього процесу полягає у взаємно детермінованому круговому злитті енергії індивіда та енергії самого слова, яка концентрується в ньому як реалізація репрезентативної функції мови завдяки специфічному змісту перцептивно-когнітивно-афективного досвіду особи: мовний вираз залишається «порожнім», доки він не співвідноситься із сукупним продуктом перцептивної переробки тілом сприйнятої дійсності [8, с. 413]. Невідоме або нове слово є певним інформаційним імпульсом, який отримує система свідомості та, інтенсифікуючи численні зв'язки між елементами концептосфери, актуалізує певний фрагмент досвіду [20, с. 3].

Отже, визначення діалогу як невід'ємної властивості мислення та специфічного способу когнітивної діяльності передбачає констатацію різновекторності людської когніції. З одного боку, співіснуючи з оточуючим світом, особа змушена вступати з ним у взаємодію тілесно-мисленнєвого характеру, в ході якої відбувається відкриття для неї природи речей. Діалогізуючи, індивід в акті пізнання формує ставлення до світу й бачення себе в ньому. Одним із найбільш ефективних інструментів когніції, який людина, набуває, вступаючи у діалогічні відносини з буттям, є мова, яка репрезентує у знаковій формі інтеріоризоване буття та внутрішній рефлексивний досвід етносу. З іншого боку, пізнання здійснюється як діалог між двома «Я» людини: людина мислить тоді, коли вона розмовляє сама з собою у процесі пізнавальної та номінативної діяльності. Когнітивна здатність вести внутрішній діалог виформовує комунікативну здатність ведення діалогу з іншими людьми.

Тож, **перспективою** подальших розвідок є виявлення діалогічності між всіма рівнями комунікативного процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бацевич Ф.С.* Історія лінгвофілософських учень / Ф.С. Бацевич. — К. : Видавничий центр «Академія», 2008. — 239 с.
2. *Беспалов И.И.* Свобода и равенство / И.И. Беспалов. — Новороссийск : НГМА, 2003. — 312 с.
3. *Библер В.С.* Диалог и диалогика [Электронный ресурс] / В.С. Библер. — Режим доступа : http: // www.culturedialogue.org/drupal/ru/node/440
4. *Братченко С.Л.* Диалог / С.Л. Братченко, Д.А. Леонтьев // Экзистенциальная традиция: философия, психология, психотерапия. — 2007. — № 2 (11). — С. 23–28.
5. *Вернадский В.И.* Из дневников 1919–1920 гг. [Электронный ресурс] / В.И. Вернадский. — Режим доступа : http://philosophy.allru.net/perv163.html
6. *Гадамер Г.-Г.* Истина и метод. Основы философской герменевтики / Г.-Г. Гадамер. — М. : «Прогресс», 1988. — 637 с.
7. *Демьянков В.З.* Тайна диалога / В.З. Демьянков // Диалог : Теоретические проблемы и методы исследования. — М. : ИНИОН РАН, 1992. — С. 10–44.
8. *Залевская А.А.* Психолингвистические исследования. Слово. Текст / А.А. Залевская. — М. : Гнозис, 2005. — 543 с.
9. *Клименюк А.В.* Знание, познание, когниция: [монографія] / А.В. Клименюк. — Тернополь : Підручники і посібники, 2010. — 304 с.
10. *Колесник О.С.* Лінгвосеміотика міфологічного простору : автореф. дис ... докт. філол. наук : 10.02.04 / О.С. Колесник. — Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — Київ, 2012. — 36 с.
11. *Колшанский Г.В.* Объективная картина мира в познании и языке / Г.В. Колшанский. — М. : Наука, 1990. — 108 с.
12. *Колычев П.М.* Релятивная теория информации / П.М. Колычев. — СПб : СПб ГУИТМО, 2008. — 96 с.
13. *Лотман Ю.М.* Семиотика культуры и понятие текста / Ю.М. Лотман // Избранные статьи. — Т. 1. — Таллин : Александра, 1992. — С. 129–132.
14. *Мамардашвили М.К.* Символ и сознание. Метафизические рассуждения о сознании, символике и языке / М.К. Мамардашвили, А.М. Пятигорский. — М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. — 213 с.
15. *Мерло-Понти.* Философия восприятия / Мерло-Понти [пер. с франц. И.С. Вдовиной, С.Л. Фокина]. — Санкт-Петербург : «Ювента», «Наука», 1999. — 606 с.
16. *Потебня А.А.* Мысль и язык / А.А. Потебня. — М. : Лабиринт, 1999. — 269 с.
17. *Селиванова Е.А.* Основы лингвистической теории текста и коммуникации / О.О. Селиванова. — К. : Брама, Изд. Вовчок О.Ю., 2004. — 336 с.
18. *Степанов Ю.С.* Имена, предикаты, предложения (семиологическая грамматика) / Ю.С. Степанов. — М. : Едиториал УРСС, 2004. — 360 с.
19. *Топоров В.Н.* Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического: Избранное / В.Н. Топоров. — М. : Издательская группа «Прогресс»–«Культура», 1995. — 624 с.
20. *Федурко Ю.В.* Идентификация незнакомого слова как синергетический процесс : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.19 / Ю.В. Федурко. — Тверь, 2008. — 15 с.
21. *Aitchison J.* The Seeds of Speech. Language Origin and Evolution / J. Aitchison. — Cambridge : Cambridge University Press, 1996. — 194 p.

УДК 81´1:378.147

КАТЕГОРІАЛЬНІ ОЗНАКИ ТЕКСТУ У КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНОМУ ВИМІРІ

Поліщук Н.П.,
Київський університет імені Бориса Грінченка

Борисенко Ю.А.,
Київський міжнародний університет

У роботі розглядаються процеси функціонування мови як засобу комунікації, а саме: функція творення тексту. Вивчення тексту передбачає висвітлення основних аспектів лінгвістики мовлення.

Ключові слова: *лінгвістика тексту, комунікація, мовлення, смисл і прагматика.*

В работе рассматриваются процессы функционирования языка как средства коммуникации, а именно: функция создания текста. Изучение текста предполагает освещение основных аспектов лингвистики речи.

Ключевые слова: *лингвистика текста, коммуникация, речь, смысл и прагматика.*

The article approaches the language as the means of communication and focuses on its text-creating function. The text study involves highlighting basic aspects of communicative linguistics.

Key words: *text linguistics, communication, speech, meaning and pragmatics.*

Становлення лінгвістики тексту як окремої галузі філології відображає весь хід розвитку сучасної лінгвістичної науки. Текст є первинна даність всього гуманітарно-філософського мислення, тією безпосередньою дійсністю, яка є вихідною для цих дисциплін [15].

Інтерес до вивчення тексту зумовлений прагненням пояснити мову як глобальне явище з погляду сучасного мовознавства, як цілісний засіб комунікації, глибше вивчити зв'язки мови з різними сторонами індивідуальної діяльності людини, реалізованими через текст. При цьому предметом розгляду є одна з основних функцій мови — функція творення тексту [15]. Лінгвістика тексту — це наука про сутність та організацію передумов і умов людської комунікації. Становлення її як науки було зумовлене ходом розвитку сучасної філології. Інтенсивне вивчення тексту передбачає поворот від лінгвістики мови до лінгвістики мовлення, посилення уваги до акту комунікації.

Опис такої багатопланової системи, як текст, припускає залучення принципово нової системи понять і методів аналізу, а також використання даних, набутих галуззю мовознавства раніше [16].

Текст є цілісною знаковою формою організації мовлення. Даються такі визначення: 1) текст як змістовна послідовність, закінчена та правильно оформлена; 2) деяка загальна модель для групи текстів; 3) послідовність висловлювань, що належить одному учаснику комунікації; 4) письмовий за формою мовленнєвий твір [9, с. 471].

Вчені виділяють чотири концепції тексту: *результативно-статичну* (текст як інформація, відокремлена від свого носія, у вигляді послідовності висловлювань, об'єднаних смисловими зв'язками); *процесуальну щодо свого носія* (текст як реалізація мовленнєвої здатності індивідуума); *каузальну* (текст як продукт активної мовленнєвої діяльності людини); *стратифікаційну* (текст як найвищий рівень мовної системи) [18].

У лінгвістиці тексту тривалий час текст визначався на основі стрижневої категорії, якою вважалася зв'язність — семантична, яка є обов'язковою, і формальна, яка може експлікувати семантичну застосуванням граматичних і лексичних засобів мови [23]. Отже, текст — це ідеальна вища комунікативна одиниця, яка тяжіє до смислової замкнутості й закінченості, констатуючою ознакою якої є зв'язність, що виявляється кожного разу в інших параметрах, на різних його рівнях і в різних сукупностях окремих зв'язків [7, с. 49–67].

Лінгвістика тексту як галузь мовознавства розглядає будову тексту, творення та його конструктивні елементи з точки зору формальної і змістовної структури формування його смислу. Таким чином текст отримує нове тлумачення відповідно до завдань, які ставить перед собою лінгвістика тексту, що робить його предметом особливого вивчення, що є **темою** нашого дослідження.

Метою статті є комплексне вивчення тексту у процесі комунікації, а саме: зв'язок мови і мовлення в контексті людського мислення.

Дослідники, розглядаючи структурний аспект мовної одиниці в тексті, вивчають співвідношення граматичних і лексичних факторів на прикладі конкретного мовного матеріалу, що дозволяє дійти цілком обґрунтованих висновків на підставі методичних прийомів будь-якого дослідження, що чітко ілюструє мовні засоби зв'язування елементів тексту в певну єдність, про що свідчать наведені в тексті приклади, і завдяки чому теоретичні положення мають точне обґрунтування.

Слід звернути увагу на те, що будь-який відрізок тексту виявляє єдність змісту і структури, які виражені смислом, граматичними і лексичними засобами. У такому разі можна розглядати текст у двох планах: у плані змісту, тобто комунікативного членування, і в плані формальної лексико-граматичної будови [4], де досліджуються мовні способи об'єднання речень в більш великі комплекси, які за обсягом перевершують пропозиції, як прості, так і складні, й передають висловлювання. Ці способи досить різноманітні, оскільки вони використовують граматичні та лексичні засоби.

Слід враховувати, що вживання деяких граматичних форм у тексті залежить від їх понятійного й системного значення. Виявляється, що в тексті граматичні форми, поєднуючись зі значенням лексичних одиниць, які нібито проникають у ці форми, можуть мати цілу низку значень, відповідно розширюється і сфера їх вживання. Дані форми можуть мати різноманітні результативні, контекстні значення, яким, проте, завжди притаманне єдине, абстрактне понятійне значення. Позиція форми є визначальною у відповідній підсистемі мови.

Важливим, з точки зору лінгвістики тексту, є вивчення його будови, де провідну роль відіграє послідовність членів речення, що визначається факторами, які виникають при створенні тексту, а саме: 1) побудова надфразових одиниць, тобто зв'язування складових компонентів речення; 2) вимога комунікативного членування, що відповідає намірам авторів висунути на перший план (не на перше місце) найважливіше в реченні, його тему (в разі необхідності), а також довести до слухача (читача) і його рему; 3) дотримання ритміко-мелодійного малюнка речення; 4) необхідність дотримуватися традиційної граматичної норми [4].

Текст як вища комунікативна одиниця складається з окремих частин (текст — продукт мовленнєвої діяльності), які пов'язані між собою і є одиницями мовленнєвої діяльності. Такою одиницею є висловлювання, яке, з точки зору змісту та інтонації, є закінченим і має певну смислову й граматичну структуру. Воно визначається як ідеальна комунікативна будова, що характеризується смисловою завершеністю і комунікативною стійкістю, які проявляються незалежно від контексту. Слід враховувати, що саме зміст визначає поняття цілісності тексту і має представлятися відправникові й одержувачеві як якась «осмислена доцільна єдність» [3].

Варто зазначити, що в тексті, який є результатом комунікативної діяльності, де відбивається як пропозиціональна, так і прагматична інформація, розмежовується пропозиціональний зміст і прагматична настанова (прагматичний компонент, модально-прагматична рамка) висловлювання, що є основою його семантико-прагматичного уявлення.

Сьогодні, згідно з дослідженнями мовознавців, можна стверджувати те, що мова як замкнута самодостатня система вимагає більш глибокого вивчення, зокрема щодо її механізму функціонування у процесі комунікації [5].

Враховується той факт, що комунікативна функція мови здійснюється за умови наявності певного змісту, що є предметом комунікації. Цей мовний зміст відображається в семантиці мовних одиниць, за допомогою яких відбувається процес комунікації [20]. При цьому прагматичні компоненти співіснують з семантичними на всіх рівнях формування семантичного змісту мовного знака [17]. Отже, тільки в комунікації реалізуються всі якості мови, починаючи від звучання і закінчуючи складним семантичним механізмом однозначного з'ясування значення конкретних мовних актів [8], що допомагає розглядати функціональну значущість цього явища при вивченні комунікативно-прагматичних аспектів функціонування. І оскільки вивчення мови як засобу спілкування, тобто мови в дії, в реальних процесах комунікації є особливістю комунікативно-прагматичного підходу до мовних явищ, це дозволяє досліджувати дану проблему у функціональному аспекті. Прагматичний аспект аналізу граматичних категорій розробляється в загальному контексті прагматичного підходу до явищ мовної системи. При цьому слід враховувати, що вони вживаються не ізольовано, а в складі речення висловлювання як цілісної системи. Таким чином, граматичні структури відіграють важливу роль у процесі комунікації, оформлюючи структуру висловлювання. Висловлення є результатом взаємодії його власне семантичного (тобто пропозиціонального) змісту з прагматичною настановою, що дозволяє узагальнити і осягнути все те, що зазвичай розуміється під мовленнєвою ситуацією, спрямованою на комунікацію [6].

Сукупність комунікативно-прагматичних чинників, що створюють соціопсихологічну ситуацію конкретного мовного акту узагальнення і детермінують таким чином комунікативно однорідний зміст висловлювання, трактується як прагматична настанова, її центральним

поняттям є інтенція (комунікативний намір мовця), тобто спрямованість висловлювання на розв'язання певного мовного завдання спілкування [12]. Ситуація мовного спілкування є необхідним координаційним апаратом висловлювання для будь-якого комунікативного акту, оскільки комунікація в цілому реалізується в конкретних комунікативних актах. А елементарний комунікативний ланцюг «відправник — повідомлення — одержувач» виконує роль кванта комунікації [21]. Якщо відсутній будь-який з цих компонентів, комунікативний акт неможливий. Важливим є той факт, що певна свобода вибору тих чи інших моделей мови мовцем є характерною особливістю комунікативного акту. Слід зазначити, що прагматика мовної одиниці є змістовною. І якщо говорити про актомовленнєвий зміст висловлювання, який відображає ситуацію комунікативного акту, то тут йтиметься про більш повний зміст висловлювання. Прагматичний зміст співвідноситься з певними формально-мовними та просто мовними показниками [13].

У сучасній лінгвістиці представлені вже сформовані два категоріальні підходи до визначення прагматичного аспекту мови.

1. Категорії, зорієнтовані на мовця, які припускають сприйняття ним висловлювання та дають оцінку наданій інформації.

2. Категорії, зорієнтовані на співрозмовника, які припускають вплив на слухача, особу, до якої звернене висловлювання, — на адресат [13].

Необхідно зазначити, що поняття адресанта, адресата та пов'язуючого їх продукованого адресантом в мовній інтеракції з адресатом висловлювання, є центральними при будь-якому підході до побудови моделі комунікативного акту. Слід підкреслити, що в ситуації комунікативного акту можлива наявність третьої особи, яка перебуває у межах чутності цього висловлювання, що дає йому можливість прийняти повідомлення адресанта, призначене для адресата. Цей третій антропоконституент комунікативного акту є слухачем. Розглядаючи ці категорії, варто зазначити, що, з одного боку, прагматика трактується як комунікативний аспект мови й орієнтується на дослідження кінцевого результату — ефекту мовної комунікації [8]. У цьому разі реалізується функція впливу на одержувача інформації, що є кінцевою метою комунікації і що слід враховувати при розгляді комунікативно-прагматичного ефекту у використанні мовних одиниць. Прагматика досліджує використання мовних одиниць у плані комунікації, що дає можливість мовцеві впливати на слухача, тобто особу, до якої звернуте висловлювання. Фактор адресата при цьому є визначальним моментом [2]. Для найбільш адекватного здійснення свого наміру з метою безпосереднього впливу на адресата, мовець добирає відповідні мовні форми [19], що дозволяє формувати висловлювання. Адресат при цьому виступає як особа або група осіб, якій / яким призначається висловлювання, що йде від адресанта [11]. З іншого боку, увага акцентується на суб'єктивному факторі, тобто мовець вибирає провідну позицію. Якщо семантика моделює відносини між мовними знаками, то прагматика вивчає відношення між знаками і тими, хто їх використовує. Цей фактор має важливе значення при розгляді прагматичного аспекту в процесі комунікації. Очевидно, що категорія суб'єкта розглядається як центральна категорія прагматики, основа якої полягає в більш загальній властивості мови, що пронизує всі його сторони, — в суб'єктивності. Таким чином, можна розглядати відношення «мовець — мовний знак» [14].

Розглядаючи поняття прагматичного суб'єкта, слід зазначити, що на формально-граматичному рівні виділяється граматичний суб'єкт — підмет речення, семантичний синтаксис виділяє семантичний суб'єкт. З точки зору прагматики, семантичний суб'єкт розщеплюється на три сутності — виконавця, протагоніста (виконавця дії), мовця і джерело інформації (автора висловлювання). Важливим є той факт, що «як тільки на сцені з'являється суб'єкт мовлення з його ставленням до змісту повідомлюваного, як тільки мова виявляється адресованою слухачеві, на якого вона повинна справити певне враження, може переконати його в чому-небудь, набуває чинності комунікативне членування, що розділяє всі повідомлення на тему і рему із залежними від них членами висловлювання» [14].

Беручи до уваги цей факт і враховуючи, що будь-який член речення є носієм двох значень — граматичного та комунікативного, можна розглядати взаємозв'язок між граматичною та комунікативною структурою суб'єктно-предикативних відносин. При цьому під предикацією розуміється віднесення даного змісту, даного предмета думки до дійсності, здійснене в реченні (на відміну від словосполучення). Суб'єктивно-предикатні відносини, зумовлені на комунікативному рівні, виникають між двома членами висловлювання — комунікативним суб'єктом (темою) і комунікативним предикатом (ремою) [22]. Перший з них являє собою «те, що в даній ситуації відомо або, принаймні, може бути легко зрозуміле і з чого виходить мовець» [10]

«У ролі теми можуть виступати імена осіб — учасників бесіди, назви згадуваних вже предметів або осіб, вказівки на місце, час або причину. Популярність теми, даної в ситуації або в контексті, робить необов'язковим її словесне вираження» [5]. Тема як щось відоме може бути словесно не виражена, що створює необхідність в її спеціальному виділенні, «особливо часто на початку повідомлення, коли мовець "задає"

певну тему тому, хто слухає, або уточнює її в ході розмови, ніби нагадуючи про неї співрозмовнику» [1, с. 120]. Звичайною точкою опори при введенні нової теми є обставини місця і часу або просто дієслова, які позначають наявність, появу та інші дії суб'єкта.

Отже, текст, що містить певну сукупність структурованих мовних одиниць, перетворюється на комунікативну цілісність на основі тематичної організації мовного акту, що визначається конкретною матеріальною (структурною) ситуацією та інтенцією комунікантів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Арнольд И.В.* Статус импликации в системе текста / И.В. Арнольд // Интерпретация художественного текста в языковом вузе. — Л. : Изд-во ЛГУ, 1983. — С. 3–14.
2. *Арутюнова Н.Д.* Фактор адресата / Н.Д. Арутюнова // Известия АН СССР. — 1981. — № 4. — Т. 40. — С. 356–367.
3. *Веденина Л.Г.* Французское предложение в речи / Л.Г. Веденина. — М. : Высш. шк., 1991. — 188 с.
4. *Гальперин И.Р.* Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. — М. : Наука, 198I. — 344 с.
5. *Зиндер Л.Р.* Лингвистика текста и фонология / Л.Р. Зиндер // Просодия текста: тезисы докладов науч.-метод, конф. (7–9 декабря, Москва). — М., 1982. — С. 19–22.
6. *Кацнельсон С.Д.* Типология языка и речевое мышление / С.Д. Кацнельсон. — Л. : Наука, 1972. — 216 с.
7. *Кирвалидзе Н.Г.* Дейктические средства в системе современного английского языка и их роль в организации текста ; дис. ... д-ра. филол. наук : 10.02.04 / Н.Г. Кирвалидзе. — Т., 1991. — 379 с.
8. *Колшанский Е.В.* Коммуникативная функция и структура языка / Е.В. Колшанский. — М.: Наука, 1984. — 175 с.
9. Краткий словарь терминов лингвистики текста / сост. Т.М. Николаева // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистика текста. — М.: Прогресс, 1978. — 479 с.
10. *Маслов Ю.С.* Введение в языкознание / Ю.С. Маслов. — 2-е изд. — М.: Высш. шк., 1987. — 272 с.
11. *Поспелова А.Г.* Речевые приоритеты в английском диалоге : дис. в виде науч. докл. ... канд. филол. наук / А.Г. Поспелова. — СПб., 2001. — 72 с.
12. *Почепцов Г.Г.* О коммуникативной типологии адресата / Г.Г. Почепцов // Речевые акты в лингвистике и методике. — Пятигорск, 1986. — С.10–16.
13. *Почепцов Г.Г.* Предложение / Г.Г. Почепцов // Теоретическая грамматика современного английского языка. — М. : Наука, 1981. — 285с.
14. Психология: Словарь / под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. — 2-е изд., испр. и доп. - Москва : Политиздат, 1990. — 495 с.
15. *Реферовская Е.А.* Коммуникативная структура текста в лексико-грамматическом аспекте / Е.А. Реферовская. — Л.: Наука, 1983 — 215 с.
16. Семиотика / сост., вступ, ст. и общ. ред. Ю.С. Степанова, — М., 1983. — 636 с.ł. // Соссюр Ф. де. Заметки по общей лингвистике / общ. ред., вступ, ст. и коммент. Н.А. Слюсаревой. — М., 1990.
17. *Соссюр Ф. де.* Курс общей лингвистики / Ф. де Соссюр // Фердинанд де Соссюр. Труды по языкознанию. — М., 1977. — 695 с.
18. *Фефилов А.И.* Прагматические компоненты языковых единиц / А.И. Фефилов // Коммуникативно-прагматические функции языковых единиц. — К.: Изд-во Куйбышев, ун-та, 1990. — С. 7–13
19. *Филиппов К.А.* Лингвистика текста и проблемы анализа устной речи / К.А. Филиппов. — Л., 1989. — 97 с.
20. *Хомский Н.* Язык и мышление / Н. Хомский. — М.: Изд-во Москов. ун-та, 1972. — 126 с.
21. *Шахнарович А.М.* Семантические аспекты коммуникативной фукции язика / А.М. Шахнарович // Язык как коммуникативная деятельность человека. Сб. науч. трудов МГПИИЯ. — Вып. 284. — М., Наука, 1987. — С. 26–30.
22. *Штерн А.С.* Перцептивный аспект речевой деятельности: (Экспериментальное исследование) / А.С. Штерн. — С.-Петерб., 1992. — 236 с.
23. *Guillauine G.* Principes de linguistique theorique de Gustave Guillaume / Ed. par R. Valin. — Quebec; Paris, 1973. — P. 176.

УДК 81'37:82

ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНТРОДУКТИВНОЇ ЧАСТИНИ АМЕРИКАНСЬКОГО СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЕСЕ

Торговець Ю.І.,
Київський університет імені Бориса Грінченка

Стаття присвячена дослідженню функціонально-прагматичних особливостей інтродуктивної частини текстів соціально-політичного есе американської лінгвокультурної традиції початку XXI ст. Особливу увагу приділено аналізу основних функцій інтродуктивної частини текстів СПЕ та способів реалізації кожної з них.

Ключові слова: *сильна позиція тексту, інтродуктивна частина, атракція.*

Статья посвящена исследованию функционально-прагматических особенностей интродуктивной части текстов социально-политического эссе американской лингвокультурной традиции начала XXI века. Особое внимание уделяется анализу основных функций интродуктивной части текстов СПЭ и способов их реализации.

Ключевые слова: *сильная позиция текста, интродуктивная часть, аттракция.*

The article investigates the functional and pragmatic features of the initial position of social and political essays in American lingua-cultural tradition of the early twenty-first century. Particular attention is paid to the analyses of the basic functions of the initial position of socio-political essays.

Key words: *strong position, introductive part, attraction.*

На сучасному етапі розвитку лінгвістики тексту фрагментарний характер мають лінгвістичні дослідження, прямо чи опосередковано пов'язані з вивченням сильних позицій тексту, до яких традиційно відносять заголовок, епіграф, початок і кінець тексту (І.В. Арнольд, І.Р. Гальперін, В.А. Кухаренко). Сильні позиції тексту, у свою чергу, несуть важливе комунікативне навантаження. Автор надає початку і кінцю особливого значення, змушуючи їх максимально «працювати», щоб привернути увагу читача до твору. Зазначені позиції являються комунікативним ядром тексту, вони надають максимум інформації про час і місце, умови перебігу явищ, які описуються [2, с. 252]. Композиційна особливість вступної і заключної частин зумовлена психологічними особливостями реципієнта, який концентрує максимальну увагу на початку та наприкінці акту сприйняття.

Отже, **метою дослідження** є виявлення функціонально-прагматичних особливостей інтродуктивної частини текстів соціально-політичного есе (далі — СПЕ). Досягненню поставленої мети сприяє вирішення таких конкретних **завдань**: виявлення основних функцій інтродуктивної частини текстів СПЕ; з'ясування ролі кожної функції у процесі творення і сприйняття тексту; визначення особливостей реалізації кожної функції.

Услід за Ярославою Федорів, ми вважаємо, що вступна частина текстів СПЕ може виконувати чотири функції: завоювати увагу аудиторії і зацікавити темою; повідомити про предмет обговорення; створити атмосферу довіри і щирості; окреслити основні моменти есе [1, с. 14].

Інваріантним для текстів СПЕ є маніфестація *функції завоювання уваги та зацікавлення адресата,* яка може реалізовуватися шляхом експлікації історій відомих представників американської лінгвокультурної традиції. Напр.:

It's an old story: Satan picks up the phone and calls St. Peter to challenge Heaven to a baseball game.

"Of course, we'll play," says Peter. "But have you forgotten? We have all the great baseball players."

"That may be so," replied Satan, "but we have all the umpires!"

John Kerry and his Democratic party face a similar problem: They may have the votes, but the other side has the machines that record and count the votes. How can the Democrats win? [6]. Наведена історія, покликана зацікавити адресата, актуалізувати його знання, оскільки сам адресант зазначає, що вона має бути знайомою читачу. Важливо зазначити, що діючі особи — Сатана та Святий Петро — змальовані в повсякденній ситуації, характерній для американської культури (гра в бейсбол). Сама ж ситуація, як і її виклад, відзначається тенденцією до зменшення формальності, вживання лексики зниженого стилістичного тону, основною метою якої є мінімізувати дистанцію спілкування. Наведена в інтродуктивній частині історія сприяє встановленню контакту між комунікантами, адже передбачає перетворення адресата на активного

учасника комунікації і інтерпретатора інформації. Також ввідна історія виконує проспективну функцію, адже при адекватній інтерпретації розкриває зміст та основні питання, порушені в есе.

Атракція уваги реципієнта досягається шляхом наведення прикладів з власного життєвого досвіду адресанта. Напр.:

Want to hear a good joke? The other day I passed a colorful billboard advertising cigarettes: two very attractive young people — a handsome man and a beautiful woman — were laughing and having a wonderful time together, and in large letters billboard proclaimed, "Alive with pleasure". Don't you get it? [4].

Наведена історія визначається автором есе як жарт, базується на вживанні парадоксу — куріння і життя з насолодою. Для прикладу автор надає рекламу популярних американських цигарок Ньюпорт, відомих більшості жителів США. Оскільки Ньюпорт є американським продуктом, який не випускається за межами країни, у адресата, окрім зацікавленості актуальною соціальною проблемою, виникає ще й відчуття стурбованості за молоде покоління.

Атракція уваги адресата та його зацікавлення можливе при зверненні до раціонального розуміння ситуації шляхом використання фактичної інформації з життя суспільства:

In 1816 the summer never came. Across New England and the Maritimes, late snows and repeated frosts led to crop failures, livestock deaths, and severe food shortages. In Europe, which was struggling to recover from the extended cataclysm of the Napoleonic Wars, torrential rain and abysmal cold resulted in the collapse of the German wheat crop, leading to meager harvests across the continent. Authorities struggled to quell riots in England and France as mobs raided storehouses, and troops were dispatched to protect grain shipments. In Switzerland, the poor resorted to eating cats and lichen, and the streets of Zurich were swarmed with beggars. Historian John Post has called it the last great subsistence crisis of the Western world, but today 1816 is generally remembered — when it is remembered at all — as "the year without a summer". [7].

Наведена фактична інформація звернена до актуальних проблем як американського суспільства зокрема, так і людства загалом, вона виступає тим елементом, що залучає читача до співпереживання.

В основі заволодіння увагою читача може лежати не лише процес раціонального розуміння, а й емоційного. З цією метою в інтродуктивній частині нерідким є використання стилістичних прийомів:

— Метафор:

— *Propaganda is a sprinter, but truth is a long-distance runner. And at last, the truth may be overtaking the propaganda and the lies* [8].

Вживання метафор допомагає створити у свідомості адресата відповідні образи, передати нові знання, спираючись на наявні в реципієнта.

— Паралельних конструкцій:

The logic behind the candidacy of Barack Obama is not, in the end, about Barack Obama. ***It has little to do with his policy proposals****, which are very close to his Democratic rivals' and which, with a few exceptions, exist firmly within the conventions of our politics.* ***It has little to do with Obama's considerable*** *skills as a conciliator, legislator, or even thinker.* ***It has even less to do with his ideological*** *pedigree or legal background or rhetorical skills. Yes, as the many profiles prove, he has considerable intelligence and not a little guile. But so do others, not least his formidably polished and practiced opponent Senator Hillary Clinton* [15].

У наведеному прикладі паралельна конструкція побудована, як послідовний ланцюжок спроб з'ясувати особливість кандидатури Барака Обами. Важливим у межах інтродуктивної частини є присутність певної напруги. Зацікавленість адресата підвищується тим, що в цій частині адресант не надає відповіді на поставлене запитання, даючи зрозуміти, що подальшу аргументацію буде надано в основній частині. Допитливий читач продовжить читання з метою отримання вичерпної і аргументованої інформації.

Використання експресивно-забарвленої лексики в межах СПЕ вважаємо засобом привернення уваги читача. Напр.:

So much for my bonafides as a prophet. What I failed to anticipate was the breadth, depth and intensity of the public ***disgust*** *with Bush and Bushism [Partridge, And now what? 2006]. The Bush* ***gang*** *has dropped the keys to the White House into the laps of John Kerry and the Democrats* [14].

У наведених прикладах можна відзначити функціонування іменників з негативною конотацією *disgust*, що виражає сильне почуття антипатії та *gang*, що вживається для позначення групи злочинців. Ці лексичні одиниці привертають увагу читача, вказуючи на незадоволення народу Джорджем Бушем, його режимом та прихильниками, які проводять незаконні операції і тим самим шкодять країні. Логічно буде припустити, що адресат продовжить читання есе з метою отримання інформації, на основі якої адресант надає зазначену характеристику.

Частотним у межах інтродуктивної частини текстів СПЕ американської лінгвокультурної традиції є апеляція до почуття, оскільки вплинути на почуття з метою зацікавити набагато легше, ніж на мислення. Напр.:

The Bush administration can not allow the Democrats to take control of either house of Congress. And they are in a position to prevent it, regardless of the will of the American voters [9].

Наведена інтродуктивна частина містить апеляцію до почуття обурення, адже кожний

американський виборець буде обурений, прочитавши, що його право на волевиявлення, визначене Конституцією, було знехтувано, якщо не вкрадено. Вплив на почуття обурення, наведений в інтродуктивній частині, є культурно-специфічним та історично і соціально обумовленим елементом, особливо актуальним для такої демократичної нації, як американська.

Варто відзначити домінантне апелювання до таких негативних почуттів, як страх, обурення, огида, неприязнь тощо, адже саме вони тривають довше і глибше вражають реципієнта. Напр.:

Humanity is facing a catastrophe of unimaginable proportions. The final depletion of petroleum reserves is likely within this century. Without this energy source, and with no alternative sources in place, the Earth could probably not support half of the present population of six billion souls [10].

У наведеному прикладі з інтродуктивної частини адресант пробуджує в адресата почуття страху. Обрання даного засобу, а зокрема пробудження почуття страху, викликано тим, що, з психологічної точки зору, це почуття пробудити набагато легше, адже воно тяжко піддається контролю та викликає бурхливу реакцію, слугуючи потужним засобом атракції.

До інваріантної функції інтродуктивної частини текстів СПЕ американської лінгвокультурної традиції XXI ст. відносимо *функцію повідомлення предмету обговорення.* Напр.:

I have no way to prove it statistically, but the 2004 Presidential campaign sounded to me like the most dishonest in memory. Not that American politics has often been a model of truth, and to give 2004 credit, nobody went as far as to accuse Bush or Kerry of being a cannibal — one of the many more bizarre attacks on Andrew Jackson. But most campaign dishonesty is not such ancient history [3].

There has been ***mounting criticism*** *among concerned citizens and computer professionals of the reliability and confirmability of paperless "touch-screen" voting machines ("e-votes"). These machines, the critics charge, present wide-open opportunities for undetectable election fraud* [11].

У наведених прикладах чітко окреслений предмет обговорення, в першому — це президентські вибори в США 2004 року та сумніви щодо їх чесності, в другому — можливість фальсифікації виборів засобом використання електронного голосування.

До варіативних функцій, як показало дослідження, можна віднести *окреслення основних моментів есе*. Напр.:

Complication of the election integrity issue works to the advantage of the status quo; which is to say, the increasing use of paperless, unauditable Direct Recording Electronic (DRE) voting machines. More complications abound as critics of the status quo attempt to prove that past, and presumably future, elections were and will be fraudulent.

In fact, the controversy can be reduced to ***two simple questions:***

1. *Can defenders of the status quo prove that the 2004 (and also the 2000 and 2002) elections were fair and accurate?*

2. *Can defenders of the status quo refute the critics?* [11].

У наведеному прикладі окреслення основних моментів есе сприяє кращому розумінню адресатом поставлених адресантом завдань та структурує подану інформацію, полегшуючи процес сприйняття тексту.

Для *створення атмосфери довіри*, що виступає варіативною ознакою текстів СПЕ, актуальним є застосування маркерів інтеграції, яка реалізується шляхом використання інклюзивного займенника *We*, лексем *Americans, American people*, що, у свою чергу, характеризує адресанта і адресата як представників однієї нації, співвітчизників, людей, які поділяють схожі погляди і тому мають довіряти один одному. Напр.:

The struggle to restore ***our democracy*** *and* ***our liberties*** *must continue unabated, whatever the outcome of next week's election. If, should the Democrats reclaim the House or the Senate, the opponents to the Bush regime then quit the fight, they will have lost by winning* [12].

Іншими елементами створення атмосфери довіри і взаєморозуміння можна назвати контактні запитання та звертання. Напр.:

Have you noticed?

Those of us who *suspect that the election was stolen (a.k.a. "conspiracy nuts"), have presented an impressive array of evidence — statistical, anecdotal and circumstantial — to support our claims. In response to this* ***we*** *have been provided scant rebuttal evidence.*

Instead, we have been ridiculed, vilified, and, most damaging of all, ignored. If ***our*** *concerns are warranted, then the manipulation of the past election (and perhaps the elections of 2000 and 2002 as well) is arguably the most important news event since the founding of our republic, for a fraudulent national election strikes at the very heart of our democracy. If* ***we the people of the United States*** *are no longer able to remove the government through the ballot box, we are no longer ruled "with the consent of the governed".* ***Government of, by, and for the people is finished*** [13].

У наведеному прикладі контактні запитання та звертання зорієнтовані на створення образу невимушеної бесіди між друзями. Цей образ підтримується вживанням подвійного підмета *we, the people of the United States*, що виступає маркером інтеграції і вказує на приналежність адресанта і адресата до однієї лінгвокультурної традиції, яка географічно обмежена територією США, та темпорально-часовим відрізком від виборів 2000 року і до часу прочитання есе.

Таким чином, інтродуктивна частина текстів СПЕ, яку відносять до сильних позицій тексту, другий після заголовку елемент, покликаний привернути увагу читача до тексту, спонукати його до прочитання есе та надати інформацію про зміст твору.

Перспективами подальших досліджень, на нашу думку, є дослідження заключної частини текстів СПЕ американської лінгвокультурної традиції початку XXI ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Федорів Я. Лінгвістичні моделі дискурсу публічних виступів: нариси із сучасних культурних мовленнєвих практик / Ярослава Федорів. — К. : ВПЦ НаУКМА. 2010. — 188 с.

2. Шамраенко Е.Н. Уровень восприятия сильных позиций текста. Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология». — 2006. — Том 19 (58). — № 2 — С. 252–255.

3. *Clymer Adam.* Election 2004: What Happened? VQR. Summer 2005 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.vqronline.org/articles/2005/summer/clymer-what-happened

4. *Ehrhart William D.* The Madness of It All [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://books.google.com.ua/books?id=EgRjhL4BetkC&pg=PA9&hl=uk&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false

5. *Partridge Ernest.* And Now What? The Crisis Papers. November 14, 2006 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.crisispapers.org/essays6p/now-what.htm

6. *Partridge Ernest.* How tO Beat a Fixed Election. The Crisis Papers. May 11, 2004 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.crisispapers.org/essays/fixed-election.htm

7. *Pat Joseph.* The Ass's Dilemma: Can Man Engineer the Climate, 2009 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.vqronline.org/articles/2009/spring/joseph-climate-engineering/

8. *Partridge Ernest.* The American People are Beginning to Get It. The Crisis Papers. November 13, 2007 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.crisispapers.org/essays7p/beginning.htm

9. *Partridge Ernest.* Reflection on the Eve of Another. The Crisis Papers. October 17, 2006 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.crisispapers.org/essays6p/rigged.htm

10. *Partridge Ernest.* Last Chance for Civilization. The Crisis Papers. May 10, 2005 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.crisispapers.org/essays-p/last-chance.htm

11. *Partridge Ernest.* Defeating a "Touch-Screen" Theft of the Election. The Crisis Papers. November 1, 2004 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.crisispapers.org/essays/e-voting.htm

12. *Partridge Ernest.* On November 8, the Struggle Continues. The Crisis Papers. October 31, 2006 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.crisispapers.org/essays6p/struggle.htm

13. *Partridge Ernest.* "Shut up!," They Explain. The Crisis Papers. February 1, 2005 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.crisispapers.org/essays-p/shut-up.htm

14. *Partridge Ernest.* The Poisoned Well. The Crisis Papers. March 23, 2004 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.crisispapers.org/essays/poison.htm

15. *Sullivan Andrew.* Goodbye to All That: Why Obama Matters. The Atlantic, Dec. 1. 2007 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2007/12/goodbye-to-all-that-why-obama-matters/306445/

УДК 81:316.6

СОЦІОКУЛЬТУРНІ СТЕРЕОТИПИ МОВЛЕННЄВОЇ ПОВЕДІНКИ ІНДИВІДА (НА МАТЕРІАЛІ ДІЛОВИХ ЛИСТІВ ІСПАНСЬКОЮ МОВОЮ)

Наваренко І.А.,
Київський національний лінгвістичний університет

Статтю присвячено дослідженню мовної картини світу з точки зору когнітивного підходу до процесів формування національної світоглядності. Особлива увага приділяється принципам антропоцентризму в поясненні сприйняття, концептуалізації і символізації світу.

Ключові слова: *етнокультура, мовна картина світу, національний менталітет, стереотипи, світогляд, ціннісні категорії.*

Статья посвящена исследованию языковой картины мира с точки зрения когнитивного подхода к процессам формирования национального мировоззрения. Особое внимание уделяется принципам антропоцентризма в объяснении восприятия, концептуализации и символизации мира.

Ключевые слова: *этнокультура, языковая картина мира, национальный менталитет, стереотипы, мировоззрение, ценностные категории.*

The article studies the national language worldview and employs the cognitive approach to the processes of its organization. Special attention is paid to the anthropocentric principle exercised in explanating of perception, conceptualization and symbolization of the world.

Key words: *ethnic culture, language picture of the world, national mentality, stereotypes, vision, category of values.*

Національно-культурологічна парадигма в дослідженні мови і мовлення все більше привертає інтерес вчених-лінгвістів. Сучасні наукові розвідки лежать у площині дослідження мовних картин світу і зосереджені на вивченні концептів мови (Н.Ф. Алефіренко, С.Г. Воркачов, В.І. Карасик, Ю.М. Караулов, І.В. Кононова), її лінгвокультурологічних аспектів (В.В. Воробйов, В.О. Маслова), теорії комунікації (Л.В. Губерський, О.В. Зернецька, В.Ф. Іванов, А.З. Москаленко, Г.Г. Почепцов) як найбільш репрезентативних рівнів мови з погляду її культурної ємності.

Мовна картина світу як концептуальне відображення національного менталітету на сьогоднішній день є одним із найбільш актуальних і перспективних напрямків наукових досліджень не тільки в області гуманітарного знання в цілому, а й у галузі лінгвістики як окремої дисципліни.

Мовні і мовленнєві прояви національної ідентичності конкретного етносу все частіше останнім часом стають об'єктом спеціального лінгвістичного аналізу з огляду на те, що дискурс є універсальним, по суті, за змістом й ідіоетнічним за формою (Н.Д. Арутюнова, А. Вежбіцька, Е.М. Верещагін, Г.В. Єлізарова, В.І. Карасик, О.А. Леонтович, В.Н. Телія, Н.М. Фірсова та ін.).

Мета статті полягає у встановленні й аналізі процесів формування національної світоглядності та дослідженні щодо питання, як в рамках мовної парадигми відбувається осмислення картини світу певного етносу, що знаходить своє відображення у національному менталітеті.

Існує глибинний двосторонній зв'язок між мовною картиною світу і мовним ідіоетнізмом — специфіка форми мовлення, що зумовлена національно-культурними і структурно-мовними особливостями (А.Є. Плеханов). Необхідно підкреслити, що в даному визначенні базовою є внутрішня, а не зовнішня форма мовлення, а саме та її частина, яка пов'язана з мотивуванням і структуруванням змісту, з його вираженням і зображенням, а не простим позначенням.

Вступаючи у міжособистісні відносини, особистість повинна намагатися розуміти людей, емоційно реагувати на їх психічні стани: співчувати, співпереживати, обирати адекватні способи впливу та форми звернень. Поняття «розуміння» виражає здатність людини пізнати суттєве, істотне в іншій людині, розкрити її у зв'язках і відношеннях з іншими особистостями. У процесі пізнання іншої людини одночасно відбуваються емоційне оцінювання її, намагання зрозуміти вчинки, спрогнозувати її поведінку та змоделювати власну. Цього досягають завдяки використанню механізмів *ідентифікації*, *рефлексії*, *стереотипізації*, ефектів соціальної *перцепції* тощо.

Ідентифікація (латин. *identicus* — тотожний) — процес ототожнення (уподібнення) себе з іншим індивідом або групою, основою якого є емоційний зв'язок; це процес набуття та засвоєння цінностей, форм вираження думок і почуттів, а також оцінка дій іншої людини. *Мовна ідентифікація* є способом розуміння іншої людини через усвідомлене чи неусвідомлене ототожнення її з певним етносом,

соціальною групою, віковою категорією, а також намагання зрозуміти її стан, настрій, самооцінку, світоглядність за допомогою мови.

Основу важливого механізму соціальної перцепції утворює несвідоме структурування особистості. Сукупність якостей, котрі людина приписує іншій людині, називають оцінними стереотипами. *Стереотипізація* (грец. *stereos* — твердий і *typos* — відбиток) — процес формування враження про людину на основі вироблених стереотипів; віднесення соціальних об'єктів або форм взаємодії до відомих чи таких, що здаються відомими; знаходження знайомих рис з метою прискорення чи полегшення міжособистісного спілкування. Стереотипи утверджуються як стійкі еталони, що стоять над людьми і характеризуються певною абстрактністю. Формуються вони як наслідок достатньої чи недостатньої поінформованості, як результат узагальнення особистістю власного досвіду, доповненого відомостями, отриманими з висловлювань інших людей. *Мовні стереотипи* допомагають оформлювати суб'єкти у категорії та еталони, швидко і досить надійно спрощувати соціальне спілкування, завдяки стериотипізації мовленнєвої поведінки індивіда легше розуміти й сприймати свого співбесідника і прогнозувати його дії. Когнітивною основою стереотипізації є такі операції, як селекція, обмеження, категоризація соціальної інформації.

Найчастіше формування стійких образів соціального об'єкта (людини, групи, події, явища тощо) відбувається непомітно для індивіда, на півсвідомому рівні. Перевірити істинність чи хибність стереотипу можна лише у процесі аналізу (*рефлексії*) певної ситуації, вивченням механізмів мислення та дослідженням мовленнєвої поведінки у кожному конкретному випадку.

Згідно з твердженням М. Фуко, мислення носить мовний характер, тому діяльність людей можна звести до «дискурсивних практик». Дискурс розглядається не просто як форма висловлювання, а як мовленнєва комунікація та діяльність і, навіть, як символічна практика взагалі. Знання філософ розуміє як дискурсивну практику, як певне поле координації й субординації висловлювань, де виникають, визначаються, змінюються й використовуються поняття. Сфера мови і, зокрема, дискурсу, на думку М. Фуко, є цариною порівняння різних культурних продуктів. Тут дискурсивність вже не вкладається в межі звичайних уявлень про мову як форму вираження думки або систему засобів спілкування: дискурсивні практики — це лише деякі мовоподібні, тобто схожі на мову своєю структуруючою здатністю, механізми пізнання і культури. У цьому змісті дискурс утворює те, що називається *ментальністю* — систему великої тривалості, або масивні феномени вікового або багатовікового порядку, створені певними практиками й стилістиками поводження [10].

Розглядаючи мову, текст, дискурс не як основу новаторських методологічних схем, М. Фуко вживає ці терміни як метафоричні позначення універсального принципу, який дозволяє співвідносити, взаємовимірювати й оптимізувати культурні артефакти, які традиційно належали до якісно різнорівневих.

Поняття мовна та концептуальна картина світу виявляються тісно пов'язаними з поняттям *культури* як концептуальної системи. Культура формується у процесі освоєння індивідом світу, в ній знаходить своє відображення національна духовна діяльність народу. Засобом виявлення вмісту культури є мова, яка фіксує специфічні знання, характерні для даної спільноти. Національна специфіка носіїв певної мови і культури найбільш повно представлена в розмовному мовленні та художньому тексті, де у вищій мірі репрезентуються особливості менталітету етносу, креативні потенції мови.

Ядро мовних картин світу збігається у носіїв різних мов і культур. Відмінності, що лежать на периферійних ділянках, створюють додаткове бачення світу. Саме це додаткове бачення світу, опосередковуване тією чи іншою конкретною мовою, має національно-культурну специфіку (Г.А. Брутян)

Г.А. Брутян, критикуючи гіпотезу лінгвістичної відносності, згідно з якою картина світу зводиться до мовної картині світу, стверджує, що знання у периферійних ділянках мовної моделі світу є додатковою інформацією про навколишню дійсність, які варіюються від мови до мови. Складовими картини світу є концептуальна (логічна) і мовна моделі. У концептуальну модель світу включається знання, яке виступає як результат розумового і чуттєвого пізнання. У мовну модель світу входить інформація про зовнішній і внутрішній світ, яка закріплена засобами мови. Крім того, дослідник зазначає, що логічна модель є інваріантною для всіх людей і незалежною від мови, на якій люди мислять і спілкуються [2].

Національна своєрідність виявляється у наявності тих чи інших концептів, що входять у культуру. Сукупність таких концептів визначає специфіку менталітету, а тому їх виявлення надзвичайно важливо не лише для з'ясування особливостей мовоутворення, але і для виявлення специфіки смислотворення. При міжмовному зіставленні концептів у їхній структурі виявляється стійке співвідношення універсального й ідіоетнічного компонентів, при цьому понятійний компонент концепту, що співвідноситься носіями різних мов з одним і тим же фрагментом дійсності, носить універсальний характер, а національно-культурна специфіка проявляється в інших понятійних компонентах.

Поняття *"mentalite"* утвердилося у XX ст. Mentalite означає щось спільне, що лежить в

основі свідомого і несвідомого, логічного та емоційного, тобто глибинне джерело мислення, ідеології, віри, почуттів, емоцій.

У даний час виявляються дві основні тенденції у розумінні суті менталітету: з одного боку, менталітет настільки широко трактується, що включає в себе уклад життя, особливості народних реалій, обрядів, стиль поведінки, моральні заповіти народу, самоідентифікацію людини в соціальному світі; з іншого боку, під менталітетом розуміють тільки самоідентифікацію етносу, де менталітет трактується як саморозуміння групи, і про нього можна говорити лише при дослідженні соціальної групової поведінки.

Про мовну ментальність говорить і О.Г. Почепцов, називаючи нею співвідношення між деякими ділянками світу та його мовним уявленням, причому під світом розуміється не лише навколишній світ, а й світ, створений людиною. Під мовою розуміється єдність мови-системи та мови-діяльності. У такому широкому розумінні неминуче змішуються не тільки психічні феномени (світ, мислення, свідомість, ментальність, мова), але і фізичні (світ, мова). Тим не менш, мовна ментальність індивіда, за твердженням О.Г. Почепцова, визначається, з одного боку, особливостями самого індивіда як представника певної соціокультурної групи, з іншого боку, соціокультурним середовищем. Відповідно, в онтогенезі індивід від мовного мислення переходить до соціокультурних стереотипів світосприйняття.

Серед стереотипних ситуацій спілкування є можливим виокремлення таких шаблонних ситуацій, для яких характерним є вживання конкретних одиниць мовленнєвого етикету, а саме правил, що регулюють мовленнєву поведінку та є системою національно-стереотипних стійких формул спілкування у встановленні та підтриманні контактів. Кожна комунікативна ситуація обслуговується стійкими формулами та виразами, які, у свою чергу, поділяються на тематичні групи: звертання, привітання, запрошення, побажання, прощання тощо. Необхідно зауважити, що стереотипність ситуації спілкування маркована національно-культурною специфікою як на рівні різних мов, так і на рівні різних національних варіантів однієї і тієї ж мови (кастильська як нормативна мова і латиноамериканські варіанти іспанської мови). Існування таких національних розбіжностей особливо помітне, коли порушуються сталі норми мовленнєвого етикету. Так, наприклад, проблеми, пов'язані із складанням текстів ділових листів, обумовлені не тільки встановленими правилами й вимогами до такого роду документів, а її особистісними якостями, професіоналізмом, загальним культурно-освітнім рівнем, і що найбільш важливо, з особливостями національного менталітету.

Якщо уживаними формами звертання в ділових листах на Піренейському півострові є *señor/señora, muy señor mio, distinguido señor, estimado señor*, то етикетно-нормативними є *doctor ingeniero/arquitecto* — в Еквадорі, *compañero* — на Кубі, *su merced* — в Колумбії. Також існують відмінності у звертанні на *mu/tú* чи *Bu/Usted.* Якщо в українській мові звертання на *mu* є неприпустимим у діловому листуванні, то в іспанській мові (Іспанія, Куба) така форма є нормативною, форма *vos* в Аргентині, яка вживалась переважно у розмовному мовленні, витісняє форму *tú* і стає нормативною у діловому спілкуванні.

В іспанській мові існує достатньо велика кількість традиційних форм завершення ділових листів, які, у свою чергу, жорстко не регламентуються встановленими вимогами: *atentamente, muy atentamente, cordialmente, les inviamos un afectuoso saludo, abrazos...* Але при перекладі цих формул на українську мову треба дотримуватись стилістики ділового спілкування. Так переклад формули *abrazos — обнімаю / обнімаємо* не завжди буде доречним у діловому листі українською мовою. У даному випадку треба чітко усвідомлювати встановлену дистанцію у спілкуванні.

Звертаючи увагу на стереотипність офіційного мовлення, необхідно зауважити, що загальна тональність ділових листів не має бути категоричною, містити наказові вирази і штампи, тон листа має бути доброзичливим. Якщо в українській мові форма наказового способу дії є нормативною «*пришліть, проінформуйте, забезпечте*», то в іспанській мові імперативні форми мають бути замінені на ситуативні формули етикету: *a la espera de, agradeciendo, tenga la bondad de, aprovechamos la ocasión...*

Таким чином, з огляду на вище зазначене можна стверджувати, що засадничим моментом в розвитку низки національно-культурних ознак у текстах ділового листування є своєрідний спосіб сприйняття й моделювання дійсності особами, що належать до певної спільноти чи національно-культурного колективу; що людина живе в ментальному просторі своєї мови, де ментальність — це світосприймання через категорії і форми рідної мови. Мова як репрезентант ментальності у певній мірі визначає спосіб членування дійсності, характеризує реалії, яким надається значимість в рамках певного соціуму.

Доцільність виділення національно-культурної специфіки мовленнєвої діяльності в окремий напрямок досліджень зумовлено не лише теоретичними, але й практичними міркуваннями. Це необхідність у розширенні та поглибленні культурних контактів між різними країнами та етносами; це проблеми мовної та національної політики; проблеми вивчення іноземних мов, здійснення літературних, політичних, науково-технічних та усних перекладів; сфера ділового спілкування; діяльність засобів масової інформації тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Антишев О.М.* Про стратифікації етносоціумів і взаємодії їх культур і мов / О.М. Антишев // Росія і Захід: діалог культур. — М., 1996. — С. 367–373.
2. *Брутян Г.А.* Гипотеза Сэпира Уорфа / Г.А. Брутян. — Ереван : Ар-бук, 1968. — 400 с.
3. *Колесов В.В.* Язык города / В.В. Колесов. — М. : Высш. шк., 1991. — 192 с.
4. *Леонтьев А.А.* Языковое сознание и образ мира / А.А. Леонтьев // Язык и сознание: парадоксальная рациональность, под ред. Ю.А. Сорокина, Е.Ф. Тарасова; отв. ред. Н.В. Уфимцева. — М. : Ин-т языкознания РАН, 1993. — С. 16–21.
5. *Леонтьев А.А.* Язык не должен быть «чужим» / А.А. Леонтьев // Этнопсихолингвистические аспекты преподавания иностранных языков. — М., 1996. С. 41–47.
6. *Плеханов А.Е.* Идиоэтнизм речи и его параметры / А.Е. Плеханов // Русский язык: история и современное состояние : Материалы Всероссийской науч. конф. — Самара : изд-во Сам ГПУ, 1999. — С. 183–187.
7. *Почепцов О.Г.* Основы прагматического описания предложения :[монография] / Олег Георгиевич Почепцов. — Киев : Вища школа, 1986. — 116 с.
8. *Фирсова Н.М.* Испанский речевой этикет / Наталья Михайловна Фирсова. — М : Инфра-М, 2001. —182 с.
9. *Фуко Мишель.* Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет. Пер. с франц./ Фуко Мишель. — М: Касталь, 1996. — 448 с.
10. *Шаховський В.І.* Емоції — думки в художній комунікації [Текст] / В.І. Шаховський // Мовна особистість: соціолінгвістичні та емотивні аспекти. — Волгоград-Саратов, 2008. — С. 81–131.

УДК 811.11+81'37

ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЗІЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТУ «*ЧОЛОВІК*» У СВІТЛІ НЕОАНТРОПОЦЕНТРИЗМУ (НА МАТЕРІАЛІ ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКОЇ ТА ДАВНЬОПІВНІЧНОЇ МОВ)

Мартинова О.М.,
Київський університет імені Б. Грінченка

У статті розглянуто лінгвокультурний концепт «чоловік» з позиції принципу неоантропоцентризму на основі універсологічного підходу і положень теорії міфологічно орієнтованого семіозису. Проаналізовано етимологічні особливості його номінацій у давньоанглійській та давньопівнічній мовах.

Ключові слова: *чоловік, концепт, культура, мова, код, семіозис, міфологічна картина світу.*

В статье рассмотрено лингвокультурный концепт «мужчина» с позиции принципа неоантропоцентризма на основе универсологического подхода и положений теории мифологически ориентированного семиозиса. Проанализированы этимологические особенности его номинаций в древнеанглийском и древнесеверном языках.

Ключевые слова: *мужчина, концепт, культура, язык, код, семиозис, мифологическая картина мира.*

Thearticleconsidersthelinguo-culturalconcept"man"intheframeworkofmythicsemiosistheory,neo-anthropocentric and universalia-oriented approach towards the phenomena of lingual and cultural planes. The etymologies of corresponding designation units in Old English and Old Norse are analysed.

Key words: *man, concept, culture, language, code, semiosis, mythic picture of the world.*

У рамках когнітивно-дискурсивної парадигми, що є своєрідним маркером сучасного мовознавства [3; 10; 11; 4], особливого інтересу набувають дослідження проблем виявлення лінгвосеміотичних і когнітивних закономірностей інтерпретації людиною реальності, формування етнокультурного інформаційного простору та побудови власної картини світу [1; 2; 5; 8].

Бурхливого розвитку набули дослідження людини, а особливо її чоловічої та жіночої іпостасей, як базових концептів сучасності, підпорядкованих принципу антропоцентризму. Водночас, класичний антропоцентричний підхід до фундаментальних досліджень, прикладних розвідок та використання їхніх результатів у цивілізаційному масштабі, з відповідними наслідками

екологічного та світоглядного характеру, вичерпав себе. Очевидно, що зміст цього принципу віддзеркалено у межах міфів-симулякрів «людина — це центр, божество, майстер у майстерні» та «людина — машина», як базових смисловизначальних операторів, вихідна системна помилка котрих тиражується у хибній концептуальній матриці [6]. У свою чергу, гендерні жіночі, а згодом і чоловічі студії вивчають соціальні ролі жінок та чоловіків, особливості їх взаємодії, стратегії та тактики міжгендерної комунікації на матеріалах певної мови [1]. Численні типологічні дослідження порівнюють особливості вербального представлення даних концептів в різних мовах. Проте у більшості розвідок проблема сутності *людини / чоловіка* та її вербального втілення як мовно-кодової репрезентації однієї з універсалій Буття залишається поза межами уваги вчених.

Актуальність дослідження лінгвокультурного *концепту «чоловік»* зумовлюється неоантропоцентризмом як новим напрямком лінгвістики XXI століття, що розглядає *людину / чоловіка* як відкриту систему, включену у багаторівневі та багатопланові відносини енерго-інформаційного обміну. У зв'язку з цим потребують переосмислення ті зміни, що відбуваються на рівні цінностей, поведінкових, когнітивних і вербальних практик людини та колективів в оточуючому світі. Відповідно, «*"концепт чоловік"* має розглядатися не з точки зору оператора (Що), а в межах понятійних орієнтирів, заданих оператором (Навіщо) із залученням історично інгеретного для функціонування відкритих систем принципа природовідповідності» [6]. Таким чином, засоби вербалізації *концепту «чоловік»* досліджуються з позицій закономірностей вербально-кодових взаємодій та універсальних моделей енерго-інформаційного обміну між системами різної природи та рівня організації. Зазначений принцип представлено в теорії міфологічно орієнтованого семіозису [5]. У цьому відношенні *концепт «чоловік»* пропонуємо розглядати як відкриту систему, що функціонує відповідно до «закладеної» до неї програми, тобто призначення *людини* у світі.

Тому особливо цікавим є дослідження сутності та виявлення особливостей репрезентації *чоловіка* в контексті різножанрових текстових просторів, що віддзеркалюють різні сегменти картини світу давніх англійців та давніх скандинавів.

Метою статті є розкриття сутності *концепту «чоловік»* та аналіз етимологічних особливостей його номінацій у давньоанглійській та давньопівнічній мовах під кутом зору міфосеміотики. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань,** як: визначення домінантних сем у внутрішній формі номінацій давньогерманського чоловіка, реконструкція та аналіз етимологій репрезентації *чоловіка* у давньогерманських мовах.

Згідно з теорією універсальних знакових комплексів, людина знаходиться у постійній взаємодії з навколишнім середовищем, яке розуміється нею як пасивна пам'ять, результат переробки первинної інформації за допомогою знакових систем [9]. Тобто, уявлення людини про світ, це і є модель світу, яка реалізується в різних семіотичних іпостасях. Уявлення давніх германців про світ цілком відповідають універсальній міфопоетичній моделі: наявні різножанрові тексти відображають протистояння «упорядкованого» (герой, коваль, божество, палац тощо) і «хаотичного» (велетень, турс, хель та ін.), що проявляється в ході творення світу / світів і подальшої взаємодії їхніх мешканців. Тому основним способом вирішення такого протиріччя та розуміння світу є міф, що постає особливим типом мислення. Міфологічне уявлення давніх германців про світобудову мало вигляд просторового образу давнього універсального знакового комплексу, що характеризувався двома вісями, вертикальною та горизонтальною, які представляли бінарну опозицію: верх (Небо) та низ (Земля), праве та ліве. Своєрідною структурою вселенського простору та правилами орієнтації у ньому германці вбачали у світовому дереві Іґґдрасиль.

У міфології дерево світове — це велетенський ясен, що є структурною основою світу, дерево життя і долі. Іґґдрасиль визначає вертикальну проекцію просторової моделі світу германської міфології, сполучаючи різні світи (небо, землю, підземний світ):

Ask veit ek standa, heitir Yggdrasill, hár baðmr, ausinn hvíta auri; þaðan koma döggvar, þærs í dala falla, stendr æ yfir grænn Urðarbrunni. (Ясен я знаю на ім'я Іґґдрасиль, дерево, обмите вологою каламутною роси з нього на доли сходять; над джерелом Урд зеленіє він вічно) [19]. Іншими словами, світове дерево становить проекцію єдності протилежних начал, зокрема просторових локусів типу Асгард :: Хель.

Бінарна опозиція Чоловіче \ Жіноче вербалізована у вихідному міфі про творення світу у зв'язку з відділенням неба від землі, що є персоніфікацією Неба як батька та Землі як матері, та водночас імплікацією протиставлення жіночого чоловічому:

Ár var alda þar er Ymir bygði, vara sandr né sær né svalar unnir, jörð fannsk æva né upphiminn, gap var ginnunga, en gras hvergi. (На початку часів коли жив Імір не було у світі ні піску, ні моря землі ще не було і небозводу безодня зяяла трава не росла) [19] — віддзеркалення стану речей до входу програми (Імір, чоловіче начало) у відповідне поле ресурсів, котрі у вербалізованій позиції [*тут / зараз*] відсутні.

Міфопоетичне світобачення давньогерманської *людини* передбачало тотожність макрокосму і мікрокосму, природи та людини. Відповідно,

сутність чоловіка визначалась через сприйняття людини як елементу космологічної схеми, у якій суттєвим вважалось те, що було «сакральним: складало частинку космосу і походило з нього» [9]. Сакральними вважались точки простору та часу, що співпадали з центром світу і використовувались у магічних ритуалах. Ритуали займали знакове місце у житті германського *чоловіка*, адже вони реалізовувались на всіх синергетичних рівнях існування чоловіка: родинному (брат, син, батько), сімейно-родовому (чоловік, свекор, тесть, дядько тощо), професійному (воїн, рибалка), соціально-синергетичному (товариш, друг, побратим), колективно-синергетичному (однодумці, герой), ціннісно-синергетичному (король), природо-відповідному (раса людей) [6].

Наприклад, розглянемо вербалізований сценарій ритуалу, що співвідноситься з професійною іпостассю *чоловіка* в давньопівнічній та давньоанглійській мовах:

Þórólfr Mostrarskegg fekk at blóti miklu ok gekk til fréttar við Þór, ástvin sinn, hvárt hann skyldi sættast við konung eða fara af landi brott ok leita sér annarra forlaga, en fréttin vísaði Þórólfi til Íslandi. (Торольв Бородань з Мостра влаштував велике жертвоприношення і став запитувати Тора, свого нерозлучного друга, чи миритися йому з конунгом, або ж від'їжджати з країни і шукати іншого притулку) [15].

Hwilum hie geheton æt hærgtrafum wigweorþunga, wordum bædon þæt him gastbona geoce gefremede wið þeodþreaum. Swylc wæs þeaw hyra hæþenra hyht; helle gemundon… (Молилися ідолам, душогубцям і, віддаючи їм жертви обіцяні, просили допомоги, ті забобони, обряди язичницькі, ті поклоніння владиці пекельному...) [12].

У даних випадках «консультування у божества» стосовно найбільш ефективного варіанту подальшого розгортання сценаріїв соціальної взаємодії інтерпретується як «мапування» і зіставлення власної (модельованої) та божественної (прототипної) стратегій поведінки (підсценарій *жертвоприношення*, відповідно, є «каталізатором» інформаційного сигналу).

Дослідивши давньоанглійські та давньопівнічні пам'ятки писемності, можна виділити домінантні семи у *концепті «чоловік»*: «людина», «батько», «чоловік», «син», «брат», «господар», «воїн», «мореплавець», «мандрівник», «володар». Проаналізуємо етимології деяких із них у зазначених мовах. Давньогерманський *чоловік* відрізнявся здатністю бути гарним господарем:

Svo er sagt, að Úlfur var búsýslumaður mikill. (Було сказано про Ульфа, що був він гарний господар) [14].

Етимологія репрезентацій *búsýslumaður*, *mikill* (дісл. *busy*, да. *bysig / bisig*, герм. *bizigaz* — зайнятий, старанний; дісл. *maður*, *maðr*, герм. *mann*, да. *mann*, дсакс. *man*, гот. *mann* —гарний чоловік, людина; дісл. *mikill*, да. *micel*, гот. *mikils*, сакс. *mikil* — великий, дужий, визначний) — дозволяє виділити базові ознаки *чоловіка* як носія енергії, здатної породжувати, та виконавця програми буття.

Професійна діяльність на кшталт мореплавання також мала неабияке значення у житті *чоловіка* та характеризувала його:

Um várit fekk Þórólfr Birni langskip gott ok skipat góðum drengjum ok fekk Hallstein, son sinn, til fylgðar við hann, ok heldu þeir vestr um haf á vit frænda Bjarnar. (Навесні Торольв передав Бйорну добре довге судно з добрими мужами на борту і надав йому в допомогу свого сина Хальстейна. Вони вирушили у західне море відвідати родичів Бйорна) [15].

Використані в даному прикладі слова *góðum drengjum*, що застосовувались на позначення *чоловіка* (дісл. *goður*, *drengr*, да. *god / bisig*, герм. *godaz* — гарний чоловік, благородний), етимологічно передають ідею чоловіка-упорядника, що визначає конфігурації аранжування інших об'єктів.

Проте одними з найяскравіших є етимології *чоловіка-воїна*. Приклади чоловічої мужності, маскулінності та пов'язаної з ними зовнішньої привабливості давньогерманського *чоловіка-воїна* засвідчені у північних сагах та давньоанглійських пам'ятках писемності.

Hann var mikill vexti, vænn yfirlits ok vel viti borinn, stórlyndr við sína menn, en grimmr sínum óvinum. Þegar hann hafði aldr til, fær hann sér liðs ok herskipa, ok gerist hann inn mesti hermaðr, svá at varla fæst hans maki. (Він був високого зросту, красивий і розумний, великодушний зі своїми людьми, але жорстокий з недругами. Коли він виріс, то добув собі військо і бойові кораблі і став таким найбільшим воїном, що важко було знайти йому рівню) [18].

Welund him be wurman wræces cunnade, anhydig eorl earfoþa dreag, hæfde him to gesiþþe sorge ond longaþ, wintercealde wræce; wean oft onfond. (Велунд зазнав, вождь могутній, в змієкузні тугу вигнання, смуток вигнанцю слугою був у будинку зимовому, в'язня багатостраждального) [13].

Higelaces þegn god mid Geatum, Grendles dæda se wæs moncynnes mægenes strengest (Почув звістку про перемоги Гренделя сміливець гаутський, дружинник Хігелака, він був найсильнішим серед могутніх) [12].

Se wæs moncynnes mægenes strengest on þæt dæge þysses lifes æþele ond eacen. (Він був найсильнішим серед могутніх героїв знатних, гідний і мужній) [12].

Проаналізуємо значення кваліфікаторів *чоловіка* у наведених прикладах: дісл. *storlyndr* — запальний, великодушний, благородний; дісл. *vel*, да. *well*, дфриз. *wela*, гот. *waila* — добре, сильно; дісл. *grimmr*, герм. *grimmaz* — жорстокий, злий;

дісл. *hermaðr* — солдат, військовий, воїн, командувач. Давньоанглійські слова *eorl* (герм. *erlaz*, сакс. *erl*, дісл. *Jarl* — воїн, сміливa людина); *stengest* (дісл. *strangr* — мужній, сильний, суворий); *æþele* (герм. *aþalaz*, дісл. *aðall* — добропорядний, гідний, визначний, найкращий); *eacen* (герм. *aukanaz*, сакс. *ōkan* — могутній, владний) свідчать про мужність *чоловіка*. Етимологія представлених слів в обох мовах дає підстави трактувати *чоловіка* як: *чоловік (воїн)* є активним началом, що змінює світ (коли вносить до нього програму розвитку), і певним чином руйнує стару систему (звідси — *воїн*). Запальність дозволяє розглядати *чоловіка* як «носія і провідних сил енергії *вогню*, котра, у свою чергу, є надсистемно детермінованим джерелом програми буття і розвитку відкритих систем (людини в тому числі)» [6]. Окрім цього, можна помітити войовничість *чоловіка* та конфліктність, що свідчить про здатність *чоловіка* до трансформації та реалізації домінантної стратегії поведінки.

Цікавим є використання метафоричного переносу якостей міфічних істот або абстрактних понять накшталт битви, війни, зброї тощо для наголошення мужності чоловіків:

Varð Hákon Högna meyjar viðr, vápnberr, er vega skyldi. (І Хакон, Посох Хільд, прийняв бій Неприкритий) [17].

Mænig goldhladen ðegn, gyrde hine his swurde, ða to dura eodon drihtlice cempan. (Прокинулася тоді відважна дружина, озброєні встали знатні бійці на мечах. Біля дверей на варті, ратники прекрасні) [20].

Вербалізований *концепт «чоловік»* у міфопоетичній картині представлений метафоричним співвіднесенням з богами, тваринами, космічними реалізаціями, артефактами, чоловічі метафори відрізняються яскравістю, прагматичною значимістю, різнообразністю. Наприклад, ведмідь, як найбільш небезпечний для мисливця звір, вважався символом хоробрості і сили, крім того, він — одна з іпостасей Одина, верховного бога скандинавського пантеоні:

Björninn rennr nú frá hellinum ok með fjallinu fram. Koma hundarnir ok konungsmenninir í móti honum, ok varð hann þeim torsóttr. Meiddi hann marga menn fyrir þeim, áðr hann yrði sóttr, ok alla hunda deyddi hann. Þar kom, at þeir slógu hring um hann, ok sveimaði hann þá innan um hringinn ok sér, í hvert efni komit er, at hann fær eigi undan komizt. Snýr hann þá þangat, sem konungr stendr, ok þrífr þann mann, sem næstr stóð honum, ok reif hann kvikan í sundr. (*Ведмідь вибіг з печер і спустився з схилу. Собаки і люди конунга зустріли його, але важко було ним його здолати. До того, як вони упоралися з ним, він покалічив багато людей і убив)* [18].

У давньоанглійських пам'ятках писемності можна зустріти метафоричне співвідношення *чоловіка* з вовком, який займав важливе місце у міфології та віруваннях давніх германців:

We geascodan Eormanrices wylfenne geþoht; ahte wide folc Gotena rices. þæt wæs grim cyning. (І ця відома Еорманріка вовча звичка: був вождь могутній, король безжальний) [13].

Давньопівнічні та давньоанглійські етимології *Björninn* (дісл. *björn*, да. *beorn* — ведмідь та воїн); *wylfenne* (герм. *wulfaz*, сакс. *wulf*, гот. *wulf* — вовк) використовувались як поетичний перенос для зображення *воїна*, що свідчить про характеристику людини як фрактальної міні-копії божества, наділеного здатністю упорядковувати світ, трансформувати та перезавантажувати.

Аналіз пам'яток давньоанглійської та давньопівнічної писемності показує, що в героїчних творах давніх германців не має окремого опису або оцінки зовнішності *чоловіків* або їх індивідуальності. Проте досить образними є найменування давніх *чоловіків*. У більшості випадків використовуються: 1) прості назви, що несуть відбиток певної якості (*Harðr, Hörðr* — міцний, сильний, *Hraði* — швидкий, *LjúfR* — дорогий, улюблений, *Litli* — маленький, *Loðinn* — з густим волоссям) або абстрактні поняття (*Hildr* — битва, *Hjálp, Hjölp* — поміч, *Hugi* — душа, думка); назви тварин, якості яких метафорично перенесені на чоловіків (*Jöfurr* — вепр, *Ulfr* — вовк, *Björn* — ведмідь); 2) складені назви (*Hróðmundr: hróðr* — хвала + *mund* — рука (захист), *Haraldr* — *herr*, герм. xarjaz — військо + *valdr* — володар, *Reginleif* — *regin*, *rögn* — боги, вищи сили, від герм. *ragina* — рада + *leif* — нападник; або з елементами, що містять назви богів, елементи áss —ac, guð, goð — бог, dís — богиня, alf — альв, ельф, дух землі й родючості (*Ásgeirr* — спис асів, *Ásleifr* — нащадок асів, *Ásmundr* — захисник асів, *Guðríkr, Goðrekr* — божественний король, елементи, що містять назви тварин (*Björn* — ведмідь, *Guðbjörn* — божественний ведмідь, Úlfr — вовк: *Ásólfr* — вовк асів; *Jöfurfast* — сильний, швидкий вепр, *Jöfurfríðr* — гарний вепр, *Arnbrandr* — меч орла, *Hrafnhildr, Rafnhildr* — ворон битви; 3) елементи, що містять позначення битви, бою, перемоги — *gunnr*, *hildr*, *leikr* (*Hlégunnr* — морська битва, *Vígúlfr* — вовк війн, *Sigmarr* — славна перемога) [7].

Аналіз етимологій наведених найменувань *чоловіка* дає підстави виділити основні ознаки *чоловіка* у давні часи:

— «міцний», «сильний», «швидкий» — підкреслюють основні ознаки *чоловіка* як носія сили та енергії, учасника енергоінформаційного обміну із залученням концептів міфологем вогню, землі, води та повітря з участю у відповідних сценаріях;

— «битва», «бій», «перемога», «воїн», «військо» — дають підставу говорити про *чоловіка* — творця нового та руйнівника старого, здатного до трансформаційної діяльності;

— характеристики, пов'язані з божественною силою та богами, вказують на *чоловіка* як фрактальну копію бога, який є упорядником;

— риси, пов'язані з землею та родючістю, розкривають зв'язок *чоловіка–неба* як носія програми з матеріальними ресурсами *землі–матері*, що уособлено в жіночому началі, та зв'язок із землею як системою, здатною до розширення.

Отже, *концепт «чоловік»* є динамічною структурою, котра охоплює уявлення про активне чоловіче начало в міжсистемних взаємодіях у відомому фрагменті Всесвіту. Еволюція змісту концепту дозволяє ідентифікувати *чоловіка* як одну з універсалій, представлених у давньоанглійській та давньопівнічній міфологічній традиції. Давньогерманський *чоловік*, будучи залученим у енерго-інформаційні відносини як відкрита система, з одного боку, з другого виступав як носій програми буття, яку він відповідно до своїх вікових та соціальних властивостей мав адаптувати і транслювати на сім'ю, рід, етнос, націю, формуючи стратегії і тактики їхнього поступу.

Перспективним вважається аналіз лінгвосеміотичних, структурних та прагматичних особливостей вербального наповнення *концепту «чоловік»* з позицій універсального принципу природовідповідності функціонування відкритих систем та теорії міфологічно орієнтованого семіозису.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гергель О.В.* Образные парадигмы сравнений, характеризующих мужчину и женщину (на материале англоязычной женской прозы) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04. Германские языки / О.В. Гергель. — Уфа, 2014. — 21 с.
2. *Домброван Т.И.* Язык в контексте синергетики: Монография / Т.И. Домброван. — Одесса : КП ОГТ, 2013. — 346 с.
3. *Жаботинская С.А.* Концепт / домен: матричная и сетевая модели / С.А. Жаботинская // Культура народов Причерноморья. — 2009. —№ 168. —Т. 1. — С. 254–259.
4. *Карасик В.В.* Лингвокультурный концепт как единица исследования / В.В. Карасик, Г.Г. Слышкин / Методологические проблемы когнитивной лингвистики. — Воронеж : ВГУ, 2001. — С. 75–80.
5. *Колесник О.С.* Міфологічний простір крізь призму мови та культури / О.С. Колесник. — Чернігів : РВВ ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка, 2011. — 312 с.
6. *Колесник О.С.* Від міфосеміотики до неоантропоцентризму у лінгвістиці / О.С. Колесник // Наукові записки. — Випуск 137. — Серія : Філологічні науки (мовознавство). — Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. — С. 435–440.
7. *Левицкий В.В.* Этимологический словарь германских языков / В.В. Левицкий. — Винница : Нова книга, 2010. — Т. 1. — 610 с.
8. *Потапенко С.І.* Мовна особистість у просторі медійного дискурсу (досвід лінгвокогнітивного аналізу) / С.І. Потапенко. — К. : КНЛУ, 2004. — 360 с.
9. *Топоров В.Н.* Древо Мировое / В.Н. Топоров // Мифы народов мира : Энциклопедия, в 2 тт. — М. : Советская энциклопедия, 1980. — С. 398–406.
10. *Croft W.* Cognitive Linguistics / William Croft, D. Alan Cruse. — Cambridge : Cambridge University Press, 2004. — 356 p.
11. *Langacker R.W.* A course in cognitive grammar. Manuscript. Preliminary draft / R.W. Langacker. — San Diego : UCSD, 2000.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Beowulf [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://northvegr.org/epic%20poetry.html
2. Deor [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://northvegr.org/old%20icelandic%20old%20english%20texts/selected%20corpus%20of%20anglo%20saxon%20poetry/030.html]
3. Egils Saga [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://www.snerpa.is/net/isl/egils.htm]
4. Eyrbyggja saga [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://norse.ulver.com/src/isl/eyrbygg/on.html]
5. Haralds saga hins hárfagra [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://norse.ulver.com/src/konung/heimskringla/harald-harf/on1.html]
6. Hrólfs saga kraka ok kappa hans [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://norse.ulver.com/src/forn/hrolf/on.html]
7. Ragnars saga loðbrókar ok sona hans [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://norse.ulver.com/src/forn/ragnar/ru.html]
8. Völuspá [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://www.voluspa.org/voluspa51-55.htm]
9. Waldere [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://northvegr.org/old%20icelandic%20old%20english%20texts/selected%20corpus%20of%20anglo%20saxon%20poetry/019.html]

УДК 81'42

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА ПРИРОДА ПОЛЯ КОНЦЕСИВНОСТІ В РАННЬОНОВОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Залізнюк І.В.,
Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті розглядається семантико-синтаксична природа поля концесивності в ранньонововерхньонімецькій мові. Особлива увага приділяється елементам, які утворюють центр та периферію даного поля. Досліджено та проаналізовано складний характер підрядних речень з допустовою семантикою.

Ключові слова: *поле концесивності, допустова семантика, принцип синтаксичного поля.*

В статье рассматривается семантико-синтаксическая природа поля концесивности в ранненововерхненемецком языке. Особое внимание уделяется элементам, которые создают центр и периферию данного поля. Исследовано и проанализировано сложный характер подчиненных предложений с уступительной семантикой.

Ключевые слова: *поле концесивности, уступительная семантика, принцип синтаксического поля.*

The article considers semantic and syntactic properties of the concessive field in Early New High German. Special attention is paid to the elements that constitute the nucleus and the periphery of the field. The article highlights the complex nature of subordinate clauses with concessive semantics.

Key words: *concessive field of clause, concessive semantics, principle of syntactic fields.*

Постановка проблеми. Сучасна лінгвістика все більше уваги приділяє складним динамічним відносинам у мові, яка володіє великою кількістю форм взаємодії, взаємозв'язку та взаємообумовленості явищ об'єктивної дійсності. Допустова семантика в повній мірі відображає багатозначність сприйняття людиною об'єктивного світу. Структурне різноманіття та семантична неоднозначність допустових конструкцій на рівні складного речення потребують детального аналізу способів вираження даної семантики в ранньонововерхньонімецькій мові, оскільки допустові відношення є результатом складної взаємодії причинно-наслідкового та заперечного зв'язків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цій темі присвячені праці В.Г. Адмоні, О. Есперсена, Р.А. Будагова, В.В. Бабайцевої, М. Мозера та ін. Складний характер речень з допустовою семантикою привертав увагу як вітчизняних (О.І. Москальська, Є.С. Кубрякова, Б.О. Серебренніков), так і зарубіжних дослідників (Гакк, Баудер). К. Стемковська, наприклад, пояснює таку надзвичайну складність тим, що саме при вираженні допустовості необхідні більше, ніж дві пресупозиції, причому частина цих пресупозицій представлена приховано — імпліцитно, а вже експліцитно реалізовані пресупозиції, що знаходяться у відношеннях зворотної передбачуваності.

Однак належного опрацювання синтаксичної структури концесивних речень з урахуванням взаємозв'язку його лексико-граматичної, семантико-синтаксичної та логічної структури на прикладі текстів ранньонововерхньонімецької мови на сьогодні немає. Це засвідчує **актуальність** нашого дослідження як для теоретичної, так і для прикладної лінгвістики.

Об'єктом статті стали складнопідрядні речення з допустовою семантикою в ранньонововерхньонімецькій мові.

Метою статті є комплексний аналіз семантико-синтаксичної природи складнопідрядного речення в ранньонововерхньонімецькій мові. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

— з'ясувати місце допустових конструкцій у системі складнопідрядного речення;

— виявити та охарактеризувати основні різновиди допустових конструкцій;

— здійснити аналіз допустових конструкцій: визначити різновиди таких речень та з'ясувати їхню кількісну співвіднесеність;

— описати основні засоби зв'язку частин допустових складнопідрядних речень.

Викладення основного матеріалу. Складнопідрядні речення допусту — це особливий тип складних конструкцій, який має розчленовану структуру. Мовознавці утворення з семантико-синтаксичними відношеннями допусту кваліфікують, як конструкції зі складною підрядністю, хоча деякі вчені зараховують їх до перехідних, синкретичних речень — від підрядності до сурядності, а О. Пєшковський пропонує називати їх сурядно-підрядними. Виділити та дослідити

семантико-синтаксичну категорію концесивності дозволяє опис синтаксичних одиниць за допомогою теорії поля. Допустові відношення можна виразити різними засобами від словосполучення до різних типів сладного речення. Вищезазначені засоби об'єднані спільним семантичним статусом, а саме вираженням допустових відношень між явищами об'єктивної дійсності. Синтаксичний характер категорії концесивності визначається засобами вираження допустових значень, які належать до синтаксичних рівнів різного типу та виконують спільну синтаксичну функцію вираження обставинних відношень. У всіх концепціях поля дані відносини представляються у вигляді певної системи мовних одиниць, які мають центр та периферію. Центр поля концесивності займають конструкції, які найбільш повно та чітко виражають типове значення. На думку В.Г. Адмоні, вирішальним фактором для виділення центрального сегменту поля потрібно вважати «чистоту» семантики, тобто відсутність додаткових відтінків значення.

Організація об'єктів по принципу поля передбачає їх неоднорідність, поділ на семантичні мікрополя, які об'єднують мовні засоби вираження семантичних модифікацій допустового значення.

Аналіз речень з допустовою семантикою в ранньонововерхньонімецькій мові виявив, що в зазначений період переважають речення з власне-допустовою семантикою, в той час як вживання речень з умовно-допустовою, допустово-протиставною та загально-допустовою семантикою зустрічаються в поодиноких випадках. Елементи периферії розміщені на різній відстані від центру, мають слабкі семантичні ознаки допустового значення, часто наявні додаткові семантичні ознаки. У реченні мовні засоби розміщуються в залежності від ступеню омонімічності та частоти їх вживання в ранньонововерхньонімецькій мові. У складнопідрядних реченнях допустове значення може бути частковим, узагальненим, слабким, а також звичайним та сильним. Центр поля концесивності складає власно-допустове значення, засоби вираження якого взаємопов'язані із засобами вираження модифікацій допустових відношень під впливом семантичного інваріанту.

Сектор влесне-допустових відношень складає ближню периферію поля концесивності та об'єднує мовні засоби, які вказують на те, що дії в підрядному реченні не впливають на дії в головному реченні. Семантика таких речень має комплексний характер. Поєднання допустового та умовних значень відбувається за допомогою складного сполучника, в якому головною частиною є сполучник *wenn*, а другою частиною виступають підсилювальні частки *auch, schon, gleich, selbst*. Речення з умовно-допустовою семантикою виражають умову, яка перешкоджає виконанню дії головного речення. При аналізі речень даного типу слід звертати увагу на частки, які є складовими частинами даного сполучника та, взаємодіючи зі сполучником *wenn*, відіграють важливу роль в організації структурно-семантичної єдності речення. Частки передають додаткові семантичні нюанси, створюючи широку палітру відтінків допустового значення. Частки, як правило, вважають малозначущими членами речення, але саме вони надають підрядним реченням умови значення допустовості.

Л.К. Капралова зазначає, що частки є важливою складовою змістової сторони висловлювання, а визначення семантичної структури конкретного типу складного речення неможливе без виявлення сукупності актуалізаторів, так як поєднання сполучника і сполучних елементів породжує тонкі відтінки значень.

Особливе значення для дослідження представляють конструкції зі сполучником *wenn* та підсилювальними частками з заперечною семантикою, аналіз яких показав, що дані частки підсилюють протиставлення дій головного та підрядного речення, їх невідповідність один одному. Частини складного речення синтаксично обмежені, а центр висловлювання зміщується на другу частину речення, що сприяє домінуванню значення протиставлення над допустовим.

Підрядні речення, які вводяться сполучником *wenn auch*, в постпозиції належать до центрального сегменту поля. Реченнях ж даного типу з підсилювальними частками складають периферіерію складнопідрядного речення з допустовою семантикою. *Сполучники wenn aber, wenn schon, wenn gleich* представляють різні модифікації умовно-допустового значення та є синонімами.

Висновки. Найбільш повно компоненти семантичної структури з допустовою семантикою реалізуються на рівні складнопідрядних речень. Це обумовлено тим, що складнопідрядне речення передає не просте судження, а складне розчленоване повідомлення, багатокомпонентну думку. Центр поля концесивності складають елементи з власне-допустовою семантикою. Елементи периферії розміщені на різній відстані від центру, мають слабкі семантичні ознаки допустового значення, часто мають додаткові семантичні ознаки. У реченні мовні засоби розміщуються в залежності від ступеню омонімічності та частоти їх вживання в ранньонововерхньонімецькій мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Апресян В.Ю.* Уступительность : языковые святи // Сокровенные смыслы: Слово. Текст. Культура : сб. ст. в честь Н.Д. Арутюновой. — М. : Языки славянской культуры, 2004. — С. 255–266.
2. *Евтюхин В.Б.* Обусловленность // Теория функциональной грамматики. Локативность. Бытийность. Поссесивность. Обусловленность. — СПб. : Наука, 1996. — С. 138–175.
3. *Теремова Р.М.* К вопросу о субкатеризации уступительных ситуаций в современном русском языке // Грамматическая семантика слова и предложения. — Тарту : ТГУ, 1987. — С. 47–61.
4. *Урысон Е.В.* Семантическая и валентная структура слов с уступительным значеним // Русский язык в научном освещении. — 2003. — № 2 (6). — С. 217–246.
5. *Храковский В.С.* Уступительные предложения в системе импликативных конструкций // Общее языкознание и теория граматики : материалы чтений. — СПб. : Наука, 1998. — С. 79–89.

УДК 81'246.2-053.2=161.2=112.2

ФОНЕТИЧНА ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ В УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКОМУ КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРІ

Коливашко Я.В.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються основні аспекти мовної інтерференції. Особлива увага приділяється інтерференції на фонетичному рівні в усному мовленні дітей-білінгвів віком від 3-х до 6-ти років в умовах формування штучного українсько-німецького комунікативного простору. У висновках визначено основні фонетичні явища в німецькій мові, які завдавали складнощів під час освоєння мови у дітей, описується мовна компетенція дітей на фонетичному рівні та вплив розбіжностей у німецькій та українській мовах на просодичну структуру мовленнєвого повідомлення.

Ключові слова: *білінгвізм, двомовність, фонетична інтерференція, діти-білінгви, комунікативний простір.*

В статье рассматриваются основные аспекты языковой интерференции. Особое внимание уделено интерференции на фонетическом уровне в устной речи детей-билингвов в возрасте от 3-х до 6-ти лет в условиях формирования искусственного украинско-немецкого коммуникативного пространства. В выводах определены основные фонетические явления в немецком языке, которые вызывали трудности у детей во время изучения, описывается языковая компетенция детей на фонетическом уровне и влияние несовпадений в немецком и украинском языках на просодическую структуру языкового сообщения.

Ключевые слова: *билингвизм, двуязычие, фонетическая интерференция, дети-билингвы, коммуникативное пространство.*

The article considers basic aspects of lingual interference. Special attention is paid to interference at phonetic level in the oral speech of 3–6 years old bilingual children under conditions of artificial Ukranian-German communication environment. The article discusses the main phonetic phenomena in German which caused children difficulties in the process of learning the language. The article describes children's language competence at the phonetic level and addresses discrepancies in German and Ukrainian that impact the prosodical organization of speech structures.

Key words: *bilingualism, phonetic interference, bilingual children, communication environment.*

Вступ. У процесі формування двомовності в мовленні білінгва спостерігаються порушення реалізації системи нерідної мови та її норм, які зумовлені взаємодією у свідомості систем і норм двох, а іноді й більше мов. Такі порушення зумовлені дією мовної інтерференції та виявляються при недосконалому володінні мовою на різних рівнях будь-якої системи цієї мови.

Актуальність роботи визначається спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення особливостей мовних і мовленнєвих фактів, встановлення й інтерпретацію причин виникнення інтерференції та розкриття механізмів її породження, встановлення закономірностей функціональних змін, що супроводжують зазначене явище.

Постановка наукової проблеми полягає у вивченні мовних проблем дитячого білінгвізму, у встановленні загальних та специфічних характеристик розвитку білінгвального мовлення дітей, які одночасно засвоюють дві мови — українську та німецьку.

Літературні джерела та публікації. Висвітленню проблеми мовної інтерференції в умовах білінгвізму присвячені праці низки лінгвістів, психологів та лінгводидактиків, які зробили суттєвий вклад у цьому напрямку: В. Авроріна, О. Верещагіна, Ю.В. Виноградова, Ю. Жлуктенка, Л. Щерби, К. Ханазарова, О. Швейцера, Н. Шумарової, В. Ярцевої, Л. Блумфілда, Е. Блохера, В. Маккея, Ж. Макнамарі, У. Вайнрайха.

Мета статті полягає у виявленні мовної інтерференції у дітей віком від 3-х до 6-ти років на фонетичному рівні мовної системи в умовах одночасного штучного білінгвізму.

Виклад основного матеріалу. Проблема лінгвоінтерференції достатньо складна, багатогранна, остаточно не вивчена й потребує детального дослідження. Спільним для мов різних народів є те, що вони, виконуючи комунікативну й когнітивну функції, відображають дійсність, у процесі чого створюються поняття про навколишній світ. Утім, навіть відображаючи ту саму об'єктивну дійсність адекватно й повно, мови по-різному членують її, накладаючи на процеси мислення свій відбиток, використовують не тільки різні матеріальні засоби, але й різні внутрішні форми. Сьогодні вчені в галузі мовних контактів говорять як про позитивний, так і про негативний вплив однієї мови на іншу. У той час, як явище, що відображає позитивний вплив однієї мови на іншу, визначається лінгвістами як «трансференція», більшість досліджень проводиться в галузі порушень мови білінгвів, тобто негативного впливу певної мови на іншу, що визначається терміном «інтерференція». Цей феномен може виявлятися як в усному, так і в писемному мовленні і є результатом контактування мов.

Широке застосування термін «інтерференція» набув лише після виходу у світ монографії У. Вайнрайха «Мовні контакти». У своїй роботі автор дав визначення інтерференції: «випадки відхилення від норм, які мають місце в мовленні двомовних індивідів у результаті того, що вони володіють більше ніж однією мовою, тобто внаслідок мовного контакту» [1, с. 22]. Під інтерференцією також розуміють «вплив мовних систем в умовах природної чи штучної двомовності, що виникає під час мовних контактів і виражається у відхиленнях мовної норми і системи другої мови під впливом когніцій рідної мови» [2, с. 216].

У більшості випадків причини явищ інтерференції можна визначити лінгвістичними методами: порівнявши фонетичні й граматичні системи двох мов і визначивши їх відмінності. Найбільше у мовленні виявляється фонетична інтерференція (*далі* — ФІ). Первинність звукової форми мови щодо письмової дозволяє стверджувати, що оволодіння фонологічною системою мови є основною проблемою при її активному вивченні. ФІ пронизує всі рівні фонетичної системи мови (сегментний, просодичний, інтонаційний) та всі звукові одиниці (звук, слово, синтагму, фразу, текст) і породжує «негативний мовний матеріал» у мовленні білінгва, що впливає на ступінь розуміння висловлювання носієм мови, на кінцевий результат мовленнєвої комунікації в цілому [3, с. 211]. Інтенсивність вияву ФІ залежить від рівня іншомовної компетенції білінгва, яка, у свою чергу, визначається типом білінгвізму мовця, культивованого його мовленнєвим оточенням.

Німецька і українська мови є не близькоспорідненими, а це означає, що в системі голосних і приголосних звуків є розбіжності і вони різняться і кількісно, і якісно. Ми звернули увагу на особливі фонетичні явища в системах приголосних та голосних звуків української та німецької мови, які або відсутні взагалі в одній з мов, або дуже відрізняються, що в результаті приводить до похибок у вимові. Отже, нижче ми хочемо виділити основні явища в німецькій мові, які завдавали складнощів під час освоєння мови у дітей. Серед них:

— аспірація;

— наявність задньоязикового зімкненого носового сонанта *[ŋ]*;

— відсутність подовження приголосних;

— наявність носових голосних;

— специфіка утворення вібрантів.

У німецькій мові приголосні звуки вимовляються з аспірацією. В українській мові артикуляції приголосних звуків вона не притаманна. Цей феномен спостерігається при вимові глухих зімкнених *[p], [t], [k]*. Напруження артикуляції і різні ступені придиху німецьких глухих щілинних звуків залежать від їхньої позиції у структурі слова — сильніший або слабший придих; воно найсильніше в початковому звуці перед наголошеним голосним і в абсолютному кінцевому звуці наголошених складів, наприклад: *Kind, Tag, Park*; слабке — у ненаголошених складах перед редукованими голосними, наприклад: *Palast, Tablette, Kosmetik.*

Приклад 1:

Дамір (3,11): ***P**ilz!*

Марк (4,9): *Ich habe **K**ohl gefunden!*

При артикуляції приголосних мускульне напруження та сила повітряного потоку більші, ніж в українській мові. При цьому глухі приголосні є більш напруженими, ніж дзвінкі. Коли Дамір та Марк вживали слова *Pilz* та *Kohl*,

приголосні звуки *[p]* та *[k]* не вимовлялися з аспірацією. Оскільки українська мова, де цей феномен відсутній, є домінуючою у цих дітей, то в німецькій мові аспірація, незалежно від позиції звуків в структурі слова, не завжди спостерігається.

Наявність задньоязикового зімкненого носового сонанта [ŋ].

[ŋ] — один із найкоротших приголосних звуків німецької мови. Він є монофтонгом, а не поєднанням *[ŋ]* та *[g]*. Необхідно звернути увагу на те, щоб цей носовий звук вимовлявся як єдиний і не мав закінчення *g* або *k* у наступному складі. Мова не йде про *[ŋ]* тоді, коли *n* і *g* збігаються в межах одного слова на стику морфем. Поєднання приголосних *ng* вимовляється у таких словесних моделях із двома окремими приголосними. Поява ж німецького звука *[ŋ]* залежить від позиції: він вимовляється тільки у середині чи у кінці слова, але ніколи не перебуває на початку.

Приклад 1:

Дануся (4,5): *Achtung! Ich weiß! Das ist die Uhr!*

Так, коли Дануся вжила слово *Achtung*, то відбулася заміна задньоязикового зімкненого носового сонанта *[ŋ]* на *[н]*, *[г]*. Це пояснюється тим, що українська мова відрізняється від німецької фонематично і в її системі приголосних взагалі відсутній задньоязиковий зімкнений носовий сонант *[ŋ]*. Слід зауважити, що цей приголосний звук є одним із найважчих при засвоєнні звуків на ранньому етапі вживання мови.

Відсутність подовження приголосних.

У німецькій мові подвійні приголосні не подовжуються при вимові. Подовження приголосних можливе лише на стику морфем у тих випадках, коли закінчення однієї морфеми й початок іншої представлені однаковим звуком. В українській мові приголосні звуки подовжуються, наприклад: життя [ж`итт'а].

Приклад 1:

Аделіна (3,6): *Ich will mit Anna [a:nna] arbeiten.*

В артикуляції Аделіни відбувається подовження подвійного приголосного звука *[n]*, що стає причиною подовження голосного заднього ряду *а*.

Приклад 2:

Сократ (4): *Sonne [`zo:nnə] scheint hell heute.*

В артикуляції Сократа відбувається подовження подвійного приголосного звука *[n]*, що стає причиною подовження голосного заднього ряду *о*.

Як ми бачимо, подвоєння приголосних літер на письмі у дітей, в умовах штучного білінгвізму, матиме подовження в артикуляції. Це також стає причиною подовження голосних перед подвоєними приголосними, хоча вони слугують для того, щоб показати, що попередній голосний має вимовлятися коротко.

Наявність носових голосних.

У німецькій мові є носові голосні, серед них: *[ã], [ɛ], [õ], [œ]*. Існує тенденція вимовляти запозичені звуки так, як вони вимовляються у мові-джерелі. У німецькій мові є чимало запозичень з французької, а разом із французькими словами було перенесено і носові голосні. На сучасному етапі розвитку мови співіснують два способи артикуляції:

— на французький лад;

— наближений до німецьких вимовних звичок.

Приклад 1:

Адріан (3,4): *Mein Vater arbeitet im Restaurant [rɛsto´rant]*

В артикуляції Адріана при вимові французького запозичення *Restaurant [rɛsto´rã]* відсутній носовий голосний *[ã]*.

Приклад 2:

Марк (4,9): *Mein Cousin [ku´zen] hat Geburtstag.*

В артикуляції Марка при вимові французького запозичення *Cousin [ku´zɛ]* відсутній носовий голосний *[ɛ]*.

Приклад 3:

Девіна (3,8): *Mein Kleid ist rosa. Mama sagt Fasson [fa´son] alja Barbi.*

В артикуляції Девіни при вимові французького запозичення *Fasson [fa´son / fa´sɔŋ]* відсутній носовий голосний *[õ]*.

Приклад 4:

Аделіна (3,6): *Parfüm [pa'fu:m] für Mama, sie hat heute Geburtstag!*

В артикуляції Аделіни при вимові французького запозичення *Parfüm [pa'fœŋ]* відсутній носовий голосний *[œ]*.

Отже, ми бачимо, що відсутність в українській мові носових голосних *[ã], [ɛ], [õ], [œ]* є причиною неправильної вимови деяких запозичень з французької мови, які активно вживаються в німецькій мові.

Специфіка утворення вібрантів.

Як в українській, так і у німецькій мовах є звуки-вібранти. Але вони кардинально відрізняються один від одного. Вібранти німецької мови *[r]*, *[R]* та вібрант української мови *[p]* важко зіставляти, хоч передньоязикове *[r]* та українське *[p]* схожі за артикуляційним укладом. Більшого поширення, ніж передньоязикове *[r]*, набуло увулярне *[R]*, якого немає в українській мові і навколо якого спостерігається велика варіативність. Можна встановити три основні типи, де є відмінність з українським *[p]* і які можна пояснити лише правилами артикуляції в німецькій та українській мовах.

Увулярне *[R]*.

Приклад 1:

Педагог нім. мови: *Finden Sie Gegensätze auf den Bildern. Mark?*

Марк (4,9): *Be**r**g und Tal.*

Увулярне *[R]* утворюється завдяки вібрації маленького язичка, а задня спинка язика підіймається до м'якого піднебіння. Увулярне *[R]* переважно дзвінке.

Язичкове *[r]*.

Приклад 1:

Педагог нім. мови: *Taras, welche Vögel weißt du?*

Тарас (4,5): *Meise, Sperling, **R**abe, Taube…*

При язичковому *[r]* між задньою спинкою язика і маленьким язичком утворюється щілина.

Вокалізоване *[ʌ]*

Приклад 1:

Педагог нім. мови: *Schau mal, was ist das?*

Дамір (3,11): *Uh**r.** Abe**r** sie ist kaputt.*

Вокалізоване *[ʌ]* утворюється внаслідок розширення щілини. Тембр *[ʌ]* подібний до *[a]* з домішкою *[oe]*, або *[ɔ]*.

В українській же мові широкий кінчик язика піднятий до верхніх альвеол та вібрує в інтенсивному струмені повітря, завдяки чому і виникає звук *[p]*.

Висновки. Отже, на фонетичному рівні в системі голосних і приголосних звуків є розбіжності — і кількісні, і якісні. Деякі фонетичні явища в системах приголосних та голосних звуків української та німецької мови або відсутні взагалі в одній із мов, або дуже відрізняються, що в результаті приводить до похибок у вимові дітей. Ми виокремили основні явища в німецькій мові, які завдавали складнощів під час освоєння мови у дітей: аспірація, наявність задньоязикового зімкненого носового сонанта *[ŋ]*, відсутність подовження приголосних, наявність носових голосних та специфіка утворення вібрантів. Результати дітей на фонологічному рівні загалом можна оцінити позитивно. У більшості дітей відсутній акцент або наявні лише незначні відхилення від норми. Помилки в артикуляції найчастіше трапляються у деяких звуках та закінченнях, які в українській мові просто відсутні. Таким чином, можна зробити висновок, що діти дуже добре імітують артикуляцію та вимову. Слід розуміти, що усі розбіжності, які наявні в німецькій та українській мовах на фонетичному рівні, не надто впливають на порозуміння під час спілкування, але вимова домінуючої мови буде чинити вплив на просодичну структуру мовленнєвого повідомлення: ритмічний, синтагматичний, фразовий та логічний наголоси; мелодичне оформлення фрази; паузацію; темп мовлення; позицію у мовленнєвому повідомленні.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Вайнрайх У.* Языковые контакты: состояние и проблемы исследования. — Киев : Вища школа, 1979. — 263 с.
2. *Виноградов В.* Лингвистические аспекты обучения языку. — М., 1976. — Вып. 2, с. 28–56.
3. *Щерба Л.* Избранные работы по языкознанию и фонетике. — Л., 1958. — С. 33–42.

УДК: 82.0 (100)

«НАДГРОБКІВ ЦАРСЬКИХ МАРМУРОВІ ПЛИТИ ПЕРЕЖИВЕ ПОТУЖНИЙ МІЙ РЯДОК?» (АВТОРЕФЛЕКСІЯ ГЕНІЇВ НА ПОРОЗІ КАНОНУ)

Ковбасенко Ю.І.,
Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті з урахуванням концептуальних положень «теорії канону» ("Canon Theory") в компаративном аспекті розглянуто специфіку, основні закономірності та результати авторефлексії, самооцінки власної творчості письменниками, котрі перебувають у центрі національних (і світового) літературних канонів і чия творчість уникла забуття протягом століть (Квінт Горацій Флакк, Вільям Шекспір, Джон Мільтон, П'єр Ронсар, Роберт Бернс, Адам Міцкевич, Шарль Бодлер, Олександр Пушкін, Тарас Шевченко, Максим Рильський та ін.).

Ключові слова: *літературний канон, авторефлексія, прототекст, інтертекст, алюзія, ремінісценія.*

В статье с учетом концептуальных положений «теории канона» ("Canon Theory") в компаративном аспекте рассмотрены специфика, основные закономерности и результаты авторефлексии, самооценки собственного творчества писателями, находящимися в центре национальных (и мирового) литературных канонов и чьё творчество избежало забвения на протяжении веков (Квинт Гораций Флакк, Уильям Шекспир, Джон Мильтон, Пьер Ронсар, Роберт Бернс, Адам Мицкевич, Шарль Бодлер, Александр Пушкин, Тарас Шевченко, Максим Рыльский и др.).

Ключевые слова: *литературный канон, авторефлексия, прототекст, интертекст, аллюзия, реминисценция.*

The article highlights specific features, basic regularities and results of the auto-reflection and self-assessment of creativity by writers known as central characters in respective national (global) literary canons, their works having escaped oblivion for centuries (Quintus Horatius Flaccus, William Shakespeare, John Milton, Pierre Ronsard, Robert Burns, Adam Mickiewicz, Charles Baudelaire, Oleksandr Pushkin, Taras Shevchenko, Maxym Rylskyi etc.). The said phenomena are analyzed in comparative aspect.

Key words: *literary canon, auto-reflection, prototext, intertext, allusion, reminiscence.*

То з яким же «багажем» письменника
пропускають до Майбутнього?..
Вольтер

Дослідження закономірностей формування та функціонування літературного канону («теорія канону», «Canon Theory») нині є світовим науковим мейнстримом [1]. Дослідників цікавлять питання, чому одні літературні твори переживають тисячоліття, постійно «реанімуючись» у пам'яті багатьох поколінь, а інші швидко пірнають у морок забуття, «западаючи в імлу» (Горацій)? З яких причин конкретний письменник у певну добу перебуває в центрі читацької уваги, неначе затіняючи своїх колег, але з плином часу і сам зникає в чиїйсь тіні, а натомість колишні «темні конячки» стають новими лідерами цих своєрідних літературних перегонів? І, зрештою, як самі письменники-генії оцінювали ситуації та шанси, котрі й дозволили їм зайняти центральні

позиції в канонах їхніх національних (світової) літератур?

Одним із найавторитетніших у світі дослідників «теорії канону» є професор Єльського університету Гарольд Блум (Harold Bloom), відомий своїми ґрунтовними працями «Страх упливу», «Шекспір: винахід людини» і, насамперед, — «Західний канон» ("The Western Canon"), концептуальні ідеї яких ураховані в цій розвідці, **метою** якої є дослідження специфіки, основних закономірностей і результатів авторефлексії, самооцінки власної творчості тими письменниками, котрі перебувають у центрі своїх національних (світового) літературних канонів і чия творчість уникла забуття протягом століть. Під *авторефлексією* розуміємо як «осмислення людиною власних дій (у т. ч. творчості. — Ю. К.), діяльність самопізнання, що розкриває специфіку духовного світу людини», так і «самоаналіз, роздуми людини (часом надмірні, хворобливо загострені) над власним душевним станом» [2, с. 501].

Матеріалом для дослідження авторефлексії митця можуть слугувати епістолярій, спогади сучасників тощо, проте найголовнішим джерелом є, насамперед, його художні твори, де «автор-деміург може ставати водночас і суб'єктом, і об'єктом власної художньої чи літературно-критичної думки». Ця авторефлексія часто відбувається шляхом самооцінки письменниками тих параметрів, котрі, на їхню думку, могли б забезпечити їхнім творам «вічне тривання» в пам'яті багатьох поколінь, своєрідне «літературне безсмертя», інакше кажучи — місце в каноні. Адже «літературна пам'ять, насправді, ґрунтується на Каноні, котрий є власне системою пригадування» [Bloom, p. 48].

Авторефлексія, самооцінка письменниками власного внеску в літературу, їхніх «претензій на безсмертя» чи не найяскравіше втілена в мотиві підведення ними підсумку творчого життя, т. зв. «мотиві пам'ятника» (за першим рядком оди давньоримського поета Горація "Ad Melpomenen" («До Мельпомени», I ст. до н. е.): "Exegi *monumentum*..." («Звів я *пам'ятник*...»). «Вірш, роман чи п'єса охоплюють увесь комплекс людських страхів, включно із жахом смерті, котрий в літературному мистецтві транформується в жадання канонізації, в потребу зостатися у суспільній пам'яті... Усе обертається довкола смертності і безсмертя літературних творів. Звідки ж узялася ідея вічного тривання твору, котрий не загине і не буде забутий світом?» [Bloom, p. 24, 47].

Одним із перших і найяскравіших утілень мотиву літературного безсмертя Поета є щойно згадана ода «До Мельпомени» — один із найцитованіших прототекстів світової літератури: *«Звів я пам'ятник свій. Довше, ніж мідь дзвінка, / Вищий од пірамід царських, простоїть він. / Дощ його не роз'їсть, не сколихне взимі, / Впавши в лють, Аквілон; низка років стрімких — / Часу біг коловий — в прах не зітре його. // Смерті весь не скорюсь; не западе в імлу / Частка краща моя. Поміж потомками. / Буду в славі цвісти, поки з Весталкою / Йтиме Понтифік-жрець до Капітолію...»* (пер. А. Содомори). Поетичне втілення ідеї безсмертя, нетлінності творчого доробку вимагало від Горація відповідної образної системи, яку він блискуче й віднайшов, пов'язавши поняття «безсмертя», насамперед, із двома образами: *міді* (металу, що не піддається корозії, а отже є вічним) та єгипетських *пірамід* (найвищої, найпомітнішої в світі споруди за часів його життя). Отже, за Горацієм, творчий доробок генія є тривалішим за найтриваліший метал (мідь) і помітнішим за найпомітніший пам'ятник (піраміду Хеопса).

Цю творчу знахідку римлянина залюбки підхопили митці усіх часів і народів. Так Вільям Шекспір згадав Горацієві «камінь» і «мідь» у сонеті № 55: *«Надгробків царських мармурові плити / Переживе потужний мій рядок, / І образ твій, немов із міді литий, / У вічність перейде. Хоч воєн крок // Зруйнує все — і статуї, і трони, / Каменярами тесаний граніт, / Але твоєї із пісень корони / В тисячоліттях не забуде світ...»* (пер. Д. Паламарчука). І хоч Горацій вів мову про власний творчий доробок, а Шекспір — більше про «образ того, кого возвеличують» [див. 5], тональність, образи й мотиви їхніх творів суголосні (сюди ж тяжіє, наприклад, і поезія Шарля Бодлера «Падло», котра, без співвіднесення з Горацієвим прототекстом, може здрібніти до розмірів чергового із численних епатажів скандального автора «Квітів зла»).

Невипадково ці самі образи використав і Джон Мільтон у вірші, присвяченому Шекспірові: *«Пощо тобі, Шекспіре, те каміння, / Яке так тяжко цілі покоління / Збирають і громадять вище гір / На піраміду, що сягає зір?..»* («Пам'яті Шекспіра. 1630 рік»; пер. М. Пилинського).

«Мотив пам'ятника» червоною ниткою пронизує всю світову літературу від її витоків до сьогодення, йому присвятили свої твори генії різних часів і народів. Крім уже згаданих римлянина Квінта Горація Флакка, англійців Вільяма Шекспіра і Джона Мільтона, француза Шарля Бодлера, це й шотландець Роберт Бернс, і француз П'єр Ронсар, і поляки Адам Міцкевич та Юліан Тувім, і росіянин Олександр Пушкін, і українці Тарас Шевченко та Максим Рильський, і багатобагато інших [7].

Цікавим виявом авторефлексії є те, як письменник сам оцінює ті свої здобутки та досягнення, котрі, на його думку, дозволять йому претендувати на пам'ять прийдешніх поколінь, на місце в каноні. За які конкретно заслуги він не забудеться, а «буде в славі цвісти» (Горацій), «будет долго любезен народу» (Олександр Пушкін),

за що далекі нащадки його «не забудуть спом'янути незлим тихим словом» (Тарас Шевченко)?

Звісно, найпершою та мінімально необхідною («за замовчуванням») умовою для входження письменника до канону є його талант, поетичний геній. Самі митці своїм головним здобутком найчастіше вважають своє *новаторство*, «канонотворчу оригінальність». «Своєрідною міткою оригінальності, — пише Г. Блум, — котра може забезпечити твору місце в каноні, є його незвичність (*strangeness*)» [Bloom, p. 9]. Так, найбільшою своєю заслугою і шансом на місце в каноні Горацій вважав те, що він «вперше скласти зумів по-італійському еолійські пісні...», тобто здійснив мрію багатьох римських поетів, нарешті сягнувши вершин поетичної майстерності, які до того підкорили лише еллінські лірики, передовсім Сапфо і Алкей (7 ст. до н. е.), уродженці острову Лесбос, котрі створювали свої поезії на «божественному» (Платон) еолійському діалекті. Отже, найціннішим Горацій вважав передовсім *естетичний* аспект своєї творчості.

Водночас у процесі рецепції і трансформації прототексту Горація його численні послідовники розрорбляли власні версії, іноді ставлячи собі в заслугу не тільки і не стільки художньо-естетичні параметри. Так, після непростих вагань, Олександр Пушкін у своєму наслідуванні Горацію («Я памятник воздвиг себе нерукотворный…») підкреслив не естетичні, а морально-етичні аспекти своєї творчості:

Первісно:
«И долго буду тем любезен я народу, /
Что звуки новые для песен я обрел, /
Что вслед Радищеву восславил я Свободу /
И милосердие воспел»;
Остаточно:
«...И долго буду тем любезен я народу, /
Что чувства добрые я лирой пробуждал /
Что в мой жестокий век восславил я Свободу /
И милость к падшим призывал».

Неважко помітити, що в первісному варіанті ця поезія Пушкіна була ближчою до Горацієвого тексту («вперше скласти зумів по-італійському еолійські пісні» = «звуки новые для песен я обрел»). Чому ж тоді Пушкін обрав інший шлях? Не входячи тут у глибини авторефлексії та деталі життєвої ситуації російського поета, відзначу, що, як людина з гострим розумом, він не міг не усвідомлювати, що ставши «придворним поетом» (у найгіршому тлумаченні цього словосполучення), «руку дав клеветникам ничтожным» (Михайло Лермонтов), він утратив чи почав утрачати колишню народну любов, повагу широкої публіки, до яких уже встиг звикнути [3]. Яскравим прикладом навіть не служби, а неприхованого прислужування Пушкіна царю є схвалений Миколою І відверто шовіністичний вірш «Клеветникам России», про який нині в Росії мало хто говорить і якому не присвячуються наукові конференції. Вірш приурочено до взяття Варшави та жорстокого придушення Росією польського повстання 1830–31 рр. За безсумнівних художніх достоїнств (геніальність Пушкіна-поета під сумнів ніхто не ставить), ця поезія була і вкрай кон'юнктурною, і непристойно сервільною. За це її тоді ж засудив Адам Міцкевич, звинувативши Пушкіна (не називаючи імені) в підлабузництві перед царем: «*...А кто поруган злей? Кого из вас горчайший / Из жребиев постиг, карая неуклонно / И срамом орденов, и лаской высочайшей, / И сластью у крыльца царёва бить поклоны? // А может, кто триумф жестокости монаршей / В холопском рвении восславить ныне тщится? / Иль топчет польский край, умывшись кровью нашей, / И, будто похвалой, проклятьями кичится?*» («Друзьям-москалям», пер. А. Якобсона). Убивчу характеристику згаданий вірш Пушкіна отримав також від авторитетних росіян. Так, Петро Вяземський навіть презирливо назвав його «шинельною одою»... І Пушкін зрозумів, що «з таким багажем письменника до Майбутнього не пускають» (Вольтер). З усіх названих і неназваних причин, підбиваючи підсумки своїх життя і творчості у вірші «Я памятник себе воздвиг нерукотворный…» (1836; про передчуття Дантесової кулі містифікувати не будемо), Пушкін наче сам себе заклинає, що справжньому поетові не слід «для власти, для ливреи / Не гнуть ни совести, ни помыслов, ни шеи » («Из Пиндемонти», 1836). Але в тому-то й полягала його трагедія, роздвоєність його особистості, що в реальному житті, особливо на схилку життя, сам він гнув і совість, і помисли, і шию. Тож дуже важко порівняти зрілого Пушкіна-царедворця в ліврей камер-юнкера з тим юним опальним поетом, котрий, не злякавшись двох заслань, «чувства добрые лирой пробуждал» і «милость к падшим (декабристам. — *Ю. К.*) призывал». Водночас, можливо, саме оця авторефлексія, оце прагнення залишитися в пам'яті народній все-таки співцем свободи, а не царським блюдолизом, і дозволили Пушкіну не здрібніти докраю, не нівелювати свого таланту повністю й остаточно. Принаймні, поетичної відповіді Адаму Міцкевичу («Он между нами жил...») він так і не опублікував. Це питання потребує окремого дослідження, але нас воно цікавить як яскравий приклад упливу авторефлексії на творчу парадигму та життєву позицію непересічного митця...

Проте у творчості поетів, що походять із панівних націй (Квінт Горацій Флакк, Олександр Пушкін, Вільям Шекспір та ін.) *етична* авторефлексія займає назагал незначне місце. Переважно їхня «канонотворча оригінальність» концентрувалася на новаторстві *естетичному*. Суттєво іншою була ситуація у митців, котрі репрезентували позицію націй поневолених (Роберт Бернс, Адам Міцкевич, Тарас Шевченко, Максим

Рильський та ін.). Їхня авторефлексія при входженні до національного літературного канону (іноді ще й не існуючого!) часто концентрувалася на долі їхніх народів, держав. При цьому вони також спиралися на прототекст Горація. Так, проблемою поетів, що походили з поневолених націй і не бажали коритися імперській політиці та моді, була відсутність офіційного визнання, приреченість на обструкцію, гоніння та забуття. Така ситуація склалася, наприклад, у Великій Британії з талановитим шотландським поетом Робертом Фергюссоном, котрий не схотів іти в кільватері британської імперської літературної моди, писав шотландською мовою на шотландські теми й трагічно скінчив життя, ледь переживши своє 20-ліття. Великий Фергюссонів послідовник, Роберт Бернс, зобразив цю ситуацію, спираючись саме на прототекст Горація: «*Ни урны, ни торжественного слова, / Ни статуи в его ограде нет. / Лишь голый камень говорит сурово: / Шотландия! Под камнем — твой поэт!*» (пер. С. Маршака). Якщо шотландцеві Фергюссонові Лондон не поставив пам'ятника гранітного, то шотландець Бернс звів своєму «старшому брату» пам'ятник словесний, наслідуючи Горація ("exegi monumentum"), невипадково ж його поезія називається «Про пам'ятник, зведений Бернсом на могилі поета Роберта Фергюссона».

А поляк Адам Міцкевич у вірші "Exegi MUNImentum..." (увага: не "MONUmentum"!) підкреслив значущість своєї творчості, вживши алюзію на вже згадане придушення польського повстання 1831 року, зокрема — артилерійський обстріл російськими карателями під проводом князя Адама Віртемберґського шедеврально красивої резиденції князів Чарторийських в Пулавах: «*Встал памятник мой над пулавских крыш стеклом. / Переживет он склеп Костюшки, Пацов дом, / Его ни Виртемберг не сможет бомбой сбить, / Ни австрияк-подлец немецкой штукой срыть...*» (пер. С. Кірсанова). Як бачимо, Міцкевич наче «накладає» польську політичну ситуацію на Горацієву естетичну основу. Для цього він навіть трансформує, пародіює перший рядок прототексту: "Exegi MONUmentum" («Звів я пам'ятник») перетворюється на "Exegi MUNImentum" («Звів я будівлю»), оскільки його вірш побудовано на порівнянні з найвищими спорудами Польщі (тоді як у Горація — з єгипетськими пірамідами).

Тарас Шевченко також сміливо трансформує Горацієв прототекст і водночас спирається на нього: «*...Наша дума, наша пісня / Не вмре, не загине... / От де, люде, наша слава, / Слава України! / Без золота, без каменю / Без хитрої мови, / А голосна та правдива, / Як Господа слово...*» («До Основ'яненка»). Горацієвому «довше, ніж *мідь* дзвінка» він протиставляє «без *золота*», а формулу «вищий од *пірамід* царських» змінює антитетичною — «без *каменю*». Так Тарас Шевченко підкреслює неофіціозність, не інтенційованість справжнього українського письменника на офіційне визнання в Російській імперії. Оскільки творчість Григорія Квітки-Основ'яненка, як і самого Кобзаря, не вписувалась ані в офіційну російську імперську доктрину, ані в тогочасну дворянську літературну моду (такий собі римований кітч «про паркети і султани, про Парашу, радость нашу»), то насправді українські письменники не могли претендувати (та ніколи й не претендували) на офіційне визнання та пошанування російськими можновладцями, на «камінь і золото» імперських монументів: «Тут ідеться про граніт офіціозних пам'ятників з пишномовними написами, що вихваляли царських вельмож; за Шевченком, духовний скарб народу не потребує офіційного уславлення» [ПЗТ, с. 629]. Проте духовний скарб будь-якого народу офіційного державного уславлення таки потребує, але це є можливим лише у власній, реально суверенній державі. Шевченко ж, як ніхто інший, розумів, що в Росії, де «від молдаванина до фінна, на всіх *язиках* все мовчить» (відповідь на Пушкінське «и назовёт меня всяк сущий в ней *язык*»), справжня, а не бутафорна, «українськість» офіційно визнаною бути не могла в принципі. Ця ситуація зберігалася століттями, невипадково ж напрочуд схожі мотиви й образи знаходимо у Максима Рильського: «*Я пам'ятник собі поставив нетривалий — / Не з міді гордої, не з мармурових брил. / Скупі слова мої, що на папері стали, / Укриє завтра пил...*" Формула Рильського «не з міді гордої, не з мармурових брил» є алюзією і на Шевченкове «без золота, без каменю», і не Горацієве «Довше, ніж *мідь* дзвінка, / Вищий од *пірамід* царських». А фінал вірша Рильського присвячено його моральному кредо: «*... В житті ні разу неправді не служив!*».

Як бачимо, Горацієв мотив пам'ятника знайшов утілення в процесі українського націє- і державотворення. У найсконцентрованішому та «найвідстоянішому» вигляді усвідомлення Шевченком земного покликання поета втілені в «Подражанії 11 псалму» (1859), написаному вже в останній період творчості, незадовго до смерті: «*...Возвеличу / Малих отих рабов німих! / Я на сторожі коло їх / Поставлю слово*». Тут Шевченко відкрито позиціонує себе як поет-пророк, як фундатор і хранитель хоч допори не існуючої, але вже ним же провозвіщеної Української Держави, як Деміург, котрий творить націю Словом. «Він зрозумів, — пише Омелян Пріцак, — що його завдання далеко вище (за естетичне. — *Ю. К.*): він усвідомив собі, що він не тільки поет, він — натхненний провідник, він — пророк, Єремія України. Тому він вмістив після портрета Єремії та його слів свій автопортрет, за яким слідують його, Тарасові слова — об'явлення, з яким

він звертається до свого занімілого народу, щоб його розбудити, надихнути до визвольної дії» [6, с. 189]. Саме це Шевченко ставить собі в заслугу, саме через це сподівається на вдячну пам'ять прийдешніх поколінь («не забудьте пом'янути незлим тихим словом»), тобто саме за це він сподівається потрапити до Українського Канону. Отже, відмовившись від «золота та каменю» російсько-імперських монументів і повіривши в незалежну вільну Україну, Тарас Шевченко став водночас і творцем, і центром Українського Канону, здобувши Безсмертя...

Звісно, заявлена тема розглянутим матеріалом зовсім не вичерпується і дає широке поле для подальших розвідок. Водночас проведене дослідження дозволяє зробити такі **висновки:**

1. Страх письменників бути забутими прийдешніми поколіннями, їхнє прагнення до «літературного безсмертя», до місця в каноні справляло, справляє й, безумовно, справлятиме відчутний вплив на світовий літературний процес.

2. Це прагнення спонукає письменників до авторефлексії над власним життєвим призначенням і творчим покликанням, утілюючись передовсім у художніх творах, присвячених осмисленню того, за що саме конкретний письменник може розраховувати на вдячну «спільну і суспільну пам'ять» (Г. Блум) у прийдешніх поколінь.

3. Згадана авторефлексія яскраво втілюється в т. зв. «мотиві пам'ятника» (за першим рядком оди Горація "Ad Melpomenen": "Exegi monumentum..." — «Звів я пам'ятник...»). При цьому не обов'язково кожен митець, котрий розробляв «мотив пам'ятника», достеменно опинявся в центрі літературного канону, але ті, хто перебуває в центрі цього канону, до мотиву «пам'ятника» зверталися постійно. Отже, авторефлексія притаманна й сприяє процесу входженню митця до канону.

4. Звернення до прототексту Горація відбувається по-різному: 1) пряме цитування (найчастіше вживання першого рядка: "Exegi monumentum"); 2) експліковане та/або імліцитне інтертекстуальне відсилання до деталей прототексту римлянина (*мідь — золото — метал...*; *піраміда — граніт — мармур — камінь...*; «смерті весь не скорюсь» — «нет, весь я не умру» та ін.); 3) трансформація Горацієвих образів і мотивів аж до антитетичних, але з обов'язковою опорою на прототекст.

5. Інваріантом реалізації «мотиву пам'ятника» різними письменниками є підкреслення їхнього новаторства, «канонотворчої оригінальності» (Гарольд Блум). Найчастіше письменники своїм головним здобутком, заслугою перед прийдешніми поколіннями вважають новаторство, найчастіше естетичне і/або морально-етичне. При цьому спостерігається цікава закономірність: естетичні проблеми ставлять собі в заслугу передовсім представники панівних націй (Квінт Горацій Флакк, Вільям Шекспір, Олександр Пушкін), а морально-етичні, насамперед, — націй поневолених (Роберт Бернс, Адам Міцкевич, Тарас Шевченко, Максим Рильський).

І насамкінець. Звісно, тотального та вичерпного каталогу усіх конкретних рис творчості письменника, котрі забезпечують йому місце у літературному каноні, свого роду «рецепту літературного безсмертя» достеменно не дасть ніхто. Проте сам пошук таких рис вже сьогодні дозволяє краще збагнути закономірності перебігу світового літературного процесу, особливості творчості Митця та закономірності формування літературного канону.

До того ж, за Конфуцієм, шлях навіть довжиною в тисячу літ починається з одного кроку...

ЛІТЕРАТУРА ТА ПРИМІТКИ

1. Ось далеко не повний перелік знакових публікацій з проблеми літературного канону: Harold Bloom. The Western Canon. Macmillan, London 1994, pp. 567; Leslie Fiedler, Houston A. Baker, Jr. (eds.). English Literature: Opening Up The Canon. Baltimore: Johns Hopkins U. P., 1979, а також: Paul Lauter. Caste, Class, and Canon // J. Newton, M. Harris, K. Aguero (eds.). A Gift of Tongues: Critical Challenges and Contemporary American Poetry. University of Georgia Press, 1987. P. 57–82; Він же: Race and Gender in the Shaping of the American Literary Canon // J. Newton, D. Rosenfeld (eds.). Feminist Criticism and Social Change: Sex, Class and Race in Literature and Culture, N. Y., 1985. P. 19–44; John Guillory. Cultural Capital: The Problem of Literary Canon Formation. Chicago: The University of Chicago Press, 1993, Гронас М. Литературный канон как проблема // Новое литературное обозрение, 2011. — № 1 та ін. Детальніше про сучасний стан проблеми канону і каноноборства в Україні та за кордоном див.: Ковбасенко Ю. І. Літературний канон і куррикулум літературної освіти: світовий досвід і український шлях // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України, 2011. — №№ 9, 10.

2. Словник іншомовних слів. — К.: Наукова думка, 2010. — 664 с.

3. Віссаріон Бєлінський у листі до Миколи Гоголя від 15/03.07.1847 р. так різко схарактеризував цю болючу авторефлексію Пушкіна, його прагнення повернути собі народну любов: «Вы, сколько я

вижу, не совсем хорошо понимаете русскую публику. Ее характер определяется положением русского общества, в котором кипят и рвутся наружу свежие силы, но, сдавленные тяжелым гнетом, не находя исхода, производят только уныние, тоску, апатию. Только в одной литературе, несмотря на татарскую цензуру, есть еще жизнь и движение вперед. Вот почему звание писателя у нас так почтенно, почему у нас так легок литературный успех, даже при маленьком таланте. Титло поэта, звание литератора у нас давно уже затмило мишуру эполет и разноцветных мундиров. И вот почему у нас в особенности награждается общим вниманием всякое так называемое либеральное направление, даже и при бедности таланта, и почему так скоро падает популярность великих поэтов, искренно или неискренно отдающих себя в услужение православию, самодержавию и народности. Разительный пример — Пушкин, которому стоило написать только два-три верноподданических стихотворения и надеть камер-юнкерскую ливрею, чтобы вдруг лишиться народной любви» («Литературное наследство», № 56 // В. Г. Белинский, т. II. — М. : Изд-во АН СССР, 1950. — С. 571–581).

4. *Попович М.* Нарис історії культури України / Мирослав Попович — К. : АртЕк, 1998. — С. 377.

5. *Куделин А.Б.* Образ восхваляемого в средневековом арабском панегирике // Поэтика средневековых литератур Востока. — М., 1994. — 239 с.

6. *Пріцак О.* Шевченко-пророк / Омелян Йосипович Пріцак. — К., 1993.

7. *Жиляков С.В.* Жанровая традиция стихотворения-«Памятника» в русской поэзии XVIII–XX вв. : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература» / Сергей Викторович Жиляков. — М., 2010. — 23 с.

УДК 821(1/9)–1.02

ДЖЕРЕЛА ТА ФУНКЦІЇ ГЕТЕРОГЕННОГО ІНТЕРТЕКСТУ В ПОЕЗІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО

Дячок С.О.,
Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті здійснено спробу дослідження джерел і функцій гетерогенного інтертексту в поезіях Л. Костенко. Зокрема, простежено специфіку функціонування античних і середньовічних алюзій і ремінісценцій в її творах, проаналізовано роль інтертексту у втіленні її авторської концепції.

Ключові слова: *інтертекст, міфологема, ремінісценція, алюзія.*

В статье предпринята попытка анализа источников и функций гетерогенного интертекста в поэзии Л. Костенко. В частности, прослежена специфика функционирования античных и средневековых аллюзий и реминисценций в ее произведениях, проанализирована роль интертекста в воплощении ее авторской концепции.

Ключевые слова: *интертекст, мифологема, реминисценция, аллюзия.*

The article analyzes sources and functions of heterogeneous intertext in the poems by Lina Kostenko. The article traces ancient (mythological) and medieval (mythological and historical) allusions and reminiscences in the said texts. Intertext is regarded as a means of realizing the author's conception.

Key words: *intertext, mythology, reminiscence, allusion.*

Активне використання інтертексту є «обов'язковою частиною культурного дискурсу і одним із основних художніх прийомів, оскільки принципова еклектичність і цитування є домінуючими рисами сучасної культурної ситуації» [1]. Дослідженню функцій інтертекстуальності в літературних творах присвячені роботи багатьох дослідників (Р. Барт, М. Бахтін, Ю. Крістева, Ю. Ковбасенко, Ю. Лотман, А. Мережинська, М. Ріффаттер та ін.).

Творчий доробок Ліни Костенко теж став предметом розгляду в роботах низки дослідників (В. Базилевський, С. Барабаш, В. Брюховецький, Р. Гром'як, І. Денисюк, М. Жулинський, М. Ільницький, Г. Клочек, Ю. Ковбасенко, М. Кодак, Г. Кошарська, Н. Криловець, А. Макаров, В. Моренець, О. Никанорова, В. Панченко, І. Пономаренко, В. Саєнко, Т. Салига, Л. Сеник, Е. Соловей, Л. Таран, К. Фролова та ін.).

Проте джерела та особливості функціонування гетерогенного інтертексту в поезіях Ліни Костенко предметом спеціального дослідження ще не були, що засвідчує **актуальність** обраної нами теми.

Метою цієї статті є аналіз джерел і функцій гетерогенного інтертексту в поезіях Ліни Костенко. Показовим у цьому сенсі є, наприклад, вірш «Люблю чернігівську дорогу», де лаконічно, прозоро й випукло репрезентовано три хронотопи: 1) античний; 2) середньовічний; 3) сучасний. Така контамінація дає несподіваний і відчутний ефект.

Твір побудовано як дорожню замальовку: восени, під час збору врожаю, лірична героїня їде в автівці по чернігівській дорозі, споглядаючи дари щедрої української землі («*Вінки цибулі бурштинові / там висять просто на тинах*» або «*несе хтось яблука в приполі, / несе хтось груші в картузі*» і т. п.). Уведення до цієї «рустикальної» замальовки інтертексту поглиблює інтелектуалізм вірша, привносячи до нього історіософічний підтекст і наближаючи до стилістики буколіки чи пасторалі.

Цікавим є звернення до античної міфології, репрезентоване двома алюзіями. Перша з них відсилає читача до еллінських жертвоприношень, які здійснювалися зазвичай шляхом спалювання пожертвувань (м'яса жертовних тварин, городини тощо), оскільки елліни вірили, що олімпійські боги споживають саме *дим*, який здіймається до неба (Олімпу). Поетеса філігранно порівнює дим від спалюваного бадилля картоплі (хронотоп: реальність — сучасність — Україна) з античними жертвоприносеннями (хронотоп: міфологія — прадавні часи — Еллада): «*...Немов димки димлять жертовні — / копають люди картоплі*».

Друга алюзія ґрунтується на зіставленні сучасної української бабусі з давньогрецькою богинею родючості Деметрою (інтегративні семи: «старість» і «причетність до дарів природи»): «*Від магістралі за два метри, / уся закутана в що є, / сидить бабуся, як Деметра, / у відрах моркву продає*». Порівняння простої сільської бабусі з могутньою еллінською богинею Деметрою (сестрою й дружиною самого Зевса! [2, т. 1, с. 364–365]) на перший погляд виглядає дещо несподіваним. Цікаво, що воно не знижує образу античної богині, не переходить у бурлеск (як це, наприклад, відбувається з олімпійцями в «Енеїді» Івана Котляревського), а, навпаки, вивищує не лише образ української селянки-трудівниці, а й пафос усього вірша Ліни Костенко. Адже проста, невибагливо вдягнена сільська бабуся («уся закутана в що є») за своїм життєвим покликанням — обробляти землю, збирати врожай («дари Деметри»), годувати свій рід і нарід — вивищується до масштабу еллінської богині і теж набуває символічних рис годувальниці людства. Отже, завдяки уведенню до твору античного міфологічного інтертексту відбувається уславлення українського народу, його працьовитості та споконвічного зв'язку з рідною землею. Невипадково у вірші «Я кину все. Я вірю в кілометри» Ліна Костенко називає ту ж Деметру «богинею землі» [3, с. 30]. Отже, використання гетерогенного інтертексту дозволяє поетесі втілити свою авторську концепцію, причому без надмірного дидактизму та панегіричності.

Крім того, завдяки цим алюзіям її вірш стилістично та пафосно наближається до античної буколіки, набуваючи пасторально-живописного звучання, тож невипадково в його фіналі з'являється лексема «натюрморт» («*...І знову мчиш, як метеор ти. / І довго світяться в душі / оті розкішні натюрморти / уздовж доріг на спориші*»). Це улюблений прийом поетки, котра любить «малювати словом», інтерполюючи свої поезії до широкої мистецької парадигми (пор.: «Українське *альфреско*» або «Вітри гули *віолончеллю*...»).

Другий шар інтертексту у вірші Ліни Костенко бере витоки в добі Київської Руси. Навіть без співвіднесення з античним він є гетерогенним, оскільки складається з двох складових. По-перше, міфологічної: в рядку «*Там досі моляться Стрибогу / високі в сонці ясени*» згадано могутнє дохристиянське божество. Про Стрибога йдеться у «Слові о полку Ігоревім», йому ж поставив ідола в Києві (980) сам Володимир-хреститель [2, т. 2, с. 471]. Згадує Ліна Костенко також праслов'янських богинь Берегинь («*Русявокосі Берегині / позолотили береги*») [2, т. 1, с. 168–169]. Тут лексема «позолотили» водночас є і натяком на колір волосся сучасних чернігівців (нащадків білявих поліщуків і сіверян), і імпліцитним компліментом на їхню адресу («народ — як золото»). По-друге, тут наявна алюзія на історичні реалії Княжої доби («*Дівчата ходять, мов княгині*»). Поетеса немов перекидає місток між епохами: Античність пов'язується не лише з Середньовіччям (добою Київської Руси), а й із Сьогоденням. Вона постійно повертається до сучасності, описуючи побутові деталі, котрі різко контрастують із розглянутими «високими» античними й середньовічними образами. У вірші наявна «висока» лексика: жертовний дим, Деметра, Стрибог, Берегині, княгині. А поруч — лексика знижена, побутова («картуз», «картоплі», «шелюга»), позначена в словниках стилістичними мітками: «припіл — *розм.* «пола одягу» [5, с. 893]. Цей стилістичний контраст не принижує Минувшину, а вивищує Сучасність, єднаючи її з прадавніми епохами і тим самим поетизуючи сучасних українців і Україну.

Таким чином, аналіз джерел і функцій гетерогенного інтертексту в поезіях Ліни Костенко спонукає зробити **висновки**, що уведення до

віршів гетерогенного інтертексту дозволяє Ліні Костенко:

— прокреслити й підкреслити тяглість і неперервність історичної лінії: Античність (Україна — «степова Еллада») — Середньовіччя (Київська Русь) — Україна сучасна;

— втілити авторську концепцію без надмірних дидактизму та панегіричності;

— поглибити інтелектуальний підтекст віршів, привнести до них історіософічний підтекст.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ковбасенко Ю.І.* Література постмодернізму: штрихи до портрету / Юрій Ковбасенко // Acta Neophilologica. — 2009. — XI. — Wydawnictwo Uniwersytetu Warminsko-Mazurskiego w Olsztynie. — С. 45.
2. Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2-х т. / Гл. ред. С.А. Токарев. — М. : Рос. энциклопедия, 1994 (Т. 1. — 672 с. ; Т. 2. — 720 с.)
3. *Костенко Л.* Річка Геракліта / Ліна Костенко. — К. : Либідь, 2011. — 288 с.
4. *Костенко Л.* Мадонна перехресть. — К. : Либідь, 2012. — 112 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Кер. вид. проекту П.М. Мовчан, В.В. Німчук, В.Й. Клічак. — К. : Дніпро, 2009. — 1332 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Борисенко Юрій Анатолійович — доцент кафедри германських мов і перекладу Київського міжнародного університету.

Борисов Олексій Олександрович — доцент кафедри германської філології Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченко, кандидат філологічних наук.

Буніятова Ізабелла Рафаїлівна —завідувач кафедри германської філології Гуманітарного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор філологічних наук, професор.

Гирин Олег Володимирович — старший викладач кафедри міжкультурної комунікації Житомирського державного університету імені Івана Франка, кандидат філологічних наук.

Даниленко Віра Володимирівна — аспірантка кафедри германської філології Гуманітарного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка.

Дячок Світлана Олександрівна — аспірантка кафедри світової літератури Київського університету імені Бориса Грінченка.

Залізнюк Ірина Вікторівна — аспірантка ІІІ року навчання кафедри германської філології Київського університету імені Бориса Грінченка.

Калитюк Лілія Петрівна — доцент кафедри германської філології Гуманітарного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат філологічних наук.

Ковбасенко Юрій Іванович — завідувач кафедри світової літератури Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат філологічних наук, професор.

Коливашко Яна Володимирівна — студентка 6 курсу Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Леонідов Олександр Сергійович — викладач кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Мартинова Ольга Миколаївна — аспірантка І року навчання кафедри германської філології Київського університету імені Бориса Грінченка.

Материнська Олена Валеріївна — доцент кафедри теорії та практики перекладу з німецької мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Михайленко Валерій Васильович — професор кафедри української та іноземних мов Івано-франківського університету права імені короля Данила Галицького, доктор філологічних наук.

Навареико Інна Анатоліївна — доцент кафедри іспанської та французської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Палійчук Еліна Олександрівна — старший викладач кафедри англійської філології Гуманітарного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат філологічних наук.

Поліщук Надія Петрівна — доцент кафедри англійської мови Гуманітарного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат філологічних наук.

Прус Лілія Віталіївна — аспірантка ІІ року навчання кафедри германської філології Київського університету імені Бориса Грінченка.

Скробот Алла Іванівна — професор кафедри романської філології Київського національного лінгвістичного університету, кандидат філологічних наук, доцент.

Снісаренко Ірина Євгеніївна — доцент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, кандидат філологічних наук.

Стишов Олександр Анатолійович — професор кафедри української мови Гуманітарного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор філологічних наук.

Торговець Юлія Іванівна — старший викладач кафедри германської філології Гуманітарного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат філологічних наук.

Чайківська Галина Святославівна — викладач кафедри іноземних мов Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Чувардинська Олена Володимирівна — доцент кафедри германської філології Гуманітарного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат філологічних наук.

ЗМІСТ

МОВОЗНАВСТВО

Гирин О.В. Англійські зворотні інтенсифікаційні займенники: синхронні та діахронні аспекти 3

Снісаренко І.Є., Леонідов О.С. Граматичний статус та принципи організації конструкції Accusativus cum Infinitivo в середньоанглійській мові 7

Mykhaylenko V.V. Dynamic shift in the verb semantics: a case of some four-letter verbs 13

Стишов О.А. Неофраземи в суспільно-політичному дискурсі українських мас-медіа 19

Материнська О.В. Семантична модель меронімічних відношень у різноструктурних мовах 24

Буниятова И.Р. Причины языковых изменений в генеративном освещении 34

Калитюк Л.П. Давньоанглійські номінації чоловіка та жінки у дзеркалі суспільних пріоритетів носіїв мови 39

Чувардинська О.В., Даниленко В.В. Стилістичні засоби реалізації експресивності в сучасній англомовній рекламі 41

Tchaikivska G.S. Les frontières de genre du conte français contemporain 45

Скробот А.І. Композиційні та комунікативно-прагматичні особливості іспанської казки 49

Прус Л.В. Комунікативні девіації, спричинені адресантом 52

Палійчук Е.О. Лінгвістичні передумови формування суспільної думки (на прикладі ситуації «торгівля людьми» в англомовному медійному дискурсі) 56

Борисов О.О. Діалог як іманентна форма мислення 60

Поліщук Н.П. Борисенко Ю.А. Категоріальні ознаки тексту у комунікативно-прагматичному вимірі 64

Торговець Ю.І. Функціонально-прагматичні особливості інтродуктивної частини американського соціально-політичного есе 68

Наваренко І.А. Соціокультурні стереотипи мовленнєвої поведінки індивіда (на матеріалі ділових листів іспанською мовою) 72

Мартинова О.М. Особливості вербалізазії лінгвокультурного концепту ЧОЛОВІК у світлі нео-антропоцентризму (на матеріалі давньоанглійської та давньопівнічної мов) 75

Залізнюк І.В. Семантико-синтаксична природа поля концесивності в ранньонововерхньонімецькій мові 80

Коливашко Я.В. Фонетична інтерференція в українсько-німецькому комунікативному просторі 82

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Ковбасенко Ю.І. «Надгробків царських мармурові плити переживе потужний мій рядок?» (авторефлексія геніїв на порозі Канону) 86

Дячок С.О. Джерела та функції гетерогенного інтертексту в поезії Ліни Костенко 92

Відомості про авторів 94

Наукове видання

STUDIA PHILOLOGICA

ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць

Випуск 4

За зміст публікацій відповідають автори.

Видання підготовлене до друку в НМЦ видавничої діяльності
Київського університету імені Бориса Грінченка

Завідувач НМЦ видавничої діяльності *М.М. Прядко*
Відповідальна за випуск *А.М. Даниленко*
Над виданням працювали: *О.А. Марюхненко, Л.Ю. Столітня, Т.В. Нестерова, Н.І. Погорєлова*

Поліграфічна група: *А.А. Богадельна, Д.Я. Ярошенко, О.М. Дзень, Г.О. Бочарник, В.В. Василенко*

Підписано до друку 16.10.2015 р. Формат 60х84/8.
Ум. друк. арк. 12,32. Обл.-вид. арк. 11,16. Наклад 100 пр. Зам. № 5-161.

Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Воровського (Бульварно-Кудрявська), 18/2, м. Київ, 04053.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 4013 від 17.03.2011 р.

Попередження! Згідно із Законом України «Про авторське право і суміжні права» жодна частина цього видання не може бути використана чи відтворена на будь-яких носіях, розміщена в мережі Інтернет без письмового дозволу Київського університету імені Бориса Грінченка й авторів. Порушення цієї норми закону призводить до адміністративної, кримінальної відповідальності.